

HIS350:MASTEROPPGAVE

BAKGRUNNEN FOR KRIMINALITETS-
ØKNINGEN I NORGE UNDER
FØRSTE VERDENSKRIG

Skrevet av Christian Nygaard
UIB, 2006

INNHOLD:

KAPITTEL 1:

INNLEDNING S. 3 – 9

KAPITTEL 2:

KRIMINALSTATISTIKK OG PROBLEMSTILLING S. 10 – 18

KAPITTEL 3:

LITTERATUR OG TIDLIGERE FORSKNING S. 19 – 32

KAPITTEL 4:

DEN STATLIGE UTVIDELSEN OG HØYKONJUNKTUREN S. 33 – 42

KAPITTEL 5:

KILDER OG METODE S. 43 – 52

KAPITTEL 6:

ANALYSE S. 53 – 72

KAPITTEL 7:

OPPSUMMERING S. 73 – 77

VEDLEGG: S. 78 – 80

LITTERATUR OG KILDER: S. 81 – 82

KAPITTEL 1: INNLEDNING

1.1 Innledning

Utgangspunktet for denne drøftingen er den kraftige stigningen i antall registrerte lovbrudd i Norge under første verdenskrig. Det var nemlig slik at man i årene 1914 til 1918 opplevde en voldsom økning i kriminaliteten her til lands. Problemstillingen er dermed basert på Norges Offisielle Statistikk; Kriminalstatistikk.

Dette innledningskapitlet er ment å fungere som en introduksjon til oppgaven. Jeg vil her si litt om selve problemstillingen, den historiske konteksten, strukturen/ disposisjonen i oppgaven og litt om innholdet i hvert kapittel. Jeg vil begynne med å redegjøre for problemstillingen.

Økningen var spesielt kraftig de to siste krigsårene 1917 og 1918. Statistikken for det totale antall lovbrudd nådde sitt høyeste punkt i 1918. Tallene lå da på langt over det dobbelte av hva de hadde gjort i 1914. [1]

Problemstillingen i oppgaven er derfor å drøfte årsakene til den kraftige økningen i den totale mengden lovbrudd i Norge under første verdenskrig. Jeg vil se på utviklingen fra og med 1914, men vil samtidig understreke at hovedfokuset vil ligge på de to siste krigsårene, siden økningen i kriminalstatistikken var spesielt kraftig i disse årene.

I dette innledningskapitlet vil jeg først si litt generelt om den historiske epoken som er i fokus, nemlig den første verdenskrig i Norge. Deretter vil jeg si litt om struktureringen eller disposisjonen i oppgaven.

1.2 Den historiske rammen

Første verdenskrig brøt ut i Europa ved månedsskiftet juli/ august 1914. Krigen kom svært uventet på både folk og politikere. Bare et par måneder tidligere hadde statsminister Gunnar Knudsen erklært “den politiske himmel mer skyfri enn på lenge“. Norge greide å holde seg utenfor krigen, og det meste av produksjonslivet gikk for fullt fram til 1916 da forsyningsproblemer og inflasjon skapte en vanskelig dyrtid i landet med sviktende produksjon og stigende varepriser. Krigen ble derfor en stor påkjenning både politisk og sosialt.

Norge ønsket å være nøytralt, som Sverige og Danmark. Det lyktes å holde landet utenfor krigen, men sympatien gikk likevel vestover mot Storbritannia og Frankrike som var Norges gamle samarbeidspartnere. Norge klarte å holde seg utenfor krigen først og fremst fordi ingen av blokkene som var involvert, hadde noen interesse av å dra landet inn i konflikten. Man klarte dermed å bevare nøytraliteten [2]

---

[1] NOS; Kriminalstatistikk

[2] Furre: 1992: 51

Det første harde møtet med stormaktsinteresser kom i november 1914 da Storbritannia ville sperre av Nordsjøen nordover og kontrollere trafikken ut til Atlanterhavet. Tyskland svarte i februar 1915 med å erklære hele sjøområdet rundt Storbritannia som krigssone og advarte nøytrale skip mot å gå inn. [3]

Norge var fortsatt nøytralt, men et viktig vendepunkt kom sommeren 1916 da landet måtte gå med på ”fiskeavtalen med Storbritannia”. Denne avtalen markerer derfor et skille i nøytralitetspolitikken. Fra og med 1916 var Norge i stor grad orientert mot vestmaktene i handelspolitiske spørsmål.

Høsten 1916 ble hele 143 norske skip senket i fart over Nordsjøen. Denne situasjonen ble ytterligere forverret da Tyskland 31. januar 1917 offentliggjorde en proklamasjon om total blokade av sine motstandere. Fra neste dag ville ”all sjøfart uten videre bli møtt med alle våpen”. Den uinnskrenkede ubåtkrig var et faktum.

Norge fikk også føle den fulle tyngden av de tyske ubåtangrepene. Størst var tapene i mars 1917 da 106000 bruttotonn gikk tapt. Det tilsvarte en sjettedel av den krigsforliste allierte og nøytrale tonnasjen i denne måneden. I hele første halvdel av 1917 gikk 300 norske skip tapt, med en tonnasje på 460000 tonn. [3]

Da USA ble dratt inn i krigen i april 1917 ble situasjonen på ny kritisk. USA krevde at Norge skulle slutte med eksport til Tyskland. Ententen skulle ha fri import fra Norge av alt de kunne bruke, mot at Norge fikk strengt tilmålte mengder av varer som var absolutt nødvendige for å holde næringslivet gående og unngå den verste nøden.

Sommeren 1918 la britiske krigsskip et minebelte tvers over Nordsjøen og krevde at Norge selv skulle bidra med minelegging i enkelte områder for å stoppe de tyske ubåtene. Gjorde ikke Norge det, ville britiske skip gå inn og gjøre det selv. Resultatet ble at regjeringen bøyde av for det britiske kravet. Da krigen endelig tok slutt i november 1918 skilte det derfor ikke mye på at Norge var deltaker i både militær og økonomisk blokade av Tyskland. [4]

Hvilke konsekvenser hadde så krigen på forholdene her til lands? For det første var krigen rike spekulasjonsår for de som hadde penger å sette inn i etterspurte varer og tjenester. Særlig i skipsfarten var det svære fortjenester å hente. Pengene fløt og det var vanskelig å finne investeringsobjekter å sette de i. 1600 nye aksjeselskaper kom i stand i årene 1915 til 1920 og aksjekapitalen i norsk næringsliv ble tredoblet. De som tjente seg rike var riktignok få. For vanlige folk ble situasjonen svært vanskelig utover i krigsårene etter hvert som prisene steg. Noen forbruksvarer kunne gå for skyhøye svartebørspriser og noen varer ble helt borte fra butikkene. Dyrtiden skapte uro og sosiale spenninger og mye harme rettet seg mot ”matfordyrere”, spekulanter og bønder, men også etter hvert mot regjeringen som nølte med å gripe inn med prisregulering og

---

[3] Mykland (ed); Fuglum: 1978: 495-496

[4] Furre: 1992: 56-57

rasjonering. Rasjonering av noen varer ble så smått begynt høsten 1917, og satt inn for fullt fra og med årsskiftet 1917/1918. [5]

Et annet sentralt trekk ved Norge i krigsårene var den kraftige, statlige utvidelsen som man opplevde, spesielt i krigens slutfase. Dette var en utvikling som hadde begynt så smått før krigen, men skjøt virkelig fart i løpet av krigstiden. Bakgrunnen for denne utvidelsen var de vanskelige forholdene på varemarkedet, spesielt i de to siste krigsårene.

Vanskelighetene som krigen brakte med seg medførte at myndighetene innførte en rekke provisoriske lover og anordninger som skulle bidra til å gjøre situasjonen lettere. Staten beveget seg dermed inn på felter som i generasjoner hadde vært overlatt privat initiativ. Allerede tidlig i august 1914 ble Statens Provianteringskommisjon opprettet. Dens hovedoppgave var å overvåke tilførselene og lagringen av matvarer. I tillegg ble det bl.a. opprettet et eget Provianteringsdepartement. I en rekke kommuner ble det organisert lokale provianteringsråd, og en lov fra juli 1916 påla samtlige kommuner å organisere slike organer.

Maksimalpriser på endel varer var blitt innført i august 1914, men opphevet igjen etter få uker. Tidlig i 1915 var det en tid maksimalpriser på korn, og sommeren 1916 fikk de lokale provianteringsråd påbud om å innføre lokal prisregulering for mat, for og brensel. Med hjemmel i en lov fra juli 1917 ble det fastsatt maksimalfrakter for viktige vareskipninger til Norge, og fra samme høst ble det igjen innført priskontroll i statlig regi, med maksimalpriser blant annet for melk, smør og ost. [6] Fra og med inngangen til 1918 ble rasjoneringen kraftig utvidet og gjaldt nå et større omfang varetyper.

Parallelt med de økende vanskeligheter på varemarkedet og utvidelsen av den offentlige myndighet opplevde man altså en kraftig økning i antall registrerte lovbrudd.

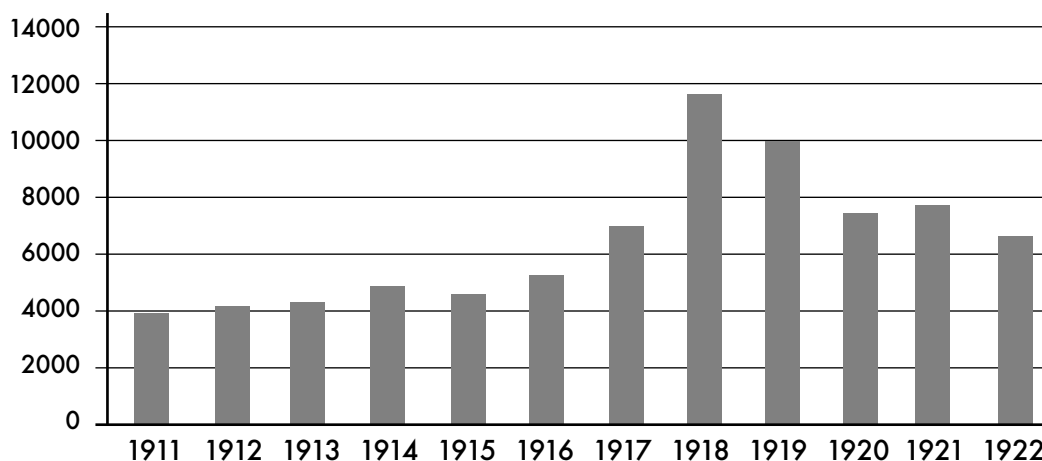
1.3 Problemstilling

Problemstillingen i denne oppgaven blir altså å drøfte bakgrunnen for den kraftige økningen lovbrudd i kriminalstatistikken for første verdenskrig. Kilden som er utgangspunktet for problemstillingen er derfor Norges Offisielle Statistikk; Kriminalstatistikk.

---

[5] Furre: 1992: 57

[6] Mykland (ed); Fuglum: 1978: 500-501

Diagrammet viser utviklingen i registrerte lovbrudd 1911 – 1922.

Tabellen viser den tallmessige utviklingen i registrerte lovbrudd for kvinner og menn 1911 – 1922.

ÅR	MENN	KVINNER	TOTALT
1911	3537	424	3961
1912	3802	408	4210
1913	3824	497	4321
1914	4387	477	4864
1915	4241	421	4662
1916	4904	475	5379
1917	6393	653	7046
1918	10282	1465	11747
1919	9032	1090	10022
1920	6765	723	7488
1921	7225	592	7817
1922	6105	541	6646

Kilde: Norges Offisielle Statistikk; Kriminalstatistikk 1911 – 1948.

Tabellen over viser utviklingen av registrerte lovbrudd i perioden 1911 til 1922. Jeg har tatt med årene før og etter krigen for å vise at økningen var krigsspesifikk og ikke bare en del av en mer langsiktig trend eller tendens i retning av flere lovbrudd

Problemstillingen blir dermed å drøfte årsakene til økningen som vist i tabellen over. I den forbindelse er det en rekke spørsmål eller underproblemstillinger som kan bidra til å forklare økningen.

Første verdenskrig medførte en del viktige samfunnsmessige endringer som kan ha påvirket kriminalitetsmønsteret. For det første har vi den statlige utvidelsen. Var det slik at innføringen av de mange provisoriske lover og anordninger under krigen på et eller annet vis førte til en økning i kriminaliteten? Hva var denne sammenhengen? Var bakgrunnen utbredt misnøye

med statens virksomhet og gjennomføring av reguleringspolitikken? Hvem uttrykte misnøye og hvordan kom dette til uttrykk?

I tillegg til utvidelsen av statens myndighetsområde var høykonjunkturen et sentralt trekk ved denne perioden. Norge dro nemlig økonomisk fordel av nøytraliteten i krigens første fase ved at landet kunne drive handel med begge parter i konflikten. Dette medførte en voldsom pengeflom til landet som førte til rike spekulasjonsår for de som hadde midler. Dette gjaldt spesielt skipsaksjene hvor det var skyhøye fortjenester å hente, som følge av høye fraktpriser. En mulig forklaring på kriminaliteten kan dermed også finnes her. Førte høykonjunkturen og spekulasjonsånden til at kriminaliteten økte? Ble det drevet med ulovlige former for spekulasjon?

Et annet sentralt trekk ved Norge i denne perioden er klassekampen. Arbeidernes kamp for like rettigheter blusset kraftig opp spesielt etter 1917. Dette hang sammen med både nasjonale og internasjonale forhold. Oktoberrevolusjonen i Russland samme år var utvilsomt en inspirasjon. En annen viktig årsak til denne oppblomstring av klassekampen var det faktum at forskjellene syntes å øke mellom rike og fattige i landet. Kan så forklaringen på kriminalitetsøkningen finnes her?

Bjørnson hevder at de høye vareprisene og de forskjellige former for spekulasjon førte til økte forskjeller under krigen. Overklassens synlige luksus sto i skjærende motsetning til arbeidernes synkende levestandard. Kontrasten mellom de nyrike, som gjorde store penger på krigen, og vanlige folk, som slet for å beskytte seg mot dyrtida, var skrikende. Krigen og dyrtida førte derfor ikke til nasjonal forbrødring, men til at klassemotsetningene ble større. [7] Er dette en mulig forklaring på kriminalitetsøkningen? Hang lovbruddene sammen med klassekampen på en eller annen måte? Var det motstridende klasseinteresser som førte til økning i kriminaliteten?

En mer triviell forklaring på kriminalitetsøkningen er at den skyldtes nød og mangel på livsnødvendigheter. Førte krigen og varemangelen til at deler av befolkningen fikk det betydelig verre og måtte begå lovbrudd for klare seg? Var kriminaliteten uttrykk for denne eventuelle nøden hos enkelte? Hvilke deler av befolkningen gjaldt så dette? Hvordan hang dette sammen med den statlige politikken og samfunnsforholdene generelt?

Det finnes altså en rekke mulige forklaringer på kriminalitetsøkningen under krigen og forklaringen kan selvsagt finnes i to eller flere av de ovenfor nevnte forhold. Enkelte av forklaringene er også i en viss grad overlappende. Dersom det kommer fram andre ting som forklarer økningen vil jeg trekke fram dette.

Spørsmålene jeg har stilt over er ment å fungere som hjelpehypoteser for hovedproblemstillingen som er å drøfte årsakene til kriminalitetsøkningen under krigen. Drøfting av disse spørsmålene kan dermed forhåpentligvis bidra til å forklare denne økningen. De gir i tillegg en pekepinn på hva jeg vil fokusere på i oppgaven og hva som er avgjørende for utvalg av litteratur og kilder.

---

[7] Bjørnson: 1990: 448

1.4 Strukturering av oppgaven

Når det gjelder strukturen eller disposisjonen i oppgaven vil den være som følger. **Kapittel 1: Innledning** er den generelle introduksjonen til problemstillingen og oppgaven.

I kapittel 2: Problemstilling og Statistikk vil jeg redegjøre nærmere for kriminalstatistikken som utgjør grunnlaget for problemstillingen. I dette kapitlet vil jeg se nærmere på tallene som viser utviklingen i kriminaliteten under krigen i form av tabeller og diagrammer. Problemstillingen vil bli knyttet konkret til disse. Siden det selvsagt er uaktuelt å ta med alle tall fra kriminalstatistikken har jeg valgt ut en del områder som jeg mener er mest relevant i henhold til problemstillingen.

I kapittel 3: Litteratur og Tidligere Forskning vil jeg redegjøre for tidligere forskning på området og annen relevant litteratur som kan bidra til å løse problemstillingen.

I kapittel 4: Den Statlige Utvidelsen og Høykonjunkturen vil jeg redegjøre for de viktigste trekkene ved den kraftige utvidelsen av statens myndighetsområde i krigsårene og høykonjunkturen som kom til landet kort tid etter krigsutbruddet og førte med seg voldsom økonomisk oppsving. Dette er sentrale trekk ved det norske samfunnet på denne tiden og kan dermed bidra til å forklare kriminalitetsøkningen. Dette kapitlet vil dermed være todelt.

I kapittel 5: Kilder og Metode vil jeg komme nærmere inn på spørsmål som er direkte knyttet til kildene jeg vil bruke i oppgaven. Jeg vil si litt generelt om disse, om innholdet i dem og potensielle problemer ved fortolkning av innholdet i disse.

I kapittel 6: Analyse vil jeg redegjøre for de slutninger jeg har kommet fram til i arbeidet. I dette kapitlet vil jeg legge fram argumenter og belegg for de konklusjonene jeg har kommet fram til ved hjelp av kilder og litteratur. Her vil jeg også trekke fram eventuelle andre mulige forklaringer.

Kapittel 7: Avslutning er oppgavens siste kapittel og vil være en oppsummering av oppgaven. I dette kapitlet vil jeg samle de viktigste momentene i oppgaven og redegjøre for sterke og svake sider ved argumentasjonen og slutningene. Dette kapitlet vil derfor fungere som et sammendrag og det vil ikke komme fram noe nytt som ikke er tidligere omtalt.

Til slutt vil jeg nevne at oversikten over de konkrete provisoriske lover og anordninger som ble innført under krigen vil utgjøre et eget vedlegg til oppgaven. Her finnes mer detaljerte opplysninger om innholdet i disse.

1.5 Avslutning

Jeg har i dette innledningskapitlet forsøkt å si litt generelt om utgangspunktet for denne drøftingen, generell historikk og disposisjon i oppgaven. Når det gjelder utvalget av litteratur har jeg valgt å spare dette til eget kapittel hvor jeg vil redegjøre mer grundig for dette. En gjennomgang av litteraturen i dette kapitlet ville uansett blitt overflattisk.

Struktureringen av oppgaven er basert på gangen i slutningsprosessen. Jeg fant det naturlig å begynne med problemstillingen for deretter å redegjøre for litteraturen som utgjør grunnlaget for kapitlet som følger etter og delgrunnlaget for analysen. Det var selvsagt også naturlig at kilde- og metodekapitlet kom før analysen. Struktureringen av kapitlene er dermed basert på selve slutningsprosessen og arbeidsgangen i oppgaven.

KAPITTEL 2: KRIMINALSTATISTIKK OG PROBLEMSTILLING

2.1 Innledning

Dette kapitlet vil dreie seg om det statistiske materialet som utgjør grunnlaget for problemstillingen, nemlig Norges Offisielle Statistikk; Kriminalstatistikk. Jeg vil forsøke å vise, ved hjelp av tekst og tabeller, hvordan kriminaliteten steg under første verdenskrig, og da særlig i de to siste krigsårene. Dette kapitlet er derfor kun en deskriptiv beskrivelse av kriminalitetsutviklingen, selve drøftingen vil jeg komme tilbake til senere.

I statistikkdelen vil jeg først litt generelt om statistikk og deretter komme nærmere inn på kriminalstatistikken for første verdenskrig i Norge. Hovedfokuset vil naturligvis ligge på de lovbrudd som var mest markante i økningen, nemlig tyverier og brudd på de provisoriske lover og anordninger.

I forbindelse med presentasjonen av statistikken vil jeg komme nærmere inn på forskjellige spørsmål knyttet til denne som kan bidra til å løse problemstillingen.

2.2 Generelt om statistikk:

Denne delen vil redegjøre for det statistiske materialet som er grunnlaget for drøftingen. Dette vil skje i form av tabeller/diagrammer og litt rundt disse. Først litt generelt om statistikken.

I 1892 ble det innført en nye plan for kriminalstatistikken som innebar at man hadde tre forskjellige mål for forbrytertallet:

- 1 Antall forbrytelser som det er ilagt straff for. Hver forbrytelse ble da tallet en gang uansett arten. Ble for eksempel en person dømt for ett ran og tre tyverier, ble det altså regnet med 4 forbrytelser. Fra og med 1923 ble det innført et nytt system for tellingen. En person som var straffefelt for ett ran og tre tyverier ville i den nye tabellen bli registrert en gang for ran og en gang for tyveri.
- 2 Antall personer som er ilagt straff (ved dom, vedtatt forelegg, vedtatt bot i retten), hver person regnet med alle ganger han er blitt ilagt straff i året.
- 3 Antall domfelte, hver person kun regnet med en gang, selv om han hadde vært domfelt flere ganger i årets løp. Denne posten har sannsynligvis blitt innført for at man skulle få beskjed om hvor mange forbrytere det var i befolkningen. Hver forbryter måtte nemlig i så fall kun telles en gang, uansett hvor mange forbrytelser han hadde begått.

For årene 1917 – 1924 gjelder ikke bare tallene for samtlige straffefelte, men også særskilt for straffefelte for forbrytelser i straffeloven (unntaket her er forbrytelser mot lov nr. 3 av 10. april 1915 § 6, andre ledd og § 7, fjerde ledd, andre punkt som tas med under posten “falsk forklaring” istedet). Den sterke stigningen i antallet av straffefelte i disse år skyldes nemlig i vesentlig grad de særegne tidsforhold. Dyrtingslovgivningen (lov nr. 1 av 18. august 1914 med tilleggslov, lov nr. 1 av 6. juli 1917, lov av 17. juli 1918 og lov av 6. august 1920) skapte en masse nye forbrytelser. Etter innførselen av rusdrikkforbudet steg antallet av forbrytelser mot rusdrikklovgivningen sterkt. Fra og med 1923 ble disse overtredelsene regnet som forseelser. Antallet av nettopp disse forbrytelser utenfor straffeloven steg sterkt til 1918, da de utgjorde nærmere halvparten av det samlede antall lovbrudd. Senere gikk de sterkt ned igjen, dels som følge av at samtlige rusdrikk-overtredelser ble regnet som forseelser.

I kriminalstatistikken delte man opprinnelig ungdommen (de umyndige) i fire aldersgrupper, 10- 15, 15- 18, 18-20 og 20-25, altså to grupper for de helt umyndige og to for de mindreårige. Da den kriminelle lavalderen i 1900 ble hevet til 14 år, var myndighetsalderen forlengst satt ned fra 25 til 21 år, nemlig ved lov av 27. mars 1869. Siden 1901 er derfor de første aldersgrupper i statistikken 14- 16, 16- 18, 18- 21 og 21- 25. [8]

2.3 Kriminalstatistikken for første verdenskrig

I denne delen vil jeg presentere tallene som er grunnlaget for problemstillingen i denne oppgaven. Alle tabellene og diagrammene er basert på kilden Norges Offisielle Statistikk; Kriminalstatistikk. Jeg har valgt å ta med noen år både før og etter krigen for å vise at økningen var krigsspesifikk, d.v.s at den hang sammen med krigen på en eller annen måte.

Kriminalstatistikken viser altså at det var en kraftig økning i registrert lovbrudd i Norge under første verdenskrig. Tabellen på neste side viser denne utviklingen med utgangspunkt i den totale mengden lovbrudd i perioden:

---

[8] NOS; Kriminalstatistikk: 1911-48.

Tabell for totalt antall straffefelte lovbrudd i perioden 1911 til 1922:

ÅR	MENN	KVINNER	TOTALT
1911	3537	424	3961
1912	3802	408	4210
1913	3824	497	4321
1914	4387	477	4864
1915	4241	421	4662
1916	4904	475	5379
1917	6393	653	7046
1918	10282	1465	11747
1919	9032	1090	10022
1920	6765	723	7488
1921	7225	592	7817
1922	6105	541	6646

Kilde: Norges Offisielle Statistikk: Kriminalstatistikk 1911- 48

Som vi ser i tabellen var det en økning gjennom hele krigen, hvis vi ser bort fra 1915 hvor det var en liten nedgang. Økningen begynner allerede i 1914, men er moderat sammenlignet med økningen i de to siste krigsårene 1917 og 1918. Spesielt i 1918 er økningen voldsom. Totalt sett ser vi at det er godt over en dobling hvis vi sammenligner tallene fra krigens første år, 1914 med krigens siste år, 1918.

Også umiddelbart etter krigen er tallene høye, men synker jevnt og trutt utover 1920-tallet. Unntaket er året 1921 hvor etterkrigskrisen satte inn og man opplevde en kortvarig økning.

Basert på denne tabellen kan vi si at det virker å være en klar sammenheng mellom krigen og kriminalitetsutviklingen i statistikken. Spørsmålet blir dermed; Hva var denne sammenhengen?

Finnes det så andre eksempler på lignende utvikling som kan bidra til å støtte hypotesen om sammenhengen mellom krig og kriminalitet?

Hvis vi ser på tilsvarende utvikling i Norge under andre verdenskrig ser vi denne utviklingen.

ÅR	MENN	KVINNER	TOTALT
1937	4271	465	4736
1938	4508	371	4879
1939	4540	399	4939
1940	3776	399	4175
1941	4436	629	5065
1942	4874	915	5789
1943	5604	984	6588
1944	5437	910	6347
1945	4112	586	4698

Kilde: Norges Offisielle Statistikk X 166. Kriminalstatistikk

Tabellen over viser utviklingen i det totale antall lovbrudd i Norge under andre verdenskrig. Vi ser altså at det var en økning i også dette tilfellet, men at tallene er lavere enn under første verdenskrig. Statistikken når sitt høyeste nivå i årene 1943 og 1944 og synker deretter raskt tilbake til førkrignivå.

En direkte sammenligning mellom kriminalitetsutviklingen i Norge under første og annen verdenskrig er riktignok neppe mulig. Årsaken til dette er landet var okkupert under andre verdenskrig i motsetning til første. Dette medfører at noen variabler som kan ha bidratt til å påvirke kriminalitetsmønsteret har eksistert under andre verdenskrig og ikke under første, som f.eks psykologiske virkninger av okkupasjonen og straffenes strenghet. Virkningen av disse variablene er vanskelige å måle og en direkte sammenligning er dermed neppe mulig.

Med utgangspunkt i tabellen kan vi hvertfall si at det synes å være en sammenheng mellom en krigssituasjon og økning i mengden lovbrudd. Spørsmålet blir dermed hva denne sammenhengen innebærer.

Tabellen for lovbrudd under første verdenskrig viser altså at det samlet sett var en kraftig i statistikken. Nå var det riktignok slik at ikke alle lovbrudd økte. Det var nemlig økningen i enkelte typer eller kategorier lovbrudd som gjorde at økningen totalt sett ble så stor som statistikken viser. Disse utgjør dermed en svært stor andel av lovbruddene på denne tiden.

Den første av disse er tyveriene. Som tabellen under viser var det en økning i tyverier i statistikken under krigen:

ÅR	MENN	KVINNER	TOTALT
1911	1885	272	2157
1912	1917	281	2198
1913	2142	218	2360
1914	2647	323	2970
1915	2529	272	2801
1916	2882	293	3175
1917	3729	388	4117
1918	5008	558	5564
1919	4368	411	4479
1920	3053	262	3315
1921	3458	269	3727
1922	2912	247	3159

Kilde: Norges Offisielle Statistikk: Kriminalstatistikk 1911- 48

Tabellen over viser at det var en stor økning i antall tyverier i statistikken under krigen. Det blir registrert en klar oppgang allerede i krigens første år. Deretter stiger tallene gjennom krigen, med unntak av 1915, som i det forrige tilfellet. Tallene når sitt høyeste punkt i 1918, for deretter å synke jevnt og trutt. Unntaket er, som i forrige tilfelle, 1921, hvor etterkrigs krisen skapte en kortvarig

oppgang. Utviklingsmønsteret er dermed det samme som i tabellen for det totale antall lovbrudd. Økningen aksellerer gjennom hele krigsperioden, sett bort fra den lille nedgangen i 1915. Spørsmålet blir dermed; Hva var årsakene til denne kraftige økningen i antall tyverier? Hvordan kan dette knyttes til krigens virkninger og de generelle samfunnsforholdene?

Den andre siden ved økningen var lovbrudd i kategorien *andre forbrytelser*. Som jeg tidligere kort var inne på, og som det vil bli redegjort mer grundig for senere ble det innført en rekke provisoriske lover og anordninger kort tid etter krigsutbruddet og fram til krigens slutt. Disse la grunnlaget for en ny, og utbredt type kriminalitet som utgjorde en stor andel av den totale mengden lovbrudd under krigen.

Bruddene på de provisoriske lover og anordninger faller under kategorien andre forbrytelser i kriminalstatistikken. Inn under denne kategorien faller a, Forbrytelser mot kvakksalverlovgivningen; b, Forbrytelser mot tollovgivningen og c, Andre forbrytelser. Denne kategorien er trolig etablert i statistikken for å samle opp lovbrudd som ikke faller inn under de andre, permanente kategoriene. Innholdet i denne vil derfor variere fra tid til tid.

Fra og med 1915 blir det nærmere spesifisert i statistikken hvilke lovbrudd som utgjorde denne kategorien. Det dreier seg da om hvilke lover som ble brutt og hvor mange brudd det var på hver og en av disse. Dette er spesifisert i en egen del i statistikken.

Hvis vi først ser på tabellen for lovbrudd i perioden 1913 til 1922 med utgangspunkt i kategorien andre forbrytelser i kriminalstatistikken:

ÅR	MENN	KVINNER	TOTALT
1913	0	0	0
1914	0	0	0
1915	11	0	11
1916	100	7	107
1917	892	132	1024
1918	3211	694	3905
1919	2479	469	2978
1920	1486	247	1733
1921	1138	116	1254
1922	868	80	948

Kilde: Norges Offisielle Statistikk: Kriminalstatistikk 1911-48

Tabellen over viser at det for kategorien andre forbrytelser i statistikken var en kraftig økning, spesielt fra og med 1917. Økningen i 1918 er spesielt sterk og tallene er også høye de første årene etter krigen, dog en god del lavere enn 1918. Disse tallene gjelder altså utviklingen når det gjelder alle lovbruddene som falt under denne kategorien, men sier ingenting konkret om hvilke lovbrudd det var snakk om.

I statistikken er det også spesifisert mer konkret hvilke lovbrudd det var snakk om. Vi kan derfor se litt nærmere på hvilke lover og anordninger det gjaldt.

For året 1915 er det totalt 11 registrerte lovbrudd i kategorien andre forbrytelser. 10 av disse er brudd mot lov 18.8. 1914 nr. 1 §6 m. tilleggslov 23.6. 1916. Dette er loven om det offentlige rett til å fastsette maksimalpriser.

For året 1916 har de registrerte lovbruddene i denne kategorien steget til totalt 107 tilfeller, 100 for menn og 7 for kvinner. 104 av disse gjelder brudd på samme loven som i 1914, altså loven om maksimalpriser på varer.

Den virkelig kraftig stigning av registrerte lovbrudd i denne kategorien finner vi først i 1917 og spesielt 1918. De ovenfor nevnte kategorier a, Forbrytelser mot kvakksalverlovgivningen b, Forbrytelser mot tollovgivningen og c, Andre forbrytelser er på dette tidspunkt helt fjernet fra statistikken og istedet erstattet med en oversikt over de lovene som det var blitt registrert brudd på, og hvor mange tilfeller det var av brudd på hver enkelt lov.

For årene 1917 og 1918 var det altså en kraftig økning i brudd på lovbruddene i kategorien andre forbrytelser. Som tabellen over viser var det totalt 892 registrerte tilfeller for menn og 132 for kvinner i 1917, og 3211 for menn og 694 for kvinner i 1918. Dette var en voldsom økning sammenlignet med de tidligere krigsårene. Hvis vi da ved hjelp av et skjema ser på hvilke lovbrudd som utgjør denne kategorien i årene 1917 og 1918:

Andre forbrytelser (1917):

	Menn	Kvinner
a, Lovene av 18.8.1914 nr.1 og 14.5.1917 nr.5 m. tilleggslover, lov 6.7.1917 nr.1, lov 17.7. 1918	856	131
b, Lov 20.8.1915 nr.8, lov 25.5.1917 nr.1, prov. anordn. 19.10.1917, lov 12.7.1918 nr.3	8	1
c, Lov 15.8.1908 nr.8 §§42-43	1	0
d, Lov 19.7.1910 nr.2 §68	1	0
e, Lov 29.4.1915 nr.3 §§19-22	2	0
f, Lov 18.8.1914 nr.3	24	0
g, Lov 12.6.1917	0	0

Kilde: Norges Offisielle Statistikk: Kriminalstatistikk 1911- 48

Som vi ser gjelder altså de aller fleste tilfellene brudd på prisbestemmelsene som ble innført kort tid etter krigens slutt og fornyet og utvidet etter hvert som behovet oppstod. (ytterligere detaljer om innholdet i disse lovene finnes i vedlegget)

Hvis vi da ser på den samme statistikken for 1918:

Andre forbrytelser (1918):

	Menn	Kvinner
a, Lovene av 18.8.1914 nr.1 og 14.5.1917 nr.5, m.tilleggslover, lov 6.7.1917 nr.1, lov 17.7.1918	2923	612
b, Lov 20.8.1915 nr.8, lov 25.5.1917 nr.1, prov.anordn. 19.10. 1917, lov 12.7.1918 nr.3	116	12
c, Lov 15.8. 1908 nr.8 §§42-43	47	1
d, Lov 19.7.1910 nr.2 §68	4	0
e, Lov 29.4.1915 nr. 3 §§19-22	113	69
f, Lov 18.8.1914 nr.3	5	0
g, Lov 12.6. 1917	3	0

Kilde: Norges Offisielle Statistikk: Kriminalstatistikk 1911- 48

Vi ser altså at det var en voldsom økning i brudd på de krigsspefikke lovene i årene 1917 og spesielt 1918. Som vi ser gjelder ikke alle lovbruddene i skjemaene brudd på lover som ble innført under krigen. Punktene c, og d, gjelder lover innført før krigen og utgjør samtidig en såpass liten andel at jeg ikke vil komme nærmere inn på disse. De er heller ikke relevante for problemstillingen.

For øvrig er gjennomsnittsalderen blant de dømte innenfor kategorien andre forbrytelser langt høyere enn tyverier.

Som jeg har vist i tabellene over var det en spesielt kraftig økning i antall tyverier og brudd på de krigsspesifikke lovene i årene 1917 og 1918. Hvordan var det så med de andre lovbruddene i statistikken?

Det var en viss nedgang når det gjaldt legemsfornærmelser og drap. I tillegg var det en reduksjon i ærekrenkelser, forbrytelser i gjeldsforhold og sjøfartsforhold. Når det gjaldt andre lovbrudd i statistikken som økte gjaldt det først og fremst forbrytelser mot den alminnelige orden og fred, dokumentfalsk, underslag, samt bedrageri og utroskap. Tendensen virker altså å være at det generelt sett var en kraftig oppgang i økonomisk motivert kriminalitet.

Hvordan var så forholdet mellom byene og resten av landet? Dette blir også spesifisert i statistikken og kan verdt å se litt nærmere på. Det kan nemlig bidra til å belyse motivene for lovbruddene og konsekvensene av reguleringspolitikken.

Tradisjonelt er det slik at det er langt flere registrert lovbrudd i byene sammenlignet med andre områder. Men under første verdenskrig opplevde man en viss endring i dette bildet som tabellen under viser.

ÅR	BYENE	LANDDISTRIKTENE
1913	3143	1178
1914	3266	1598
1915	3101	1562
1916	3840	1539
1917	4879	2167
1918	7469	4279
1919	6271	3851
1920	4496	2992
1921	4121	3696
1922	3560	3086

Kilde: Norges Offisielle Statistikk: Kriminalstatistikk 1911- 48

Tabellen over viser at tallene for landdistriktene før krigsutbruddet og årene fram til og med 1917 utgjør under halvparten av tallene for byene. Men i 1918 skjer det en endring i dette bildet. Økningen i både byene og landdistriktene er stor, men forholdsvis større for landdistriktene. Fra og med 1919 synker tallene for begge kategorier, men er fortsatt høye en stund etter krigen. Hva var så årsaken til denne kraftige økningen i lovbrudd i landdistriktene i disse årene? Var dette konsekvensen av myndighetenes politikk eller krigskonjunkturer? Var det andre krigsspesifikke faktorer som påvirket denne utviklingen?

Hvem var så lovbrøyterne? Var det først og fremst gjengangere eller var det stor grad av nyrekruttering? Tabellen på neste side viser utviklingen når det gjaldt andelen tideligere straffede personer som ble ilagt straff under krigen:

ÅR	MENN	KVINNER
1914	1555	211
1915	1415	180
1916	1579	219
1917	1749	221
1918	2294	323

Kilde: Norges Offisielle Statistikk: Kriminalstatistikk 1911-48

Tabellen over viser altså at det var en økning i statistikken i andel tidligere straffede personer som ble ilagt straff under krigen. Hva var så bakgrunnen for denne økningen? Hva er forklaringen på at såpass mange som tidligere ikke hadde drevet med kriminell virksomhet nå begikk lovbrudd? Hva kan dette fortelle oss om årsakene til kriminaliteten?

Gir så disse tallene et bilde av den faktiske kriminaliteten eller var det endringer i domfellingsraten som var årsaken? Statistikken for andelen domfelling under krigen viser at det ikke er noen dramatisk utvikling hverken den ene eller andre veien. Andelen tiltaler øker naturligvis gjennom perioden, men det gjør også andelen domfelling. Det finnes riktignok en svak tendens i retning av flere domfellelser i 1918, men utslaget er ikke så stort at det verdt å legge for mye vekt på, etter min oppfatning. Konklusjonen blir dermed at økningen ikke primært skyldes økning i andel domfellelser.

2.4 Avslutning

I dette kapitlet har jeg forsøkt å gi et bilde av kriminalitetsutviklingen under krigen på en rekke områder. Jeg har altså valgt å konsentrere meg om de typer lovbrudd som økte, i henhold til problemstillingen. I tillegg har jeg tatt med noe annen statistikk som er relevant og som muligvis kan bidra til å forklare årsakene til kriminaliteten.

KAPITTEL 3: LITTERATUR OG TIDLIGERE FORSKNING

3.1 Innledning

Dette kapitlet vil omhandle den litteraturen jeg vil bruke i oppgaven for å drøfte bakgrunnen for lovbruddene i Norge under første verdenskrig.

Hovedfokuset i dette kapitlet vil ligge på innholdet i den litteraturen som jeg har valgt ut for denne drøftingen. Men jeg vil også litt generelt om hvorfor jeg har valgt akkurat denne litteraturen, samt mulige problemer eller mangler som må tas hensyn til ved fortolkning av litteraturen. Vi kan dermed si at dette kapitlet vil inneholde en presentasjonsdel og en problematiseringsdel.

For ordens skyld har jeg valgt å gjøre det slik at problematiseringen følger presentasjonen av hvert enkelt verk.

Enkelte verk vil bli viet mer plass enn andre. Dette skyldes først og fremst graden av relevans. Noen av disse verkene går mer direkte på problemstillingen enn andre og i enkelt er det bare enkelte deler eller kapitler som er relevante. Dette avgjør derfor hvor mye plass som blir viet hvert enkelt verk.

Nå er det slik at det ikke finnes så mye forskning på norsk eller engelsk som går direkte på kriminalitetsutviklingen under første verdenskrig, men det finnes annen relevant litteratur som kan bidra til å belyse dette forholdet. Dette har derfor vært utslagsgivende for mitt valg av litteratur.

Strukturen i dette kapitlet vil være slik at jeg går gjennom bøkene en etter en og redegjør for innholdet og mulige problemer knyttet til disse. I innledningen til hvert verk vil jeg si hvorfor jeg har valgt dette og hvorfor det er relevant i forhold til problemstillingen.

3.2 Presentasjon av litteratur

Den første boken jeg vil ta for meg er Wilhelm Keilhaus "Norge og Verdenskrigen" fra 1927. Keilhau ble født i 1888 og døde i 1954. Han var sosialøkonom, utdannet jurist, dosent i sosialøkonomi og professor i sosialøkonomi (statsøkonomi og statistikk) ved Universitetet i Oslo. "Norge og Verdenskrigen" er sentral for å forstå bakgrunnen for, og de sentrale trekkene ved, utvidelsen av den statlige myndighet under første verdenskrig. Jeg har valgt denne boken fordi den redegjør ganske grundig for detaljene ved den statlige utvidelsen under første verdenskrig. Dette kan igjen

bidra til å belyse viktige samfunnsmessige og sosiale endringer som kan bidra til å forklare kriminaliteten.

Bakgrunnen for verket ”Norge og Verdenskrigen” var at man ønsket å skrive et omfattende ”Verdenskrigens økonomiske og Sociale Historie”. Man ønsket å kartlegge krigens økonomiske omkostninger og andre følger av denne. Dette ville man oppnå ved å se på dens virkninger i et historisk perspektiv, det vil si sammenligne forholdene før, under og etter krigen.

Keilhaus opprinnelige plan med boken var å skrive en beretning fra krigens begynnelse i 1914 og fram dens utgivelse i 1927. Han mente at det var nødvendig for å kunne foreta en riktig vurdering av krigens økonomiske virkning. Underveis endret han dette og valgte istedet å avslutte beskrivelsen ved krigens slutt. [9]

Bokens innhold dreier seg hovedsaklig om utenrikspolitikk, økonomisk politikk og statens rolle under krigen. Når det gjelder utenrikspolitikken vektlegger Keilhau ubåtkonflikten med Tyskland, kobberavtalen og konflikten med Storbritannia og Amerikaforhandlingene. I tillegg blir inflasjonen i landet under krigen behandlet ganske grundig. Men det som i denne sammenheng er mest interessant og relevant i forhold til problemstillingen er nettopp statens rolle og virkningene av denne. Det var jo slik at de nye vanskeligheter som oppstod førte til en ny, kraftig utvidelse av statens myndighet. Dette medførte i praksis en rekke nye lover og en omfattende reguleringsvirksomhet som førte til en helt ny hverdag for vanlige folk. Rasjonering og varemangel ble en del av hverdagen for befolkningen. Jeg vil derfor i hovedsak bruke denne boken til å se på detaljene rundt de forskjellige statlige tiltak som ble gjort under krigen.

Et annet viktig moment som denne boken tar opp er rettfærdiggjøringen eller legitimeringen av reguleringspolitikken. Dette kan nemlig være svært sentralt i forhold til forhold til hypo-tesen om statens virksomhet som en mulig forklaring på kriminaliteten. Hadde myndighetene et legitimeringsproblem i forhold til reguleringspolitikken?

Hvilke problemer bør man så ta hensyn til når man bruker denne boken? Keilhau peker selv på et problem i sitt forord. Han hevder at utviklingene av krisen som fulgte etter krigens slutt på tidspunktet for bokens tilblivelse ennå på langt nær var ferdig, noe som gjorde at det var vanskelig å oppnå en fullstendig objektiv distanse til begivenhetene. Virkningene av krigen, sosialt, økonomisk og kanskje også psykologisk, gjorde seg nemlig gjeldende til langt ut på 1920-tallet. Keilhau hadde dermed ikke fordelen av å ha historisk distanse til begivenhetene han skulle beskrive. På den annen side er jo fordelen med dette at man har muligheten til å konsultere med personer som var direkte involvert i begivenhetene. Etter hvert som tiden går forsvinner denne muligheten gjennom at folk faller fra eller at minnene svekkes.

En annen ting som kan nevnes i denne sammenheng er at boken oppstod i en periode hvor synet på statens rolle som formynder fortsatt stod sterkt. Etterkrigs-krisen satte nemlig spor langt

---

[9] Keilhau: 1927: XIII-XV

utover 1920- tallet og behovet for regulering var derfor fortsatt til stede, i følge mange. Framstillingen kan dermed ha preg av å være overdrevent positiv i forhold til myndighetenes virksomhet under krigen, og en del mer negative sider ved denne kan ha blitt forbigått.

Hva så med selve framstillingen? Virker den objektiv eller virker den å være et redskap for et bestemt synspunkt? Keilhau peker på en rekke positive og negative aspekter ved den offentlige utvidelsen i sin diskusjon av denne. Generelt kan vi nok si at han er relativt positivt innstilt til denne virksomheten, men han undergraver likevel ikke de negative sidene ved den. Dette bidrar derfor til å gi inntrykk av noenlunde objektivitet.

Keilhau peker altså også på negative trekk eller konsekvenser ved statens politikk. De to første krigsårene medførte en rekke vanskeligheter som ble holdt hemmelige overfor befolkningen. Da dette etter hvert kom fram vakte det en del harme og engstelse hos befolkningen som resulterte i sterk kritikk av regjeringen. [10] Regjeringen fikk også en del kritikk for rasjoneringspolitikken og det var til tider også heftig debatt om denne innad i regjeringen. [11] Fra og med 1917 ble dessuten vareknappheten mer markant og Keilhau hevder at det var en del klager til myndighetene om at rasjonene ikke var tilstrekkelige og at en del varer holdt dårlig kvalitet. På toppen av dette ble det fra flere hold hevdet at foranstaltningene manglet effektivitet. [12] Dette var i hovedsak de områder mishagsytringene gjaldt.

Til tross for de negative sidene ved den forsvarer Keilhau langt på vei statens politikk og hevder at den var nødvendig ut i fra de rådende forhold. Han hevder videre at foranstaltningene var i forbrukernes interesser. Det var ikke slik at staten handlet i den interesse å skaffe seg mer makt. Tvert i mot var man svært ivrige etter å lytte til folket og legge forholdene best mulig til rette. Han hevder videre at vi ikke kan snakke om en sosialistisk eller kommunistisk politikk fra regjeringens side. Det var snarere snakk om pragmatiske løsninger på problemer etter hvert som de oppstod og slett ikke snakk om sosialistiske eller kommunistiske ideer hos regjeringen. Det var snarere slik at myndighetene ikke hadde lagt noen linje for sin økonomiske politikk i krigsårene. Lederne var ikke teoretikere, de tok ganske enkelt opp de forskjellige oppgaver som utviklingen tvang inn på dem. [13]

Bakgrunnen for utviklingen de siste to krigsårene skyldtes at politikken ikke fulgte noen på forhånd lagt helhetsplan og at den dermed fikk et preg av improvisasjon og tilfeldighet og ikke ble holdt innenfor rimelige rammer. I disse krigsårene fikk dermed denne virksomheten et preg av overorganisering og overadministrasjon. Under normale forhold ville denne utviklingen blitt stanset av finansielle hensyn, hevder han [14]

Det var ikke regjeringens mål at disse organer og institusjoner skulle falle under dets myndighet. Den søkte faktisk i det lengste å unngå dette. Et eksempel på dette er at ordningen av importen ble lengst mulig overlatt til næringsorganisasjonene. Litt av bakgrunnen for sentrali-

---

[10] Keilhau: 1927: 220-221

[11] Keilhau: 1927: 221

[12] Keilhau: 1927: 239

[13] Keilhau: 1927: 280-281

[14] Keilhau: 1927: 281-282

seringen av næringslivet var dessuten også den sterke kommersielle avhengigheten av de krigførende landene. Keilhau konkluderer dermed med at betegnelsen “forbrukervennlig” passer bedre på regjeringens økonomiske politikk.

Hvordan var det så med legitimeringsspørsmålet? Man kan jo stille spørsmålet om det i det hele tatt var nødvendig å legitimere reguleringspolitikken ut i fra de rådende forhold. De fleste var inneforstått med at tiltakene var nødvendige for å takle utfordringene. De fleste var dermed villige til å ofre mye for at dette skulle fungere.

Keilhau hevder at hovedformålet med de tiltak som ble gjort etter panikktiden som oppstod etter krigsutbruddet, var å motvirke panikken, fjerne de årsaker som hadde fremkalt den og sikre framtiden. [15] Det var en klar forutsetning fra begynnelsen av at prisreguleringen bare skulle gjelde den egentlige krigstid.[16] De ekstraordinære forhold som rådet under krigstiden ble altså brukt som en rettfærdiggjøring av den politiske omleggingen. Så snart krigen var slutt ble det forventet at ting ville vende tilbake til det normale. Formålet med prisreguleringen var dessuten også å hindre at spekulanter misbrukte vareknappheten. [17]

Ønsket om å bevare nøytraliteten var sterkt både hos myndighetene og blant folk. Man ville strekke seg langt for å unngå at landet ble direkte involvert i krigen. Den 15. august 1914 ble det derfor vedtatt at ”Regjeringen bemyndiges til at utrede de utgifter, som i tilfælde maatte bli foranlediget ved indkaldelse av den del av rikets stridskræfter, som maatte vise sig nødvendig til sikring av rikets nøytralitet”. [18] Nøytralitetsvernet ble derfor også brukt som legitimering av regjeringens politikk.

Det enkeltverk som sannsynligvis behandler forholdet mellom lovbrudd og krig i Norden mest grundig er antologien “Krig og Moral- Kriminalitet og kontroll i Norden under andre verdenskrig”. Antologien består av i alt 15 selvstendige artikler skrevet av flere forfattere.

Den tar for seg en rekke temaer knyttet til andre verdenskrig hvor ikke alle artiklene er relevante for denne drøftingen. Jeg vil derfor konsentrere meg om de artiklene som har mest relevans i forhold til problemstillingen.

Den tar for seg en rekke spørsmål angående forholdet mellom krig og kriminalitet. Hva er forholdet mellom krig og kriminalitet? Har krig en demoraliserende effekt som fører til kriminalitetsøkning? Eller er det snarere slik at krig hever den allmenne moralen slik at kriminalitetsraten synker?

Antologien er dermed relevant for denne drøftingen av flere grunner. For det første kan den fortelle oss noe relevant om forholdet mellom krig og kriminalitet. Enkelte av utviklingstrekkene ved andre verdenskrig var også til stede ved første. For det andre finnes det en del referanser til

---

[15] Keilhau: 1927: 42
[16] Keilhau: 1927: 274

[17] Keilhau: 1927: 274
[18] Keilhau: 1927: 285

forskning rundt det samme temaet under første verdenskrig som selvsagt er svært interessant.

Det første artikkelen jeg vil se på er kapittel 1: Kriget i kriminologin av Hannu Takala. Det blir her redegjort for tidligere forskning om sammenhengen mellom krig og kriminalitet.

Kriminologen W.A. Bonger sier følgende om første verdenskrig: ”Den første verdenskrigen fremmet i høyeste grad utviklingen av alle de faktorer som kunne lede til lovbrudd.(...) Fattigdom og nød hersket i befolkningen, spesielt i de land som ble rammet av blokaden. Den høye prisen på visse varer oppmuntret til å begå lovbrudd.(...) En allmenn demoralisering rådde under hele krigstiden da det ble ansett som akseptabelt å myrde og lemleste, å konfiskere og ekspropriere.(...)” [19]

Det finnes litt kunnskap om hvordan krigen i forrige århundre virket inn på kriminaliteten. I følge tilgjengelig informasjon sank, som oftest, kriminaliteten under krig. Stephan Hurwitz og Karl O. Christiansen, for eksempel, peker på at kriminaliteten sank i Frankrike i Krim-krigen i 1855, i Tyskland under krigen mot Østerrike i 1866, i både Tyskland og Frankrike under deres innbyrdes krig i 1887-71, i Japan i 1894-95 og krigen mot Russland i 1904-05. [20]

Under første verdenskrig var det oftest slik at det første krigsåret medførte en nedgang i kriminaliteten, men så fulgte en oppgang som ofte fortsatte også etter krigens slutt. Dette gjaldt eksempelvis Tyskland og Østerrike, i følge Franz Exner. I Danmark, derimot, var det en sterk økning generelt og ingen nedgang det første året. Også i Norge og Sverige var det en kraftig økning i de siste krigsårene. Forklaringen om at nedgangen i Tyskland og Østerrike i det første krigsåret skyldtes en moralsk oppsving har blitt bestridet. I følge Hans von Hentig, som har forsket på dette, kan man snarere finne forklaringen i innkalling til krigstjeneste, alkoholrestriksjoner, høyere lønninger, o.a. Han mener dermed at man ikke trenger å søke forklaringen i krigens virkning på moralen. [21]

Hvorfor er så forskning fra andre verdenskrig relevant for første? Det var slik at en rekke av de faktorer som var til stede og kunnet framprovosert kriminelle handlinger under andre verdenskrig også var til stede under første. Varemangel, dyrtid og rasjonering var en del av hverdagen til folk ved begge tilfeller.

Hvis vi ser på kriminalitetsutviklingen i Danmark under første verdenskrig oppdager vi følgende. Det var for alle aldersgrupper en økning i kriminaliteten i 1917 og 1918. Krisen var overstått i 1920 og nådde normalt nivå på begynnelsen av 1920-tallet. [22] Utviklingen var altså i hovedtrekk den samme som i Norge.

I Finland under andre verdenskrig ble det, som i Norge under første, innført en rekke krigsspesifikke lover som i hovedsak rettet seg inn på å regulere varehandelen i landet. Brudd på disse lovene utgjorde en stor del av det totale antall lovbrudd under krigen, i følge Risto Jaakkola som

---

[19] Takala: 1987: 7

[20] Takala: 1987: 8-9

[21] Takala: 1987: 11-12

[22] Jaakkola: 1987: 32

har skrevet denne artikkelen. De var dermed den største enhetlige lovbruddskategori i Finland under andre verdenskrig. Innføringen av de krigsspesifikke anordningene medførte for det første at forholdene blir lagt til rette for en ny type lovbrudd som under normale omsendigheter ikke eksistererte. For det andre har de også en indirekte betydning for den øvrige kriminaliteten, f.eks ved innføringen av alkoholrestriksjoner. [23] I tillegg til disse bruddene var det en kraftig økning i tyverier som også var tilfellet i Norge under første verdenskrig. [24]

Jaakkola hevder at krigen i seg selv ikke er noen årsak til kriminaliteten. Man kan derimot hevde at de samme faktorer bestemmer kriminaliteten under krig som i fredstid. Krigen forandrer imidlertid samfunnet og derigjennom kriminaliteten mer indirekte. [25]

De erfaringer man fikk under første verdenskrigen om krigens virkning på kriminaliteten forandret de ideer som man tidligere hadde hatt. Den tidligere empiriske kunnskapen om krigens virkninger baserte seg på de kortvarige kriger i Europa på andre halvdel av 1800-tallet. Denne tilsa at mange lovbrudd var mindre frekvente under krigstid. Under første verdenskrig konstaterer man derimot forskjeller mellom de forandringer som kriminaliteten undergikk i ulike land. Til og med i ett og samme land varierte kriminaliteten i ulike stadier av krigen. Forskjeller forekom også i de enkelte lovbrudds utvikling. [26]

I den nyere kriminologiske litteraturen er Franz Exners teori om disse forandringene standardforklaringen. Han påpeker at det vesentlige ved tolkningen av kriminaliteten under første verdenskrig var at krigen var såpass langvarig at det fikk dramatiske konsekvenser for landenes økonomi. Den lange krigen påvirket dermed kriminaliteten via den økonomiske sfæren. Under første verdenskrig økte vinningsforbrytelsene i sentralmaktene, mens volds- og sedelighetsforbrytelser minsket. Forklaringen på økningen i vinningskriminaliteten mener han skyldtes varemangel. Folk stjal fordi de ikke kunne skaffe seg de nødvendige varene på annet vis, hevder han [27]

Det var altså slik at myndighetene måtte ty til rasjonering i Finland under andre verdenskrig, som i Norge under første. Det kan derfor være interessant å se på dette fenomenet, som blir beskrevet av Hannu Takala i kapittel 4.

Rasjoneringen i Finland foregikk omtrent på samme sett som i Norge. Rasjoneringen og målsetningene med den forsøkte man å fremme med propaganda, hvor man oppfordret til sparsomhet. [28] Tross det omfattende kontrollsystemet opplevde man en stor mengde brudd på rasjoneringsbestemmelsene, og en omfattende svartebørshandel fant sted. Antall tyverier økte også kraftig. Tyveriene hang riktignok sammen med rasjoneringen, blir det hevdet, siden den førte til sterk varemangel. Forsøkene på å gjennomføre planøkonomi i Finland førte derfor til en rekke

---

[23] Jaakkola: 1987: 44

[24] Jaakkola: 1987: 51

[25] Jaakkola: 1987: 56

[26] Jaakkola: 1987: 56

[27] Jaakkola: 1987: 56-57

[28] Takala: 1987: 68

nye typer lovbrudd som var direkte knyttet til rasjoneringen. [29]

Når det gjelder kriminalitetsutviklingen i Norge under andre verdenskrig blir den presentert i en artikkel av Per Madsen (kapittel 7). Det finnes mange likhetstrekk med første verdenskrig som kan være verdt å se nærmere på.

Denne artikkelen baserer seg riktignok kun på lovbrudd som ikke var direkte knyttet til pris- og rasjoneringsbestemmelsene. Begrunnelsen for dette er at de var krisetiltak med begrenset varighet. Brudd på disse ble klart ansett som forbrytelser, men kan ikke sies å gi uttrykk for kriminalitet i vanlig forstand. En sammenligning med de årene disse lovene og overtredelsene ikke fantes blir dermed umulig, hevder han. Han nevner riktignok i en bisetning at det var en kraftig økning i brudd på disse bestemmelsene, slik tilfellet var også under første verdenskrig. [30]

Hvordan var så utviklingen i lovbruddene i Norge under andre verdenskrig? I krigsåret 1940 var det en sterk nedgang som Madsen forklarer med økt samhold og et visst sammenbrudd i rettsvesenet. Etter at okkupasjonsmakten hadde satt seg fast, begynte antallet straffbare handlinger å stige igjen. Fra 1941 og fram til årsskiftet 1943/ 1944 aksellerte utviklingen. [31] For mer detaljerte data om utviklingen i lovbrudd i Norge under andre verdenskrig, se tabell i kapittel 2.

Som under første verdenskrig var det tyverier som økte aller mest og da i hovedsak de krigsbetingede. En viktig årsak var de mange tap og tyverier av rasjoneringskort. I tillegg var det også en del tyverier av pakker og forsendelser av rasjonerte varer, særlig tobakk og margarin. [32] (Krigsbetingede tyverier vil, for øvrig, si tyverier som var en konsekvens av krigens virkning på økonomien).

Madsen hevder til slutt at samhold var typisk for krigstidens norske samfunn, men samtidig fantes det utglidningstendenser. Det fremste uttrykket for dette var økningen i tyverier. Han begrunner dette med en viss endring i normene. Eiendomsbegrepet fikk en ny valør; vareknappheten visket ut det skarpe skillet mellom mitt og ditt. Han påpeker også at spenningsmomentet i en tid preget av påbud og forbud kan ha fristet spesielt ungdommen til å begå lovbrudd. [33]

I det nøytrale Sverige under andre verdenskrig opplevde man en kraftig økning i tyverier. Henrik Tham påpeker i sin artikkel om tyveriene i Sverige, i kapittel 12 i antologien, at denne økningen kan virke noe paradoksal. Landet var nemlig preget av sterk nasjonal samling, økt kontroll, høykonjunktur med synkende arbeidsløshet, minsket alkoholkonsum, og så godt som avskaffet privatbilisme. Hva var så årsakene til økningen i tyverier?

En krigsspesifikk forutsetning for økningen i tyverier i årene 1941-43 var med sikkerhet varemangelen, hevder Tham. Det som tidligere kunne kjøpes i butikker eller som var betraktet som mindre ettertraktet ble nå attraktivt å stjele. En annen mulig årsak er minsket sosial kontroll som følge av endring i normene under krig. [34]

---

[29] Takala: 1987: 76

[30] Madsen: 1987: 112

[31] Madsen: 1987: 114

[32] Madsen: 1987: 116

[33] Madsen: 1987: 123-124

[34] Tham: 1987: 225

Hva kan så denne boken fortelle oss om årsaker til kriminalitet i krigstid under andre verdenskrig og kanskje mer generelt? Aller først kan vi si at det virke å være en utvetydig sammenheng mellom krig og økning i kriminalitet basert på materialet fra de forskjellige land som er gjennomgått i antologien, uavhengig av landets status som nøytralt eller ikke. Med utgangspunkt i dette kan vi så forsøke å finne ut om hva årsakene var under første verdenskrig i Norge.

Som Madsen påpeker kan vi ikke sammenligne den totale mengden lovbrudd før og etter krigen siden krigen medførte en helt ny kategori lovbrudd som ikke eksisterte før, nemlig brudd på de provisoriske lover og anordninger. Men vi kan derimot drøfte bakgrunnen for disse lovbruddene isolert i sammenheng med endringer i samfunnet. Kan vi så hevde at det finnes noen krigsspesifikke faktorer som førte til økning? Det spørs hva vi mener med krigsspesifikke. De viktigste årsakene til kriminaliteten virker å ha vært "ordinære" kriminalitetsfremmende faktorer som var resultatet av krigen, nemlig varemangel, geografisk mobilitet og alkoholrasjonering. Disse faktorene er dermed ikke krigsspesifikke i seg selv. [35]

Det var dermed en rekke faktorer under andre verdenskrig som kunne bidra til å øke kriminaliteten. Innføringen av omfattende rasjonering la grunnlaget for en ny og utbredt type lovbrudd. Hovedårsaken til den generelle økningen i kriminaliteten var økningen i tyverier hvor de viktigste forklaringene var lavere lønninger og varemangel. Denne forklaringen står i kontrast til en forklaring som ofte blir brukt for å forklare økningen i tyverier i perioden etter krigen, nemlig at den skyldes en økning i varer til privat forbruk. I tillegg opplevde man at det illegale markedet florerte. [36]

Den neste boken jeg vil bruke i denne oppgaven er Inkeri Anttilas og Patrik Tørnudds "Kriminologi" fra 1973. Dette er en innføringsbok i kriminologi og store deler av denne er dermed ikke spesielt relevant i denne sammenheng. Men boken inneholder en del interessante forskningsresultater og teorier som kan bidra til å belyse årsakene til kriminaliteten under første verdenskrig. Jeg har derfor valgt å konsentrere meg om de deler av denne boken som er mest relevant for denne problemstillingen og vil nå si litt generelt om de funnene som blir presentert i denne boken.

Det blir brukt en del plass i boken på å beskrive forhold som fører til økning i kriminaliteten. Et av disse er høykonjunktur. Det blir påpekt at høykonjunktur øker lovbruddene som et biprodukt av økt økonomiske aktivitet i samfunnet.

Dette er jo et interessant aspekt i forhold til den sterke økningen i denne type lovbrudd i Norge under første verdenskrig. Var den et utslag av høykonjunkturen?

Det blir i tillegg påpekt er at høykonjunktur øker det generelle fristelsestrykket i samfunnet. [37] Dette er jo også et interessant funn og relevant i forhold til problemstillingen.

---

[35] Takala: 1987: 63
[36] Takala: 1987: 61

[37] Anttila/Tørnudd: 1973: 35

Hvordan er det så med forholdet mellom lovbrudd og krisetider? Det blir hevdet at krisetider (som f.eks krig) som bl.a medfører rasjonering, ofte fører til at lovbruddsobjektet øker i verdi, som kan være en viktig forklaring på økning i vinningskriminalitet under krisetider. [38]

En annen viktig ting denne boken tar opp er problemet med mørketall. Ved fortolkning av statistikk må man alltid ta hensyn til at det finnes mørketall, d.v.s lovbrudd som av en eller annen grunn ikke er registrert i statistikken. Mørketall defineres derfor som differansen mellom faktisk kriminalitet og registrert kriminalitet. Disse mørketallene vil selvsagt variere fra tid til tid og samfunn til samfunn.

Per Vogts ”Jerntid og jobbetid- En skildring av Norge under verdenskrigen” fra 1938 er et verk som tar for seg de viktigste trekkene ved det norske samfunn under første verdenskrig. Boken omhandler mange av de samme temaene som Keilhaus ”Norge og Verdenskrigen”, men en sentral forskjell mellom disse er at Vogt bruker en del plass på å beskrive høykonjunkturen og spekulasjonen og de sosiale og økonomiske konsekvensene av dette. Denne boken kan dermed si oss noe om sosiale endringer under krigen som kan ha bidratt til å øke kriminaliteten.

Boken går noenlunde kronologisk gjennom begivenhetene under krigen. Hovedfokuset ligger på krigens virkninger på økonomien og hvordan dette påvirket statens virksomhet. Mens Keilhau hovedsaklig konsentrerer seg om utenrikspolitikken og den statlige utvidelsen, har Vogt et noe bredere perspektiv. Han bruker også en del plass på å beskrive kulturelle strømninger og stemninger i tiden.

Hva sier så Vogt om kriminalitetsøkningen? Han understreker at det generelt var en meget sterk økning i antall lovbrudd under krigen og at hele økningen var overtredelser av rasjonerings- og prisreguleringsbestemmelsene. [39]

Han påpeker at maksimalprisene svært ofte oppfordret til overtredelser. Et eksempel fra kjøtthallen i Kristiania hvor en gris på 115 kilo som etter de fastsatte maksimalpriser skulle vært solgt for 540 kroner faktisk under denne auksjonen kom opp i over 1000 kroner, blir brukt for å illustrere dette. Det var en haug med bøter for overtredelser av prisforskriftene, hevder han. I løpet av fire måneder ble det registrert 554 anmeldelser bare i hovedstaden. 22 kommisjonærer ved kjøtthallen ble straffet for å ta full maksimalpris for bedervet kjøtt. Dette var vanlige brudd på maksimalprisene, i følge Vogt. [40]

Vogt sier også en del om tidens ulmende klassestrid. Mens et mindretall tjente store penger på aksjespekulasjon, led den store massen under dyrtid og med lave inntekter, Skjevheten var påtagelig: ”Nasjonen var vel ialt sterkere stykket opp i stridende grupper enn noensinne før, tross de relative politiske borgfred. Det var pengene som skapte skillene” (...) [41] Han hevder altså at høykonjunkturen og dyrtid var den viktigste årsaken til det økte klasseskillet. Samtidig med at penge- og gullflommen herjet, vokste den sosiale uro omkring på arbeidsplassene.

[38] Anttila/Tørnudd: 1973: 101
[39] Vogt: 1938: 161

[40] Vogt: 1938: 161
[41] Vogt: 1938: 114

Han sier altså ikke så mye konkret om selve kriminalitetsøkningen, men belyser en del forhold som kan bidra til å forklare denne. Dette er først og fremst konsekvensene av de samfunnsmessige endringer og, ikke minst, holdningsendringer man opplevde under krigen. Det er først og fremst derfor jeg vil bruke denne boken.

Vogt er generelt meget kritisk til den jobbeånden og egoismen som hersket i Norge på denne tiden. Han hevder at pengeflommen førte til et moralsk forfall i befolkningen som ga seg utslag på en rekke områder, hvor bl.a kriminalitet var et tegn på nettopp dette. Finnes det så noen grunn til å betvile Vogts objektivitet? Generelt vil jeg si at framstillingen bærer preg av sterk skepsis overfor spekulantene, men har ikke funnet noe som skulle tyde på at Vogt skulle ha spesielle personlige interesser å forsvare. Han var visstnok en anerkjent og respektert forfatter.

En annen bok som tar for seg en del interessante sosiale og økonomiske trekk ved første verdenskrig er Øyvind Bjørnsons ”På klassekampens grunn: 1900- 1920”. Denne boken ble utgitt i 1990 og er andre bind i en serie som heter ”Arbeiderbevegelsens historie i Norge”. Som tittelen tilsier tar denne boken utgangspunkt i arbeiderbevegelsens framvekst og klassekampen.

Denne boken er først og fremst relevant fordi den forteller noe om arbeiderklassens kår under krigen og de sosiale konsekvensene av dyrtiden og varemangelen. Denne boken kan dermed bidra til besvare spørsmålet om kriminalitetsøkningen hang sammen med nød i deler av befolkningen. Vi kan derfor se litt nærmere på hva denne boken sier om disse tingene.

Bjørnson hevder at potetmangelen var sterk etter andre halvdel av 1916 og fram til krigens slutt. Den viktigste årsaken til dette, i følge mange arbeideraviser, var at bøndene spekulerte ved å holde tilbake sine lagre av poteter. De var nemlig misfornøyde med maksimalprisene på poteter og ville derfor ikke legge dem ut for salg. Da potetene begynte å råtne utpå vårparten, ble markedet sprengt. Tonnevis av poteter ble kastet på sjøen. Mange kommuner begynte derfor å gjøre parkanlegg og andre kommunale eiendommer tilgjengelige, slik at folk kunne dyrke sine egne poteter. Prisreguleringen var dermed lite effektiv, noe som førte til at myndighetene måtte gå til mer drastiske tiltak. [42] Som vi ser i dette utdraget, hevder Bjørnson at det fantes en form for spekulasjon under krigen hvor bønder som var i besittelse av livsviktige varer holdt disse skjult for myndighetene. Hensikten med dette var å oppnå høyere maksimalpriser. Dette kan dermed være en mulig forklaring på den sterke økningen i brudd på de provisoriske lover og anordninger.

Myndighetene forsøkte å få bukt med det økende klasseskillet og lette byrden for de dårligst stilte ved å yte direkte dyrtidshjelp fra og med vinteren 1916/1917. I alt gikk det med 215 millioner kroner til statlige dyrtidsbidrag fram til 1920. Bidragene var ikke bare en håndrekning til de dårligst stilte, men kom også den bedrestilte del av arbeiderklassen og deler av småborger-skapet til gode, hevder Bjørnson. [43]

Statistisk Sentralbyrå vurderte betydningen av de offentlige inngrep slik: ”Uten den offent-

---

[42] Bjørnson: 1990: 483

[43] Bjørnson: 1990: 484

lige inngripen på alle hold med rasjonering, vareformidling, pristilskudd og maksimalpriser, husleieregulering o.m.a er det ikke godt å skjønne hvordan folk flest skulle ha berget seg gjennom disse årene. Tross dette er situasjonen alvorlig nok i de brede lag. Men egentlig nød er der sikkert nok kun i enkelte tilfelle tale om blant fullt arbeidsdyktige folk. Skrikende nød hersker det derimot blant tusener andre: svake og syke, enker og gamle. For alle disse, som ikke engang har sin arbeidskraft å jobbe med, blir tilstanden stadig mer fortvilet.” [44]

Bjørnson hevder altså at forholdene på varemarkedet under krigen førte til at en del av befolkningen fikk det mye verre, og økte de klassemessige motsetningene. Kan så dette være en mulig forklaring på kriminaliteten under krigen? Var de mange tyveriene direkte konsekvens av nøden som hersket blant enkelte? Kan de økte forskjellene som Bjørnson peker på være en årsak til økningen i bestemte typer lovbrudd?

Økte forskjeller og sosial nød kan dermed være en mulig forklaring på deler av kriminalitetsøkningen under krigen. Det kan dermed være nyttig å se på litteratur som ser nærmere på klassekonflikter som årsak til kriminalitet i samfunnet mer generelt. Jeg har derfor valgt å se på Ragnar Hauges ”Kriminalitetens Årsaker” fra 2001. Boken tar for seg en rekke teorier og forklaringsmodeller knyttet til årsakene til kriminalitet. Denne boken introduserer klassekonflikter som en mulig forklaring på kriminalitet. Siden klassekamp var et såpass sentralt trekk ved Norge i denne perioden, kan det være interessant å se nærmere på forskning rundt dette.

Innledningsvis definerer Hauge et lovbrudd som bestående av to elementer- en handling og en lovbestemmelse som setter straff for handlingen. I tillegg kan man legge til et tredje element, nemlig håndhevelsen av straffen. [45]

Det mest interessante i denne sammenheng er riktignok de forklaringsmodeller som går direkte på årsakene til kriminalitet som behandles i boken. Det er nettopp disse som kan brukes til å forklare kriminaliteten under krigen, dersom det viser seg at det var klassekonflikten som var årsaken.

Det finnes tre hovedperspektiver eller forklaringer på kriminalitetens årsaker. Den første er at kriminaliteten først og fremst skyldes defekter på individnivå, det vil si at det finnes medfødte disposisjoner hos enkeltpersoner som gir seg utslag i kriminelle handlinger. Den andre forklaringen er at kriminaliteten skyldes påvirkninger fra det sosiale nærmiljø [46]

Det tredje perspektivet er det såkalte konfliktperspektivet. Dette dreier seg om at kriminaliteten skyldes bestemte samfunnsgruppers motstridende interesser. En variant av denne modellen er klassekonfliktmodellen. Siden den er denne som er mest interessant i denne sammenheng vil jeg se litt nærmere på denne.

For de pluralistisk orienterte konfliktkriminologer var klassekonflikt-d.v.s konflikt som springer ut av ulikheter i økonomisk makt- bare en av flere typer konflikter. For de marxistisk

---

[44] Bjørnson: 1990: 486

[46] Hauge: 2001: 32

[45] Hauge: 2001:11

inspirerte konfliktkriminologer som utover på 1970- tallet fikk stadig større tilslutning, var derimot klassekonflikt alene forklaringen på kriminaliteten og straffesystemet i den vestlige verden. Som det har vært formulert av en av de sentrale representanter for denne retningen: ”Kriminalitet må forklares ut fra klasseinteresser og klassekamp og mest fundamentalt, av de motsigelser som er innebygget i de sosiale forhold som er skapt av et samfunns spesielle produksjonsmåter. I et kapitalistisk samfunn er kriminalitet og straffelovgivning resultatet av de sosiale relasjoner som er skapt av et system som utnytter arbeidskraften til fordel for kapitalismen.” [47] Man mener dermed at det er iboende urettferdigheter og ulikheter i samfunnet som er den viktigste forklaringen på kriminaliteten. (En annen side ved konfliktperspektivet er at lovgivningen fungerer som et middel til å slå ned på uønskede, sosiale fenomener).

Den neste boken jeg vil bruke er Anne- Lise Seips ”Sosialhjelpstaten blir til- Norsk sosialpolitikk 1740- 1920”. Denne boken ble utgitt i 1984 og omhandler sosiale og sosial politiske forhold i Norge i denne perioden. Jeg har først og fremst valgt å bruke denne boken fordi den sier noe om de sosiale forhold i Norge under første verdenskrig og hva som ble gjort av myndigheten for å bedre disse forholdene.

I forbindelse med bolignøden som satte inn etter 1915 påpeker Seip at den viktigste bakgrunnen for det offentlige initiativet før 1920, i denne sammenheng i forbindelse med boligpolitikken, var fraværet av privat initiativ. Man la derfor opp et program for å møte boligproblemet med en offentlig politikk. [48]

Det var utbredt, tverrpolitisk enighet om at man burde gå til tiltak som kunne lette byrden for de som kom dårligst ut. Det var nemlig slik at dyrtiden hvilte spesielt tungt på folk av små kår. Under kommunevalgene på denne tiden ble partiprogrammene kraftig radikalisert. Forskjellene mellom partiene, som i 1890-årene og tidlig på 1900-tallet hadde vært en artsforskjell, ble i mange saker en gradforskjell. Et eksempel på den politiske utjamningen var det faktum at også partiet Høyre fikk en utvidet sosialpolitisk post på programmet. Men likevel var Høyres engasjement for offentlige, generelle tiltak mer begrenset enn de andre partienes. [49]

Verdenskrigen og dyrtiden virket altså radikaliserende på alle partiene, slik den gjorde også i andre land. Sosialpolitikk- og reguleringspolitikk ble akseptert som generelle virkemidler i en tidligere uant grad. Pengerikeligheten bidro til dette. [50] Dette representerte dermed noe helt nytt og var begynnelsen på en ny linje når det gjaldt offentlig regulering.

Seip peker altså her på noe av de samme tingene som er blitt behandlet tidligere i dette kapitlet av andre forfattere, nemlig at krigen og dyrtiden rammet de dårligst stilte hardest. Hun understreker i tillegg at det var en politisk utjamning under krigen, som i så fall står i kontrast til de eventuelt økte sosiale motsetninger i samfunnet ellers.

---

[47] Chambliss: 1976: 5
(i Hauge: 2001:124)
[48] Seip:1984: 255

[49] Seip: 1984: 295
[50] Seip: 1984: 298

Hun understreker dessuten, i likhet med Keilhau at den offentlige politikken hadde pragmatisk, ikke ideologisk bakgrunn [51]

I forbindelse med drøfting og fortolkning av kriminalstatistikken vil jeg bruke Einar Lie og Hege Roll-Hansens bok ”Faktisk Talt- Statistikkens historie i Norge”. Denne boken er først og fremst relevant fordi den sier noe om hvordan statistikken har blitt produsert og lagt fram til forskjellige tider. Det påpekes bl.a at statistikk ofte har blitt brukt som et redskap for staten til å forme opinionen eller skape et visst bilde av statens virksomhet. [52]

Når det gjelder selve den historiske gjennomgangen i denne boken er ikke det relevant for denne drøftingen. Jeg vil derimot fokusere på de deler som omhandler forskjellige problemer som må tas hensyn til ved fortolkning av statistikk. Dette vil jeg komme nærmere inn på i kilde- og metodekapitlet hvor jeg vil drøfte konkrete spørsmål knyttet til fortolkning av statistikk.

I forbindelse med de mer generelle trekkene ved første verdenskrig har jeg brukt Berge Furre ”Norsk Historie 1905-1990”. Dette er en mer generell historisk framstilling enn de andre verkene jeg har gjennomgått, men er nyttig for å få oversikten over begivenhetene i denne perioden. Furre vier et kapittel til første verdenskrig hvor han gjennomgår de sentrale trekkene ved både utenrikspolitikken og forholdene innenlands. Denne boken gir dermed et godt oversiktsbilde av de generelle rammene rundt krigen.

3.3 Avslutning

I dette kapitlet har jeg gjennomgått den litteraturen jeg vil bruke i drøftingen av årsakene til kriminaliteten i Norge under første verdenskrig.

Utvalget av litteratur henger naturligvis sammen med det faktum at forskningen rundt dette emnet er så begrenset som det er. Når det gjelder forskning på dette fenomenet i andre land finnes det noe mer, som jeg var inne på omtalen av antologien ”Krig og Moral”. Hva som er årsaken til at det finnes så lite forskning rundt dette i Norge er usikkert.

Jeg har valgt å bruke mest plass på den litteraturen som er mest interessant i forhold til problemstillingen og mindre plass på den som bare er delvis relevant.

For øvrig har jeg ikke funnet noe som skulle så tvil om forfatterens objektivitet i den grad at man skulle kunne stille spørsmål ved objektiviteten og ektheten av innholdet i litteraturen.

---

[51] Seip: 1984: 253

[52] Lie/Roll-Hansen: 2001: 10

KAPITTEL 4: DEN STATLIGE UTVIDELSEN OG HØYKONJUNKTUREN

4.1 Innledning

Dette kapitlet vil omhandle de viktigste trekkene ved den omfattende utvidelsen av den offentlige myndighet under første verdenskrig og bakgrunnen for denne. I tillegg vil jeg se nærmere på de viktigste trekkene ved høykonjunktoren. Grunnen til dette er at disse tingene utgjør et viktig bakteppe for de sosiale og økonomiske endringer under krigen som ga utslag i form av høykonjunktur og større forskjeller.

Den kraftige utvidelsen av statens myndighet og høykonjunktoren er kanskje de trekkene ved den første verdenskrig som var de mest sentrale og satte de dypeste spor også etter krigen. I tillegg til de økonomiske og sosiale konsekvenser medførte de også holdningsmessige endringer i store deler av befolkningen. Disse viktige endringene under krigen kan dermed bidra til å kaste lys over årsakene til kriminalitetsutviklingen i perioden. Hvordan påvirket disse endringene folks hverdag? Hvordan kan utviklingen på disse områdene forklare kriminalitetsøkningen i landet under krigen? Disse spørsmålene vil bli forsøkt besvart med grunnlag i dette kapitlet.

Den første verdenskrig medførte en ny situasjon med nye utfordringer for både folk og myndigheter. De utfordringer og problemer som krigen førte med seg gjorde at myndighetene ble tvunget til å påta seg en rekke nye oppgaver som fikk sitt legale grunnlag i provisoriske lover og anordninger som ble innført fra og med august 1914. Disse lovene og anordningene var i utgangspunktet ment å være provisoriske, men flere av dem fikk permanent lovhemmel etter krigen. Den mest kjente av disse er alkoholloven av 1916 som ble permanent lov etter folkeavstemningen i 1919.

Første verdenskrig var også kjennetegnet ved en voldsom økonomisk oppsving, særlig i krigens første fase. Bakgrunnen for dette var pengeflommen etter krigsutbruddet som var i hovedsak var en konsekvens av landets nøytrale stilling og mulighet til å drive handel med begge parter i konflikten. Høykonjunktoren var spesielt sterk innenfor skipsfarten hvor det var enorme fortjenester å hente for de som hadde midler å investere med.

Dette førte til en enorm fortjeneste og velstand i deler av befolkningen. Dette gjaldt riktignok et fåtall, for de fleste forble situasjonen utforandret eller forverret.

Den kanskje viktigste konsekvensen av høykonjunktoren var den jobbeånden som den brakte med seg som etter hvert spredte seg og først og fremst viste seg gjennom en rekke former for spekulasjon.

4.2 Bakgrunnen for den statlige ekspansjonen

Krigsutbruddet i månedskiftet juli/ august 1914 medførte en voldsom panikkstemning i landet. Dette ga seg utslag på en rekke områder i dagliglivet. Folk samlet seg i lange køer utenfor banker, kolonialhandlere, kullhandlere, bakere og kjøttbutikker, ofte lenge før stengt tid. Verst var trengselen utenfor Norges Bank. Folk ville ha ut pengene sine raskt. På en rekke steder måtte politiet tilkalles for å holde orden på køene. Dette førte til at en rekke detaljforretninger ble tvunget til å stenge. Prisene økte i været. Mange bedrifter fikk ikke råvarer fra utlandet, andre fryktet at eksporten ville svikte. Bakgrunnen for panikken var en frykt for at livsnødvendige varer ville forsvinne fra markedet og folk gikk derfor til omfattende hamstring av disse varene. Man opplevde også en kortvarig stigning i arbeidsledigheten, men dette gikk tilbake til normalt nivå ut på høsten 1914. [53]

For det overveiende flertall i Norge kom utbruddet av verdenskrigen som en total overraskelse. Ingen hadde på forhånd gjort seg opp noen forestillinger om hvordan krigsbegivenhetene ville virke inn på landet og hvordan de selv ville reagere. Alle var derimot enige om at siden man var såpass uforberedt på krigen var det sannsynlig at varetilførselen ville bli brutt. Dette var den viktigste årsaken til de panikkinnkjøpene som ble gjort umiddelbart etter krigsutbruddet. De fleste steder varte panikken til og med lørdag den 8 august 1914. I uken etterpå la den seg betydelig, og omkring midten av måneden begynte folk å ta de nye forhold på en roligere måte. Når panikktiden senere er blitt omtalt, har det som regel vært med fordømmelse. Kritikken har vært spesielt krass mot de handelsmenn som satte prisene opp. [54]

Panikken ved krigsutbruddet innskrenket seg ikke bare til de store byene. Den gjorde seg også gjeldende i småbyene og utover landdistriktene. Nesten overalt var formene og forløpet det samme. Utslagene var dog av varierende styrke. [55] Panikken ved krigsutbruddet var dessuten ikke noe særnorsk fenomen. Den psykologiske virkningen var den samme over store deler av Europa [56]

Mye av grunnlaget for de omfattende tiltak som ble gjort fra myndighetenes side utover krigen lå nettopp i erfaringer fra panikken etter krigsutbruddet i 1914. Man ønsket for all del å unngå å havne i samme situasjon på ny. Vi kan dermed si at panikktiden var den viktigste bakgrunnen for de provisoriske lover og anordninger som ble innført.

Panikktiden ga seg derfor utslag i fem typer av foranstaltninger fra myndighetenes side. Den første var tiltak i anledning de forvirrede pengeforhold som panikken hadde ført med seg. Den andre var foranstaltning for å sikre varebeholdningen i riket for folkets eget behov. Den tredje var foranstaltninger for å oppmuntre varetilførselen til riket. Den fjerde var motforanstaltninger i anledning av arbeidsløsheten. Den femte var forsøk på tilpasning av statsfinansene etter den

[53] Keilhau: 1927: 13
[54] Keilhau: 1927: 17

[55] Keilhau: 1927: 16
[56] Keilhau: 1927: 19

nye situasjonen. Alle disse foranstaltningene var rettet mot de umiddelbare virkninger av krigsutbruddet og var ment å forhindre at en kaotisk situasjon skulle inntreffe. Som følge av dette ble det vedtatt at Kongen kunne gi og opp-heve anordninger som angikk handel, toll, næringsveier og politi, dersom det ikke stred mot konstitusjonen. Hensikten var å åpne muligheten for å kunne gi påbud også når nasjonalforsamlingen ikke holdt møter. [57]

Som følge av den panikken som rådet i landet etter krigsutbruddet ble det altså fra myndighetenes side åpnet for muligheten for å kunne gripe inn i større grad og regulere diverse områder av dagliglivet. Denne virksomheten tiltok etter som krigen varte og nådde høydepunktet de to siste krigsårene. [58]

Den situasjonen som fantes i landet etter krigsutbruddet var en ny situasjon å hankses med for myndighetene. Det krevdes umiddelbare tiltak for å få den under kontroll. Den viktigste forklaringen på de tiltak som ble gjort lå i de ekstraordinære forhold som rådet på denne tiden. Hovedformålene med den helhet av foranstaltninger som ble gjennomført var å motvirke panikken, fjerne de årsaker som hadde framkalt den og sikre framtiden. Dette var i utgangspunktet ment å være en provisorisk løsning på et akutt problem som man var forberedt på måtte kunne koste dyrt en gang i framtiden når situasjonen var tilbake til det normale. De virkemidler som myndighetene brukte i denne perioden ville trolig ikke blitt godtatt i samme grad dersom situasjonen var normal. Følgene av krigen rettfærdiggjorde disse. Keilhau understreker at det rådet en uvanlig offervilje hos befolkningen på denne tiden som skulle tilsi at det var lettere for myndigheter å gjennomføre slike tiltak enn det ville ha vært under normale forhold. [59]

Tiltakene i august 1914 ble forsvart på følgende måte av sjefen for justisdepartementet: ”I saadanne tider og under saadanne omstændigheder at ville lægge til grund hvad der er det sedvanemæssige, det gaar ikke an; for det sedvanemæssige er det som finder sted under rolige og normale forhold. Her kommer saa mange ekstraordinære faktorer til. (...) [60] De ekstraordinære forhold ble brukt som forklaring på tiltakene og det var liten motstand mot dette, politisk og blant vanlige folk. Etter hvert som panikken la seg gikk ting over i sitt normale gjenge.

4.3 Hovedtrekkene ved den statlige ekspansjonen

Krigen var en enorm påkjenning på norsk økonomi og stilte den norske regjering overfor en rekke nye oppgaver, dels av utenrikspolitisk, og dels av innenrikspolitisk art. Det eksisterte dog en intim forbindelse mellom disse to. En opprettholdelse av produksjon og omsetning innenlands kunne bare oppnås dersom nøytralitetspolitikken overfor de fremmede makter lot seg gjennomføre. I statsråd allerede den 2. august 1914 ble det fattet beslutninger om de forholdsregler som innledet regjeringens økonomiske politikk. [61] Allerede få dager etter krigsutbruddet ble det skapt en helt

[57] Keilhau: 1927: 23

[58] Keilhau: 1927: 44

[59] Keilhau: 1927: 42

[60] Keilhau: 1927: 20

[61] Keilhau: 1927: 23

ny riksorganisasjon for provianteringssspørsmålene med et sentralstyre i hovedstaden og med amtmennene som formidlere av forbindelsen mellom lokalmyndighetene og den øverste ledelse som gikk under betegnelsen Provanteringskommisjonen. [62]

De første maksimalprisene ble satt allerede 6. august 1914 og gjaldt kornvarer. Hensikten var å stanse panikkstigningen i prisene og forsøke å holde prisnivået fra førkrigstiden. Den påfølgende uken ble det også fastsatt maksimalpriser på andre varer som kaffe, sukker og kull. Maksimalprisene ble fjernet igjen i månedskiftet september-oktober 1914 da den verste panikken hadde lagt seg. Det hersket stort sett enighet om at innførselen av maksimalprisene var nødvendig, debatten i pressen og på Stortinget dreide seg stort sett om hvor prisnivået skulle ligge. Enkelte næringsdrivende mente at prisnivået var for lavt, mens mange forbrukere mente det var for høyt. I tillegg til maksimalprisene på varer innførte myndighetene maksimalfrakter. Hensikten med dette var å unngå at fraktprisene ble skrudd for høyt opp som følge av tonnasje mangelen og samtidig legge lokk på den voldsomme spekulasjonen i skipsaksjer.

En umiddelbar virkning av stansen i tilførselen, kullmangelen og pengeproblemet var stigningen i arbeidsløsheten. I første halvdel av 1914 hadde arbeidsmarkedet vært preget av optimisme, det var liten ledighet og høye lønninger. Ledigheten fra og med august 1914 rammet riktignok ikke hele næringslivet. Enkelte bedrifter ble helt innstilt, mens andre var fullstendig uberørt. Ved kongelig resolusjon av 7. august 1914 ble det opprettet en arbeidsledighetskomite for å møte disse problemene. Komiteen rettet den 13. august en skrivelse til samtlige amtmenn i landet med anmodning om å opprette lokale komiteer i hver av landets kommuner. Krisen på arbeidsmarkedet i august 1914 ble såpass kortvarig at allerede ved utgangen av september var sysselsettingen tilbake til mer normalt nivå igjen. En komite ble opprettet med det foremål for øyet å etablere en krigsforsikringsordning slik at handelsflåten kunne fortsette å seile. Sent på våren 1915 innførte staten monopol på kornimporten og sukkerimportmonopol ble innført i 1917. [63]

Hvis vi skal oppsummere de tiltak som ble gjort i Norge høsten 1914 kan det sies at de innledet en ny, situasjonsbestemt økonomisk politikk med statlige inngrep i en rekke forhold som tidligere hadde ligget utenfor statens virkeområde. Keilhau påpeker at forholdene og stemningen var slik at det var helt naturlig at regjeringen tok på seg nye oppgaver. Han mener i tillegg at den stort sett handlet med raskhet og besluttsomhet, og at de linjer den valgte lå formålstjenlig an og at de feil som ble gjort neppe var til å unngå. Regjeringen fikk nå full tilslutning fra opposisjonen til å foreta de nødvendige grep, noe som førte til at all ansvarlig kritikk opphørte. Keilhau hevder at dette var en farlig situasjon under den utvikling som fulgte utover krigen. På de områder hvor den nye statsvirksomhet utfoldet seg, var nemlig grensene for regjeringens myndighet ikke blitt fastlagt gjennom noen tidligere praksis. Den stod derfor ubundet av tidligere beslutninger og

---

[62] Keilhau: 1927: 27

[63] Keilhau: 1927: 28-29

konvensjonelle former. Regjeringen kom derfor i ettertid til å gi seg selv makt av en dimensjon som man tidligere ikke hadde opplevd i Norge og som satte standarden for fremtiden. Mangelen på det tradisjonelle korrektiv fra opposisjonens side gjorde at regjeringen nærmest fikk fullmakt til å gjennomføre ting. Det hersket stor enighet om at disse tiltakene var nødvendige. [64]

Matforsyningene hadde høy prioritet og Provianteringskommisjonens oppgaver vokste dag for dag. Den 25. juli 1916 ble det derfor enstemmig vedtatt av Stortinget å opprette et særskilt Provianteringsdepartement som skulle overta kommisjonens oppgaver. Dette ble opprettet ved kongelig resolusjon den 26. august 1916. Provianteringsdepartementet gjennomførte en fullstendig omorganisering av den virksomhet Provianteringskommisjonen tidligere hadde stått for. Den forretningsmessige del av arbeidet ble lagt til et provianteringsdirektorat, som formelt sett var underlagt Provianteringsdepartementet, men som kom til å få en ganske fri og selvstendig stilling. Selve rasjoneringsen, som tok til for alvor fra og med 1918, ble ledet av et direktorat som var underlagt dette departementet.

Retten til å fastsette maksimalpriser ble direkte underlagt departementet, som til å begynne med gjennomførte et system med lokale maksimalpriser fastsatt av de kommunale provianteringsråd. Et problem med denne ordningen var at det ikke eksisterte noe påbud om at det skulle være provianteringsråd i kommunene. De råd som var kommet i virksomhet var blitt nedsatt etter en direkte henstilling fra Provianteringskommisjonen. Følgen av dette ble at det på langt nær var lokale råd i alle norske kommuner.

Den 26. juli 1916 ble det imidlertid opprettet en lov som bestemte at alle kommunestyreer skulle velge ett eller flere provianteringsråd. Ordningen med lokale provianteringsråd ble derfor etter dette en landsomfattende ordning. Et problem med denne ordningen med lokal prisfastsettelse var at den medførte store lokale forskjeller i henhold til prisfastsettelsen. Dette frambrakte etter hvert stor forvirring og misnøye hos både forbrukere og varehandlere.

I oktober 1917 ble det etablert en særegen ny institusjon for skipsfarten, nemlig Statens Skipsfartsdirektorat. Dette direktoratet var blant annet ansvarlig for frakten av de store mengder provianteringskjøp i utlandet som ble nødvendig særlig etter innføringen av ubåtkrigen. Skipsfartsdirektoratet fortsatte sin virksomhet også etter krigen og ble først opphevet 7. mai 1920. [65]

Fra 1916 forverret altså forholdene seg betraktelig. Vanskene med å skaffe forsyninger utenfra var store og det drev prisene oppover. Norges Bank møtte stigende press på kronen med å presse sedler for at ikke utenrikshandelen skulle lide av for sterk kronestigning. Sviktende forsyninger av råvarer og økonomisk usikkerhet lagde store problemer for næringslivet. [66]

Fra nyttårstid 1918 kom arbeidet med landets proviantering med korn og melvarer i en prinsipielt ny stilling idet importen ble monopolisert av staten og salget til forbrukerne formidlet

[64] Keilhau: 1927: 41
[65] Keilhau: 1927: 236,239

[66] Furre: 1992: 58

under et fullstendig rasjoneringsystem. Fram til dette tidspunktet hadde provianteringsmyndighetenes virksomhet vært innskrenket til å gjelde forsyningen med et forholdsvis mindre antall varer. Dette ble altså dette endret og det første spørsmål som ble aktuelt og førte til omfattende rasjoning var brenselforsyningen, som inntil da bare hadde vært gjenstand for spredte særforanstaltninger fra statens side. Innføringen av rasjoningens årsskiftet 1917/1918 fikk store konsekvenser for befolkningen, men var utvilsomt nødvendig p.g.a varemangelen. Det var også liten motstand mot denne ordningen på denne tiden.

Det ble innført ordning med rasjoneringskort og alt dette ble organisert av et rasjoneringsdirektorat. Rasjoningens førte også med seg en rekke forbud. Det ble bl.a forbud mot bruk av poteter og korn i brennevinsbrenning. I 1916 ble det forbud mot import av brennevin og i 1917 mot sterkvin og øl. Ikke alle sider ved rasjoningens fungerte like bra. Våren 1918 ble smøret helt borte fra butikkhyllene. Tvangsdyrkingen av korn førte til at det ble mindre korn til dyrene og dermed mindre smør. Mange bønder ville dessuten selge sine varer direkte til forbrukerne uten prisregulering for dermed å kunne tjene mer. [67]

Som følge av den uinnskrenkede ubåtkrigen hadde kulltilførselen til landet blitt kraftig redusert. Først etter at tonnasjeavtalen og kullavtalen var gått i orden utpå sommeren 1917 var kullbåtene igjen begynt å komme til landet i regelmessig fart. Hele første halvår av 1917 var derfor både myndighetene og befolkningen svært engstelige for at brenselmangelen skulle stanse bedrifter og skape arbeidsløshet. Man fryktet også at dette kunne føre til at den mest ressursvake delen av befolkningen skulle bli rammet hardest. For å forhindre dette ble det 23. februar 1917 under Provanteringsdepartementet opprettet et nytt midlertidig kontor, Statens Ved- og Torvkontor, som fikk til oppgave å lede arbeidet med anskaffelsen av ved og torv. Oppgaven med å skaffe nødvendig brensel ble etter hvert tillagt kommunene, slik at man kan si at i mesteparten av året 1917 og hele 1918 var det de lokale myndigheter som var ansvarlige for å gi lokalbefolkningen den nødvendige brensel. [68]

I januar 1917 ble det foreslått å etablere et nytt "krigsøkonomidepartement". Regjeringen oppga etter hvert denne planen og etablerte isteden et "Departement for den industrielle forsyning". Dette departementet skulle både arbeide med den import som var påkrevd for å holde industrien ved like og hjelpe fram en industriell selvhjulpenhet. Både innenfor og omkring dette departementet vokste det etter hvert fram et omfattende nettverk av forgreininger. Det viste seg imidlertid snart at Industrieforsyningen ikke maktet å løse oppgavene og det ble derfor ved kongelig resolusjon bestemt at det skulle opprettes egne komiteer for hver hovedgruppe av de forskjellige industrielle råvarer. Disse komiteene skulle gjøre det lettere for staten å ivareta import, innkjøp, fordeling, rasjoning og prisregulering av varer. [69]

Den 21. juli 1917 ble det opprettet et statlig reguleringsråd og et statlig prisdirektorat.

---

[67] Furre: 1992: 60
[68] Keilhau: 1927: 24-241

[69] Keilhau: 1927: 243

På foranledning fra Prisdirektoratet ble det den 30. oktober 1917 gitt nye ”forskrifter om salg og priser m.v.”. Prisdirektoratet fikk dermed i realiteten adgang til å gripe inn i hele vareprisfastsettelsen. Samtidig ble det satt nye maksimalpriser på en rekke sentrale varer. Vi kan derfor hevde at dette er et viktig skille med tanke på omfanget av den statlige reguleringspolitikken under krigen. Fra og med 30. oktober 1917 var den frie prisdannelsen i det frie markedet stanset og staten styrte derfor hele vareprisfastsettelsen. [70]

De fleste reguleringene og kriseordningene ble avviklet like etter krigen, men en god del ble også beholdt, som prisdirektoratet, bransjeorganisasjonene og store stats- og kommune budsjett. Krigen legitimerte statsinngrep, som ble varige. Det offentlige arbeidsområdet ble dermed utvidet, og oppfatningene om hva som var statsansvar og ikke, endret seg. Reguleringen førte dessuten til at kontakten mellom stat og næringsliv ble tettere. Vi kan dermed si at første verdenskrig styrket de regulerende og “korporative” trekk ved staten. [71] Utviklingen på dette området innledet dermed en ny era og satte varige spor etter seg også lenge etter krigens slutt.

Alt dette innebar altså en kraftig utvidelse av statens myndighet. Det offentlige påtok seg en rekke nye oppgaver som tidligere hadde vært forbeholdt det private. Som vi senere skal se medførte dette også en del misnøye i befolkningen.

4.4 Høykonjunktur og dyrtid

Et annet sentralt trekk ved den første verdenskrigen i Norge var høykonjunktoren som nådde landet raskt etter krigsutbruddet i 1914. Denne var kjennetegnet av en voldsom økonomisk oppsving og pengeflom til landet. Hensikten med denne delen er å forsøke å beskrive den jobbe- og spekulasjonsånden som spredte seg i samfunnet under krigen som følge av høykonjunktoren og pengeflommen.

Krigsårene var rike spekulasjonsår for de som hadde penger å sette inn i etterspurte varer og tjenester. Særlig i skipsfarten var det store fortjenester å hente. Spipsaksjer ble gjerne seksdoblet i verdi og fraktene vokste til eventyrlige høyder. I 1914 kostet det 4 kroner og 60 øre å frakte ett tonn varer over Nordsjøen, i juni 1917 260 kroner. En mindre båt som ble solgt for 60000 kroner i 1915, ble solgt for 300000 kroner bare 14 dager senere, mens aksjene steg 880% i verdi. [72]

Krigskonjunktoren satte inn for alvor utpå høsten 1914. Den var kjennetegnet av kraftig prisstigning og av økt etterspørsel etter varer og tjenester. Næringsveiene kunne inntil videre dra fordel av kjøpepresset på det internasjonale markedet uten sjenerende inngrep fra statens side.

Det ble, som ofte under store kriger, store fortjenestemuligheter for for de nøytrale. De nøytrale stater i Nord- Europa hadde nemlig den fordel at den kunne handle med begge de

---

[70] Keilhau: 1927: 272
[71] Furre: 1992: 61

[72] Furre: 1992: 57

krigsførende parter. I begynnelsen av krigen var dessuten arbeidsledigheten svært lav. [73]

Kjøpefesten i krigens første fase skyldtes altså de positive følgene av nøytraliteten. Etter hvert som varemangelen også rammet Norge ble det slutt på dette. Det var fremfor alt skipsfarten som skaffet valutaoverskuddet, og handelsflåten bidrog også ellers til å forsterke virkningene av oppgangs-konjunktoren. Spesielt etter at den uinnskrenkede ubåtkrigen satte inn i 1917 ble behovet for skipsrom kolossalt og fraktene steg derfor tilsvarende.

Pengene fløt og det var vanskelig å finne investeringsobjekter å investere i. 1600 nye aksjeselskaper ble etablert i perioden 1915 til 1920 og aksjekapitalen i norsk næringsliv ble tredoblet. Enkelte aviser på denne tiden viser også tydelig eksempler på denne spekulasjonsånden, særlig innenfor skipsfarten. Et konkret eksempel på dette er annonse fra Stavanger Aftenblad den 30.4.1918 som viser en aksjeinnbydelse til dannelse av skipsselskapet Bryns Rederi AS. [74] Slike annonser var svært vanlige avisene på denne tiden og er uttrykk for den spekulasjonsånden som fantes.

I tillegg til etableringen av nye skipsselskaper ble en mengde nye banker etablert og innskuddene økte fra 600 millioner til 3 milliarder. Dette var også et typisk uttrykk for jobbeånden i samfunnet. Krakket kom først da etterkrigs-krisen satte inn i 1920 og dette markerte dermed slutten på gullalderen både for spekulanter, aksjeselskaper og banker.

Vogt hevder at jobbeånden i de første krigsårene var vanvittig. Det begynte så smått i begynnelsen av 1915 og tok etter hvert fullstendig av. Avisene var fulle av aksjeinnbydelser, som vi så et eksempel på fra Stavanger Aftenblad over. Det var ikke uvanlig at det kunne forekomme opp mot 10 slike innbydelser i en enkelt utgave, ofte svære, flotte annonser hvor det ble lovet de mest strålende utbytter.

Ved nyttår 1916 stod grundervirksomheten og jobbingen i sin rikeste blomstring. Fraktnivået hadde nådd astronomiske høyder sammenlignet med førkrigsprisene og aksjespekulasjonen nådde et omfang som ingen i Norge noensinne hadde kunnet drømme om.

Vogt mener at det var en egoismens tid. Den 15.januar 1916 var hele forretningsstrøket i Bergen brent, men folk i hovedstaden var mer opptatt av dagens stigning i aksjekurser enn at tusener av mennesker i Bergen var husville og det var materielle skader for 100 millioner kroner. [75]

De som tjente seg rike var riktignok relativt få, for de fleste ble situasjonen svært vanskelig etter hvert som prisene steg og varemangelen satte inn for fullt. Enkelte forbruksvarer forsvant helt fra butikkene og gikk til skyhøye priser på svartebørsen. I perioder lå lønnsutviklingen langt etter prisøkningen og det tok lang tid å få regulert lønnene etter prisene. Frustrasjonen kom fra mange hold og rettet seg mot spekulanter, bønder og andre som bidro til prisstigningen.

---

[73] Mykland (ed); Fuglum: 1978: 486-487
[74] Stavanger Aftenblad (30.4.1918)

[75] Vogt: 1938: 66-67

Etter hvert ble det også utbredt misnøye mot myndighetene som nølte med å gripe inn med prisregulering og rasjonering.

Det økonomiske situasjonen bedret seg raskt etter krigens slutt i november 1918. Etterspørselen økte voldsomt og reguleringene på handel og produksjon både innenlands og utenlands ble i hovedsak opphevet. Prisene og importen økte. Etterkrigskrisen kom først høsten 1920. [76]

Parallelt med høykonjunktur og aksjespekulasjon opplevde man altså en voldsom stigning i priser på varer og tjenester. I tillegg til prisene steg også inntektene steg raskt under krigen. Inntektsøkningen var riktignok svært ujevnt fordelt i befolkningen. Noen bygde opp store formuer på aksjespekulasjon, mens andre fikk sin reelle kjøpekraft klart redusert. Dyrtiden førte dermed til betydelige sosiale problemer og mange opplevde det man kan kalle direkte nød. Prisstigningen var relativt beskjeden i 1914, men vesentlig større i de tre følgende årene. Fra 1917 ser det ut til at lønningene begynte å hente inn prisstigningen, og for hele perioden 1914 til 1920 viser statistikken en klar økning i reallønnen.

Spørsmålet om årsakene til den sterke prisstigningen og eventuelle botemidler mot den stod sentralt i samtiden. En forklaring gikk ut på at dyrtiden i Norge var et resultat av de ekstraordinære forhold som krigen skapte, det vil si økt etterspørsel og lavere produksjon i mange land, og dermed stigende priser. En annen forklaring gikk ut på at den viktigste årsaken til prisstigningen var den voldsomme økningen i pengemengden.

4.5 Avslutning

Jeg har i dette kapitlet forsøkt å beskrive noen sentrale, samfunnsmessige trekk ved den første verdenskrig i Norge. Utvidelsen av statens myndighet og høykonjunkturen hang sammen med krigen og førte til radikale endringer på flere områder. De kanskje viktigste endringene var på det økonomiske og sosiale feltet. Store deler av befolkningen fikk det betydelig verre som følge av varemangel og dyrtid, mens andre levde i synlig luksus. Denne kontrasten var voldsom og var et klart uttrykk for større forskjeller i landet.

Disse samfunnsmessige endringene kan derfor være sentrale i forhold til kriminalitetsøkningen i samme periode. Var denne økningen en konsekvens av, eller et uttrykk for, misnøye med den statlige politikken som ble ført? Førte denne politikken til økte forskjeller og større sosiale problemer i samfunnet? Eller hang kriminalitetsøkningen først og fremst sammen med følgene av høykonjunkturen og jobbeånden? Disse spørsmålene knyttet til kriminaliteten under krigen vil bli forsøkt besvart med utgangspunkt i dette kapitlet.

---

[76] Furre:1992:57

KAPITTEL 5: KILDER OG METODE

5.1 Innledning

I dette kapitlet vil jeg redegjøre for kildene jeg vil bruke i oppgaven. Jeg vil si litt generelt om kildens innhold, hvordan jeg vil bruke kilden, utvalg og begrensning, samt eventuelle problemer ved fortolkning av kilden. Kildene jeg vil gjennomgå er henholdsvis Norges Offisielle Statistikk: Kriminalstatistikk; Domsprotokoller for Sorenskrivaren i Midthordland; Domsprotokoll, Straffesaker for Stavanger; Bergen Provianteringsraads Beretning, og avisene "1 ste Mai" og Stavanger Aftenblad.

5.2 Norges Offisielle Statistikk: Kriminalstatistikk

Den første kilden jeg vil gjennomgå er kriminalstatistikken til Norges Offisielle Statistikk. Denne kvantitative kilden utgjør selve grunnlaget for problemstillingen som ble beskrevet i kapittel 2. I tillegg til å beskrive kilden vil jeg også si litt om mørketallsproblematikken. Denne kilden er produsert av Statistisk Sentralbyrå, som er et statlig organ.

Statistisk Sentralbyrås Offisielle Statistikk er i dag landets desidert største og mest kjente kilde for statistisk materiale. Byråets fødsel var i 1876 og dets historiske forløpere var Det statistiske kontor og Tabellkontoret i Indredepartementet.

Den offisielle statistikken har historisk sett alltid vært sterkt knyttet til statens behov. Den har sine dypeste røtter i befolkningsstatistikk og folketellinger som i utgangspunktet var et mål på statens styrke og viste potensialet for beskatning og mannskapsutskrivninger til militær innsats, men de var også med å gi innhold og mening til stat og nasjon, som territorielle, økonomiske og kulturelle enheter. [77]

Denne kilden inneholder altså kriminalstatistikken for perioden jeg har valgt å konsentrere meg om, nemlig første verdenskrig. Kriminalstatistikken er ganske omfattende og inneholder oversikt og tall for en hel rekke områder og kategorier. Det finnes bl.a. inndelinger i kjønn, kategorier lovbrudd, andel dømte, de dømtes alder, og andre ting. Jeg har valgt å konsentrere meg om noen utvalgte områder eller kategorier i statistikken, som er presentert i kapittel 2 om statistikk.

Jeg vil altså bruke denne kilden som utgangspunkt for utforming av hovedproblemstillingen og underordnede problemstillinger som kan bidra til å løse denne. Det vil si at jeg vil fortolke de kvantitative data og utforme hypoteser ut fra dem.

Når det gjelder selve avgrensningen vil jeg altså først og fremst konsentrere meg om årene

---

[77] Lie/Roll-Hansen: 2001: 10

1914 til 1918 siden det er disse som er i fokus her. Jeg vil riktignok også se litt på utviklingen umiddelbart før og etter krigen. Hensikten med dette er å vise at økningen under krigen var krigsspesifikk, d.v.s at den hadde sammenheng med krigen på ett eller annet vis og ikke bare var en del av en mer langsiktig tendens.

For øvrig vil jeg konsentrere meg om de typer lovbrudd hvor utslagene var størst i statistikken, nemlig tyverier og brudd på de provisoriske lover og anordninger. I tillegg vil jeg se nærmere på skillet mellom byene og landdistriktene og utviklingen når det gjaldt andelen tidligere straffede personer som ble ilagt straff under krigen.

Hvilke problemer eksisterer så ved denne kilden? For det første er jo fortolkningen basert på en subjektiv fortolkning av materialet i kilden, noe som kan gi rom for forskjellige tolkninger.

Et annet viktig moment som bør diskuteres er hvordan denne kilden har oppstått, hvem som har produsert den og under hvilke forhold den har oppstått. Her kan det nemlig finnes noen mulige problemer.

Statistikk har nemlig opp gjennom historien vært et instrument for staten for å skille det normale fra det unormale og den har ofte fungert som et sentralt element i mer omfattende politisk- administrative systemer for å kontrollere befolkningen ved å sortere ut bestemte sosiale og etniske grupper. Dette kan dermed i praksis ha ført til at enkelte data har blitt utelatt fra statistikken for å tjene dette formålet. [78]

Det er derfor viktig å være kritisk til innholdet og framstilling av statistikk. Det kan alltid være ting som er utelatt eller tatt med for å bidra til å danne et visst bilde.

Et annet evig tilbakevendende problem ved fortolkning av statistikk er mørketallene, d.v.s tall som av en eller annen grunn ikke er registrert i statistikken.

Mørketall:

Problemet med mørketall i statistikk er et problem som vil eksistere i praktisk talt alle samfunn. Det vil til enhver tid finnes lovbrudd som av en eller annen grunn ikke er registrert i statistikken eller andre steder. I kriminologien blir vanligvis definert som differansen mellom faktisk kriminalitet og registrert kriminalitet. Mørketallene vil variere til forskjellige tider og under forskjellige forhold.

Så lenge statistikken har eksistert har man vært klar over problemet med mørketall. Det har derfor blitt vanlig praksis å si at den totale mengden lovbrudd består av to kategorier; skjult og synlig kriminalitet. Det finnes to kategorier eller former for skjult kriminalitet. For det første har vi den hvor selve lovbrøyteren forblir uregistrert. For det andre har vi den hvor lovbruddet forblir skjult. Den første kategorien gjelder lovbrudd som blir registrert, men hvor man ikke får

---

[78] Lie/Roll-Hansen: 2001: 105

tiltalt, og eventuelt domfelt en person. Man vil da ha data om lovbruddet, men ikke lovbyteren. Den andre kategorien gjelder lovbrudd som aldri blir registrert. Når det gjelder lovbrudd som aldri blir registrert kan det finnes flere årsaker til dette. I ekstreme tilfeller kan det være snakk om lovbrudd hvor gjerningsmannen ikke selv er klar over at han begår lovbrudd, for eksempel ved mindre trafikkforseelser. Mer vanlig er tilfeller hvor lovbruddet av forskjellige grunner aldri blir anmeldt. [79]

Det finnes en rekke faktorer som kan påvirke mørketallene. For det første har vi urbanisering. Mørketallene øker vanligvis med urbaniseringsgraden. I høyt urbaniserte samfunn er sjansen for å bli oppdaget mindre fordi det sosiale trykket fra omgivelsene er mindre. For det andre har vi forskyvninger i allmennhetens toleransegrense. Folks anmeldelsestrang vil variere noe fra tid til tid, og fra den ene typen lovbrudd til den andre. For det tredje har vi variasjoner i samfunnets kontrollpolitikk. De to siste punktene kan ofte henge sammen. Det kan ofte være i myndighetenes interesse å holde mørketallene så lave som mulig. Dersom mørketallene er høye finnes det alltid en risiko for at det kan medføre negative virkninger i form av minsket respekt for lovene. Mørketall kan dessuten også være resultatet av feil i beregninger og metodebruk, eller at standarder og retningslinjer er uklare eller misforstått ett eller annet sted i systemet. [80]

Kriminologiens holdning overfor den skjulte kriminaliteten har vekslet. Det har ofte vært slik at man har sett bort fra problemet og basert sine slutninger kun på det registrerte materialet. Man har da enten ikke vært klar over mørketallenes eksistens eller antatt at de har vært konstante. Dersom mørketallene er antatt å være lave, som for eksempel ved drap, er det tilstrekkelig å basere seg på det registrerte materialet. I andre tilfeller må det gjøres reservasjoner om hvordan data om den skjulte kriminaliteten kan tenkes å påvirke resultatet. For øvrig har undersøkelser i Norden vist at skjult kriminalitet, spesielt blant de yngre årsklasser, er såpass allmenn at den må betraktes som statistisk normal. [81]

Man må derfor gjøre regning med at det finnes mørketall også i dette tilfellet. Hvor omfattende disse mørketallene er er selvsagt ikke lett å finne noe definitivt svar på. Generelt vil vel mørketallene variere med graden av kontroll og ressursbruk fra myndighetenes side. Jeg har ikke funnet noe som tyder på at mørketallene skulle være drastisk mye lavere som følge av mer effektivt kontrollsystem i dette tilfellet. Vi kan derimot spekulere i om ikke det var mer naturlig at mørketallene skulle vært høyere siden myndighetene brukte mye av sine ressurser på andre områder, og den faktiske mengden kriminalitet i samfunnet trolig økte. Det kan godt ha vært tilfellet at kriminalsektoren ble nedprioritert til fordel for andre områder som var mer direkte knyttet til reguleringsspørsmål. Vi kan dermed naturligvis ikke utelukke at det finnes mørketall også i kriminalstatistikken for første verdenskrig, men kan ikke si noe sikkert om størrelsen på disse.

---

[79] Anttila/Tørnudd:1973:57
[80] Anttila/Tørnudd:1973:57

[81] Anttila/Tørnudd:1973:60

5.3 Domsprotokollene

Den andre kilden jeg vil benytte i drøftingen er Sorenskrivarene i Midthordland; Domsprotokoller: Offentlige saker 1910- 1919 og Domsprotokoll; Straffesaker for Stavanger 1917- 1918. Disse kildene har jeg funnet i henholdvis Statsarkivet i Bergen og Statsarkivet i Stavanger.

Når det gjelder utvalget har jeg valgt å se på alle sakene i Domsprotokollen for Midthordland i perioden 28.7.1914 – 31.12.1919 og alle sakene i Domsprotokollen for Stavanger i årene 1917 og 1918. Grunnen til at jeg vil se på alle sakene i den nevnte perioden for Midthordland er først og fremst omfanget. Tallet på saker i denne perioden er nemlig ikke altfor stort. Når det derimot gjelder Domsprotokollen for Stavanger inneholder denne totalt sett et mye større antall saker. Jeg har derfor valgt å kun konsentrere meg om årene 1917 og 1918 i denne, siden det er disse årene som er i hovedfokus i drøftingen. Den totale mengden saker i domsprotokollene burde dermed være stort nok til å få et visst bilde av kriminaliteten under krigen.

I Domsprotokollen for Midthordland har jeg altså valgt å også se på sakene i året 1919, selv om krigen tok slutt i november 1918. Det finnes to grunner til dette. Den første er at det ofte tok tid før saker kom opp for domstolen. I praksis kunne dette bety at et lovbrudd som ble begått i november 1918 først kom opp i januar eller februar 1919. Tiden det tok fra lovbruddet ble begått til det kom opp for domstolen varierte noe, men i gjennomsnitt gikk det rundt to måneders tid. Hvorfor dette varierte har jeg ikke funnet noe definitivt svar på. Dette kan kanskje ha noe med antall anmeldelser og myndighetenes prioriteringer av dette området å gjøre. Det virker naturlig at det kunne ta lengre tid før saken kom opp dersom man hadde en spesielt stor mengde anmeldelser å ta seg av. En annen mulig forklaring kan også være at dette hang sammen med myndighetenes bruk av ressurser på dette området.

Den andre årsaken til at jeg vil se på sakene for året 1919 er at flere sider ved den offentlige reguleringen gjorde seg gjeldende også en stund etter krigen. De forskjellige foranstaltninger ble gradvis avvirket fra og med krigens slutt, men det tok litt tid før forholdene var tilbake til det normale. Når det f.eks gjaldt rasjoneringen ble den først endelig avvirket i 1920. Som vi har sett var også kriminalstatistikken høy i 1919. Vi kan dermed si at krigens virkninger gjorde seg gjeldende i en viss grad også i 1919, og jeg vil derfor se på sakene også i dette året.

Hvorfor er så denne kilden relevant, og hvordan vil jeg bruke den? Domsprotokollen inneholder referater fra alle sakene i Midthordland i den nevnte perioden. I disse referatene er det mange interessante opplysninger. Jeg har valgt denne kilden for å få innblikk i detaljene rundt lovbruddene som kan bidra til å forklare årsakene til kriminaliteten.

Når det gjelder omfanget saker varierer disse i krigsårene. Antallet saker i domsproto-

kollen for Midthordland varierer mellom 27 på det laveste, i 1916, til 45 i 1915. Jeg vil derfor se på alle sakene i domsprotokollen i den nevnte perioden. Hva som er bakgrunnen for disse varierende tallene er usikkert. Det kan, av ukjente årsaker, ha vært færre anmeldelser enkelte år eller flere saker kan ha blitt henlagt eller endt med forlik.

I bortimot samtlige saker jeg har gått gjennom er det oppført dato. Denne datoen gjelder, vel og merke, tidspunktet saken kom opp og ikke tidspunktet for selve lovbruddet. Denne siste opplysningen finnes ikke, med svært få unntak. Som tidligere nevnt gikk det vanligvis rundt to måneder før saken kom opp, noen ganger kortere og noen ganger lengre tid.

Personalia om tiltalte finnes også i kilden. Omfanget av disse opplysningene varierer fra sak til sak. I de fleste tilfeller er det nevnt navn og fødselsdato. Opplysninger om fødselsdato mangler riktignok i noen tilfeller. I rundt halvparten av tilfellene er det nevnt hvor lovbruddet fant sted og i de fleste tilfeller hvorvidt den tiltalte var tidligere straffet eller ikke.

Det mest interessante i denne sammenheng er opplysningene som forteller om selve lovbruddet. Disse opplysningene finnes i alle sakene jeg har gått gjennom, men varierer noe i omfang. Saksreferatene inneholder detaljert informasjon om hvilket lovbrudd som ble begått, hvilken lov som ble brutt og andre opplysninger.

Disse detaljene er selvsagt svært interessante i forhold til problemstillingen om årsakene til lovbruddene. De kan nemlig fortelle oss hva som er sannsynlige motiver for disse. En stor andel av lovbruddene i utvalget er tyverier. Dersom det var snakk om tyverier, var det først og fremst livsnødvendige varer som ble stjålet? Hva kan dette da fortelle oss om sannsynlige årsaker til tyveriene og folks livssituasjon under krigen? Var det bestemte grupper i befolkningen som stod for disse lovbruddene? Hva kan det fortelle oss forholdene under krigen? Dette er spørsmål jeg vil forsøke å besvare ved hjelp av denne kilden.

Hva så med de mange bruddene på de provisoriske lover og anordninger? Hvem stod bak disse og hva kan ha vært sannsynlige motiver for disse lovbruddene? For å svare på enkelte av disse spørsmålene må vi ty til en opplysning som finnes i en del av sakene, men mangler i de fleste, nemlig tiltaltes yrke. Dette kan nemlig fortelle oss noe om hvilke sosiale lag de forskjellige lovbrøytene kom fra. Var det slik at først og fremst personer fra arbeiderklassen stod bak enkelte typer lovbrudd? Var det enkelte typer lovbrudd som var mer kjennetegnet personer fra overklassen? Hva kan dette fortelle oss om relasjonen mellom kriminaliteten og forholdene under krigen

En annen interessant ting som kan være verdt å nevne er at antallet saker som gjelder brudd på de provisoriske lover og anordninger er lavere enn man skulle tro med tanke på det store antallet lovbrudd av denne sorten som finnes i kriminalstatistikken. Når det derimot gjelder

tyverier, som sammen med de provisoriske lover og anordninger var det dominerende lovbrudd under krigen, finnes det en hel haug med saker i domsprotokollene. En mulig årsak til dette kan være at man ønsket å gi inntrykk av at reguleringspolitikken var mer vellykket enn den i virkeligheten var. Man kan jo tenke seg at å publisere et stort antall saker som gjaldt brudd på de provisoriske lover og anordninger ville bidra til å svekke tilliten til myndighetenes håndtering av dette området. Utelatelsen av disse kan dermed ha vært et middel for å unngå dette.

Jeg har i delen over forsøkt å beskrive hvordan jeg vil bruke denne kilden. Det finnes også en del mulige problemer eller mangler ved disse.

Domstolene er, på ingen måte, uavhengige og isolerte organer. De er påvirket av de skiftende forventninger som stilles til dem fra både øvrige myndigheter og allmennheten. De fastsetter riktignok straffene selv, men påvirkes av både offisielle og informelle normer. Straffene er vanligvis relative, d.v.s at de står i forhold til hverandre, og domstolen har vanligvis, etter prøving, rett til å anvende alternative sanksjoner. En vanlig kritikk mot domstolene er at straffeutmålingene spriker for mye. Dette har ført til at det i mange tilfeller har blitt gitt offisielle direktiver for fastsettelse av straff. [82] Domstolenes rolle må derfor ses i sammenheng med de øvrige myndigheter. De vil alltid være influert av myndighetenes politikk og samfunnsnormer generelt. Nå er det riktignok ingenting i domsprotokollens innhold som kan indikere at det har fungert som et organ for å rettferdiggjøre myndighetenes politikk. Framstillingen er saklig og uten verdiladde ord og uttrykk. På basis av dette kan man derfor neppe hevde at det finnes eksempler på propaganda i domsprotokollen, etter min oppfatning.

Når det for øvrig gjelder innholdet i domsprotokollen er det en del opplysninger som er utelatt, uvisst av hvilken grunn. Dette gjelder først og fremst opplysningene om tiltaltes yrke og sted for lovbruddet. Opplysningene om yrke finnes riktignok i noen tilfeller, men er som oftest manglende. Opplysninger om åsted for lovbruddet finnes vel i rundt halvparten av tilfellene.

Hvorfor er så disse utelatt? Jeg har ikke funnet noe definitivt svar på dette, men det finnes et par mulige forklaringer. Den første er at det skyldes tilfeldigheter, d.v.s at disse opplysningene har "forsvunnet" et eller annet sted i prosessen eller at man har glemt å ta dem med. En annen mulig forklaring er at disse opplysningene er bevisst utelatt fra domsprotokollen. Dette kan skyldes at man ønsket å danne et visst bilde gjennom å utelate informasjon fra domsprotokollene. Kanskje var det visse ting som ville stille myndighetene i et dårlig lys og bidra til økt misnøye med reguleringspolitikken. Disse opplysningene kan dermed ha blitt utelatt med denne hensikt, men kan ikke sies med sikkerhet.

---

[82] Anttila/Tørnudd:1973:179

5.4 ”1 ste Mai” og Stavanger Aftenblad

Den tredje kilden jeg vil bruke i drøftingen er avisene ”1 ste Mai” og Stavanger Aftenblad i første halvdel av året 1918. Begge disse avisene ble utgitt daglig i denne perioden.

Avisen ”1 ste Mai” var en avis som ble utgitt i denne perioden og var en arbeideravis, noe dens innhold bærer tydelig preg av. Den var altså et organ for arbeiderklassen på denne tiden. Hvis vi ser på avisens innhold i den aktuelle perioden ser vi at det i stor grad er arbeidernes syn som kommer fram. En god del av artiklene og innleggene i denne avisen er krasse angrep på rasjoneringen og myndighetenes håndtering av spekulasjonen og spekulantene.

Stavanger Aftenblad bærer derimot noe mer preg av å være rettet mot middel- og overklassen. I tillegg virker den i større grad å være et organ for formidling av diverse synspunkter og bestemmelser fra myndighetenes side. Nye bestemmelser og vedtak blir formidlet gjennom denne avisen i langt større grad enn gjennom ”1 ste Mai”. I tillegg inneholder avisen daglige oversikter over aksjekurser, noe som indikerer at målgruppen er de øvre lag av befolkningen som hadde midler til å drive med aksjespekulasjon.

Grunnen til at jeg har valgt disse to avisene er at jeg vil prøve å få et bilde av hvordan de forskjellige sosiale lag ytret seg om reguleringspolitikken og hvordan dette kom til uttrykk. Jeg har derfor valgt en typisk arbeideravis og en mer rettet mot middel- og overklassen.

Når det gjelder utvalget har jeg valgt å konsentrere meg om utgivelsene i første halvdel av 1918. Jeg har valgt nettopp denne perioden fordi det er den mest interessante i forhold til problemstillingen. Som vi vet var rasjoneringen på sitt mest omfattende og kriminaliteten nådde sitt høyeste nivå i 1918. Sannsynligheten for å finne stoff i avisene som kan bidra til å belyse problemstillingen er dermed størst i denne perioden, etter min oppfatning.

Når det gjelder innholdet i disse avisene vil jeg komme nøyere inn på det i analysekapitlet hvor jeg vil trekke fram eksempler og utdrag for å begrunne slutningene.

Begge avisene er påvirket av klasseinteresser og framstillingene i avisene er derfor preget av dette. Men ved å se nærmere på dem kan vi hvertfall få et visst bilde av hvordan de forskjellige sosiale lag i samfunnet ytret seg om reguleringspolitikken og dyrtidsspekulasjonen.

5.5 Bergen Provianteringsraads Beretning

Den siste kilden jeg vil bruke er Bergen Provianteringsraads Beretning. Undertittelen er ”Omfattende virksomheten i tiden 1 ste august 1914 til 30 te juni 1922”. Denne boken er en utredning om alle sider ved den statlige reguleringspolitikken i den nevnte perioden. Den ble utgitt i 1924.

Den tar bl.a for seg bakgrunnen for politikken som ble ført, den offisielle begrunnelsen for den, konsekvensene av politikken, og annet. Denne kilden er først og fremst relevant fordi den forteller oss en rekke interessante ting om reguleringspolitikken under første verdenskrig som kan bidra til å belyse problemstillingen. Konkret gjelder dette begrunnelsen eller legitimeringen av politikken, selve gjennomføringen, og konsekvensene av den. Jeg vil ikke i dette kapitlet redegjøre for innholdet i hele denne boken siden det ville bli altfor omfattende, men vil heller se på deler av innholdet som er relevant.

Legitimeringsspørsmålet er interessant i forhold til kriminalitetsøkningen under krigen. Dette forteller oss noe om hvordan staten rettfærdiggjorde sin politikk overfor allmennheten og hvordan dette ble mottatt. Hvilke virkemidler brukte myndighetene for å legitimere reguleringspolitikken og hvordan ble dette mottatt? Under følger et par eksempler på hvilke virkemidler som ble brukt for å legitimere politikken:

”Formålet med prisreguleringen (...) er saavidt mulig at sikre for befolkningens behov alle varer i størst mulig utstrækning til rimelig pris og uten unødige stor forskjell paa importpris og den pris, som producenterne faar, paa den ene side, og den pris, som forbrukerne maa betale, paa den anden side.” [83]

”I krigens spor har der fulgt en svær dyrtid, som efterhaanden har gjort det paakrævet saavel ved statsforanstaltninger som ved forføininger fra kommunens side at søke lettet dyrtidens tryk paa befolkningen. De krav som i denne anledning er blit stillet til provianteringsraadet har i det forløpne aar ikke været større end at raadet med sin sammensætning og den arbeidshjælp raadet har hat, har kunnet magte den. I den senere tid har imidlertid forholdene i saa henseende forandret sig i adskillig grad. Dyrtiden er blit stadig værre. Som følge herav er statsforanstaltningerne blit flere og flere, og da Statens provianteringskommissjon som mellemed overfor det forbrukende publikum benytter provianteringsraadene, er disses arbeidsmængde blit væsentlig øket, samtidig som raadet er blit stillet overfor opgaver, som dets organisasjon ikke egentlig var beregnet paa.” [84]

Vi ser altså at det er de spesielle forhold som krigen bragte med seg som blir brukt som den viktigste begrunnelsen for reguleringen. Det fantes også lite motstand mot dette i opinionen. Som Keilhau påpekte fantes det en utbredt offervilje i befolkningen og folk var i utgangspunktet villige til å strekke seg langt for å få dette til å fungere. Komiteen rettet oppfordringer om solidaritet til befolkningen som det ble offentliggjort i Bergens press 7. august 1916:

---

[83] Bergen Provianteringsraads Beretning:1924:67

[84] Bergen Provianteringsraads Beretning:1924:76

”Det norske folk oplever nu en kritisk tid, hvorunder envers fædrelandskjærlighet kan bli sat paa en haard prøve. Det maa da staa klart for alle, at den, som ved letsindig og egoistisk adfærd svækker tilliden til vore samfundsbærende institusjoner, at den, som ved `run` paa banker sætter disse i vanskelighet og at den, som ved negtelse av at ta vore udmerket funderte pengesedler som fuldt gode betalingsmidler, gjør seg skyldig i en samfundsfarlig handling (...) Alle dem, som utsælger levnetsmidler til høiere priser end de nu fastsatte, maa stemples som slette borgere (...) Specialkomiteen arbeider nu med at sikre byen de nødvendige fødemidler og vil forsøke at vareta borgernes tarv bedst mulig, men den maa for at kunne utføre sit hverv, paaregne støtte av alle gode borgere i vor by (...)” [85]

Beretningen beskriver mange av de samme trekkene som Keilhau gjorde i “Norge og Verdenskrigen”. Dette gjelder etableringen av de forskjellige organer som jeg var inne på i kapittel 4, og som jeg derfor ikke vil gå nøyere inn på her.

I innledningen blir det påpekt at det umiddelbart etter krigsutbruddet inntraff en prisstigning. Videre blir det hevdet at det var mange butikker som utnyttet panikksituasjonen til egen fordel ved å sette opp prisene på sine varer. Det største problemet, i følge boken, var den meningsløse lagring av matvarer hos private som gjorde at adgangen til kjøp til det daglige behov kunne bli stengt for den øvrige befolkning. Dette blir brukt som begrunnelse for de første provisoriske anordninger i august 1914 [86]

Vanskelighetene som satte inn for fullt på varemarkedet 1917 og 1918 blir også viet en del plass. Bakgrunnen for dette var hovedsaklig ubåtkrigen og USAs inntreden i krigen. Begrunnelsen for rasjoneringen var selvsagt varemangelen og de høye prisene. [87]

Finnes det så noen ting som man bør være oppmerksom på ved fortolkning av denne kilden? Framstillingen i Bergen Provianteringsraads Beretning virker for meg å være saklig og nøytral. Det finnes ingenting i framstillingen som gir inntrykk av at det er et propagandaskrift for staten. Man kan riktignok ikke utelukke at enkelte typer informasjon er utelatt fra kilden.

Beretningen sier f.eks lite om de forskjellige former for spekulasjon som foregikk, og problemene man hadde med å kontrollere og slå ned på dette.

5.6 Avslutning

Jeg har i dette kapitlet forsøkt å beskrive kildene jeg vil bruke i drøftingen av årsakene til kriminalitetsøkningen under første verdenskrig ved å si litt generelt om innholdet i disse, hvordan jeg vil bruke dem i drøftingen og mulige problemer med kildene. Når det gjelder det konkrete innholdet i kildene vil jeg komme nærmere inn på dette i analysekapitlet hvor jeg vil bruke dette som belegg for slutningene.

---

[85] Bergen Provianteringsraads Beretning:99-100

[86] Bergen Provianteringsraads Beretning:9

[87] Bergen Provianteringsraads Beretning:16

Jeg har ikke funnet noe som skulle indikere at disse kildene ikke skulle være autentiske. Man bør derimot være mer kritiske til innholdet og framstillingen i disse som kan være motivert ut fra å ville skape et visst bilde eller tjene visse interesser.

KAPITTEL 6: ANALYSE

6.1: Innledning

Dette kapitlet vil inneholde de slutninger og påstander jeg har kommet fram til ved hjelp av litteraturen og kildene jeg har brukt. Jeg vil legge fram mine påstander om årsakene til kriminaliteten i Norge under første verdenskrig. Slutningene i denne delen bygger i hovedsak på data om lovbruddene som finnes i Domsprotokollen for Sorenskrivaren i Midthordland og Domsprotokoll, Straffesaker for Stavanger perioden 28.7.1914 til og med 1919.

I denne innledningsdelen vil jeg først si litt generelt om hva som var utgangspunktet for drøftingen. Deretter vil jeg legge fram mine påstander om årsakene til kriminaliteten og hvordan disse hang sammen med diverse forhold som jeg har skrevet om tidligere i oppgaven.

I selve hoveddelen vil jeg legge fram beleggene for disse påstandene. Dette vil skje i form av sitater, utdrag fra domsprotokoller og referanser til litteraturen jeg har gjennomgått tidligere.

Utgangspunktet for denne oppgaven var altså å finne årsakene til den kraftige økningen i registrert kriminalitet i Norge under første verdenskrig. Denne problemstillingen bygget på kriminalstatistikken for perioden 1914 til 1918 som viste en kraftig økning, spesielt i de to siste krigsårene.

I den forbindelse lanserte jeg noen mulige forklaringer på økningen som fungerte som arbeidshypoteser. Den første var at kriminaliteten hang sammen med den omfattende statlige utvidelsen under krigen på en eller annen måte. Vi har jo tidligere sett at det ble innført en endel provisoriske lover og anordninger som i høyeste grad påvirket folks hverdag.

En annen mulig forklaring var at kriminaliteten var resultatet av høykonjunkturen og de store forskjeller som den medbrakte i levestandard. I den forbindelse var det også mulig å trekke inn klassekampen som mulig årsak.

En annen mulig forklaring jeg presenterte var at kriminaliteten mer trivielt var resultatet av nøden som hersket i store deler av befolkningen. Spesielt etter innføringen av rasjoneringen ved inngangen til 1918 var det mange som led under varemangel og dyrtid. Det kan derfor ha vært slik at enkelte var tvunget til å begå lovbrudd for å berge seg ut av en vanskelig situasjon. En kombinasjon av to eller flere av disse forklaringene er selvsagt også mulig.

Kan vi så si at det var en økning i kriminaliteten under krigen sammenlignet med årene før? Dersom vi ser på statistikken isolert er det utvilsomt at det var en kraftig økning i de to siste krigsårene sammenlignet med årene før. Dette er riktignok ikke uproblematisk.

Som jeg gjennomgikk i kapittel 4 i delen om den statlige utvidelsen under krigen utvidet

staten sitt myndighetsområde betydelig gjennom krigsårene. Dette var riktignok fortsettelsen av en utvikling som hadde begynt før krigen, men den aksellererte som følge av krigens virkninger på landets økonomi. Denne utvidelsen medførte blant annet innføring av en rekke provisoriske lover og anordninger. Den viktigste av disse var kanskje loven om maksimalpriser som ble innført kort tid etter krigsutbruddet.

Innføringen av alle disse provisoriske lover og anordninger la derfor forholdene til rette, kan vi kanskje si, for en helt ny type kriminalitet, nemlig brudd på de krigsspesifikke lover og bestemmelser. Dette var jo en kategori lovbrudd som under normale forhold ikke eksisterte. ? si at det var en generell kriminalitetsøkning under krigen sammenlignet med årene før blir dermed feil på dette grunnlaget. Det vi kan derimot kan hevde er at det var en mengde brudd på disse bestemmelsene under krigen.

I tillegg til disse nye lovbruddene var det også en kraftig økning i antall tyverier under krigen. Dette er jo en kategori lovbrudd som også eksisterer under normale forhold, noe som gjør at en sammenligning mulig.

6.2: Avisene “1 ste Mai” og Stavanger Aftenblad

Jeg har altså valgt å se nærmere på artikler og leserinnlegg i avisene “1 ste Mai” og Stavanger Aftenblad i første halvdel av året 1918. På dette tidspunkt var rasjoneringen på sitt strengeste og statistikken for lovbrudd nådde sitt klart høyeste nivå. Hva mente så vanlige folk om rasjoneringen og myndighetenes politikk generelt? Hvordan kom dette til i uttrykk i avisene? Var det forskjellige meninger om dette i forskjellige sosiale lag?

For å finne ut hva folk mente og sa om reguleringen har jeg sett på de to avisene og valgt ut det jeg mener er typiske eksempler på ytringer i denne perioden. Dette kan dermed gi oss et bilde av hva folk mente om den statlige politikken og konsekvensene av den.

Artikler og innlegg fra avisen ”1 ste Mai” fra denne perioden bærer preg av misnøye rettet mot både myndigheter og spekulanter. Disse utdragene fra “1 ste Mai” utgjør sammen med utdragene fra Stavanger Aftenblad deler av grunnlaget for slutningene i dette kapitlet. Vi kan derfor først se nærmere på noen typiske eksempler på uttalelser i denne perioden.

I en artikkel på lederplass 16. mars 1918 hevdes det at kontrollen med maksimalprisene har vært for dårlig fra myndighetenes side:

”Der er hel del forretninger og bedrifter som har tjent mere end de burde i denne tid, og det er nødvendig at der skrides ind. Den uro der nu er i folket, er tilbageslaget av denne voldsomme fortjeneste? (...) Kontrollen med maksimalprisene har været utilstrækkelig,

ialfald hittil. (...) Hvis man ikke fører bedre kontrol med maksimalpriserne, bør man heller ophæve dem... ”. [88]

Utover året 1918 ble varemangelen stadig mer prekær og nøden stadig større for de dårligst stilte. Potetmangelen blir særlig heftig debattert i avisene. I en avisartikkel fra 8.mars 1918 blir det påpekt følgende:

”Mange private husholdninger, særlig de daarlig økonomisk stillede, hvem rationeringen rammer hardest, kan ikke skaffe sig poteter, saa dersom der ikke i fra myndigheternes side øieblikkelig træffes foranstaltninger til at skaffe poteter, vil her bli likefrem nødstilstand”

”Det viser seg nu, at potetbeholdningerne, som man trodde var rikelige, i virkeligheten er smaa. Det kommer av at staten ikke har været herre over forbruket. Poteterne er blitt foret op, tiltrods for at det var forbudt. Forbudet har ikke kunnet opretholdes, fordi man ikke har hat kontrol over forbruket.” [89]

Det blir i tillegg uttrykt misnøye med skjevhetene i fastsettelse av maksimalpriser, som uttrykt et innlegg fra 10.2.1918:

”Man drøftet maksimalpriserne paa uld, som man ikke i og for sig fandt der var saa meget at si paa , men man mente det var urimelig at der ikke ogsaa er maksimalpriser paa de varer som fremstilles av ulden. Fabrikkerne beriker seg paa dette , da de tar saa meget de vil for garn og tøier (...).” [90]

En lengre artikkel fra 18.2.1918 viser at man innser nødvendigheten av rasjoneringen, men ikke er fornøye med myndighetenes håndtering av krisen på varemarkedet:

”Med hensyn til rationeringen av brød og melvarer da er forholdet ubønhørligt, at det maa vi klare os med, fordi det ikke vil gagne nogen at landet spiste op sine beholdninger og man tilslut blev staaende lens (...).”

” Men forholdene er ikke lette. Fremdeles gjelder den regel, at har man penger nok, har man mat nok. Og det er derfor for byens arbeiderfamilier og daarligst lønnede funktionærstand, at det kniper (...). [91]

---

[88] 1ste Mai (16.3.1918)
[89] 1ste Mai (8.3.1918)

[90] 1ste Mai (10.2.1918)
[91] 1ste Mai (18.2.1918)

Mye av skylden for skjevhetene i samfunnet og problemene på varemarkedet blir lagt på dyrtids-spekulantene som uttrykt i dette innlegget fra 25.2.1918:

”(...) den del av dette landets befolkning som vi kalder jobbere og som lik blodigler har lagt sig over alle de til samfundets opretholdelse hørende nødvendighetsartikler, og som i al denne tid uantastet har faat lov at plyndre proletariatet, om ogsaa de lider av rationeringen. Disse, samt den øvrige saakaldte overklasse, som har sin velspekkede pung at ta av, og som derfor kan fraadse i alle de delikate og nærende fødemidler, som ligger utenfor rationeringen, lider disse noget under brødmangelen? (...)”.

”Maksimalprisene har været en skuffelse. (...) Jobbeaanden har erobret sindene i denne abnorme tid, og bøndene har fåt sin del av smitten, for det er nu engang saa at de driver prisene til det høiest mulige, selv om produksjonsomkostningene ikke gjør det paakrævet. (...) Statsmyndighetene, som har baade den juridiske og moralske forpliktelse til at ivareta alles interesser, maa derfor snarest mulig indføre salgs- og produksjonsplikt (...). [92]

Disse utdragene fra arbeideravisen “1 ste Mai” i første halvdel av 1918 viser altså tydelig at det er misnøye blant landets arbeidere med gjennomføringen av rasjoneringen og myndighetenes håndtering av spekulasjonen. Dette er riktignok først og fremst arbeiderklassens syn. De øvre sosiale lag hadde kanskje et annet syn på dette. For å finne ut dette kan vi se nærmere på noen utdrag fra en annen avis, nemlig Stavanger Aftenblad, som i større grad er et organ for middel- og overklassen. Utdragene er valgt ut fra samme periode som ”1 ste Mai”.

I denne delen vil jeg se litt nærmere på utdrag fra Stavanger Aftenblad i første halvdel av 1918. Denne avisen virker i større grad å være et organ for de øvre sosiale lag. Den inneholder for det første færre av de krasse angrep på spekulanter og uttrykk for nød som vi fant mange av i “1 ste Mai”. I tillegg bruker myndighetene denne avisen til å offentliggjøre nye vedtak og bestemmelser, spesielt i forhold til maksimalprisene. Til slutt vil jeg nevne at avisen inneholder daglige oversikter over aksjekurser, som indikerer at målgruppen nok er de øvre sosiale lag.

I et innlegg fra 12.1.1918 blir kjøpmennenes vanskelige vilkår trukket fram i en samtale med formannen i Stavanger Kolonialkjøpmenns forening:

”Der er en stand, som i de sidste har hatt det særskilt vanskelig. Det er detaljhandlerne. Vareknaphet, flere og flere kommunale detaljutsalg, kort-system og maksimalpriser har sammen med de stigende leve- og driftsomkostninger forenet sig om at forminske deres omsetning, forøke deres omkostninger og nedsætte deres fortjeneste (...) Det kan nemlig ikke

---

[92] 1ste Mai (25.2.1918)

negtes, at de nuværende maksimalpriser er sat uten nogetsomhelst hensyn til detaljisterne. Det er i regelen ingen særlige maksimalpriser paa varerne i engros-handel, og saa er resultatet, at vi ofte maa sælge varerne for hvad vi selv har git for dem.” [93]

Det blir altså i denne artikkelen hevdet at mange kjøpmenn og landhandlere er misfornøyde med maksimalprisene. Problemet er at man kjøper inn varer til høye priser og ikke gjør fortjeneste fordi maksimalprisene er for lave. Dette tyder altså på at det var visse skjevheter i myndighetenes fastsettelse av maksimalpriser og at disse ikke gjaldt alle. Det blir nemlig påpekt at maksimalprisene også bør gjelde for engroshandlere som er i besittelse av de rasjonerte varer.

Som i “1 ste Mai” blir det uttrykt misnøye med myndighetenes passive holdning overfor dyrtidsspekulasjonen:

“(…) der var sat maksimalpriser paa en række artikler, men disse er i stor utstrækning ikke blit respekteret. Politiet hadde tatt det standpunkt, at det ikke vilde gripe ind, medmindre der forelaa specielle anmodninger” [94]

I en artikkel fra 26.4.1918 blir det gitt uttrykk for at man gjør det nødvendige for å bekjempe dyrtiden og lette hverdagen for de dårligst stilte:

“(…) at midlerne i sin helhet skal komme de daarligst stillede til gode, som en personlig hjælp til disse mot dyrtiden?. (...) Indenfor den foran nævnte ramme overlates det til de enkelte kommunestyre at bestemme hvorledes midlerne skal benyttes (...) “[95]

Det ble altså rettet kritikk mot maksimalprisene fra en rekke hold. I denne artikkelen fra 7.1.1918 er det en bonde som kritiserer myndighetene for inkonsekvens i fastsettelse av maksimalpriser:

”Det har knirket og det knirker fremdeles baade her og der, efterat maksimalpriser blev indført. Det ser ut til, at man har saa vanskelig for at forstaa, at jevne konjunkturer er det som en nation staar sig bedst paa i lengden (...) Det ser ut til, at industrien er mindst rammet av maksimalpriserne, og der er sikkert en gren av industriprodukterne, hvor prisen ikke staar i forhold til prisen paa raastoffet”. [96]

---

[93] Stavanger Aftenblad (12.1.1918)

[94] Stavanger Aftenblad (9.1.1918)

[95] Stavanger Aftenblad (26.4.1918)

[96] Stavanger Aftenblad (7.1.1918)

Basert på artiklene jeg har sett på i Stavanger Aftenblad virker det som en del av de som var i besittelse av varer var misfornøyde med maksimalprisene. Misnøyen blant kjøpmenn og landhandlere var oftest begrunnet med at man mente at maksimalprisene ikke gjaldt i tilstrekkelig grad for f.eks bøndene. Konsekvensen av dette ble ofte at man solgte varer uten fortjeneste, som det blir påpekt i en artikkel over. Misnøyen blant bøndene var oftest rettet mot myndighetene som man mente hadde satt for lave maksimalpriser.

Hensikten med disse utdragene fra "1 ste Mai" og Stavanger Aftenblad er å vise at forskjellige grupper hadde forskjellige interesser og at disse var ofte motstridende. Misnøye mot myndigheter og maksimalpriser kom fra flere hold. Jeg har valgt ut artikler som er mest representative for ytringene på denne tiden.

Hensikten med disse sitatene har vært å gi et bilde av den misnøyen som kom flere hold og var rettet mot ,rasjonerings, spekulantene og myndighetenes håndtering av disse tingene. Disse utdragene utgjør dermed deler av belegget for påstandene som følger i delen under.

6.3: Bakgrunnen for kriminalitetsøkningen

I denne delen vil jeg legge fram de påstander eller slutninger jeg har kommet fram til i arbeidet. Disse slutningene baserer seg på litteraturen jeg redegjorde for i kapittel 3, og data fra kildene som ble beskrevet i kapittel 5. Mye av belegget for slutningene finnes nettopp i kildene som jeg vil bruke for å begrunne påstandene.

Bruddene på de provisoriske lover og anordninger:

Hva var så bakgrunnen for den store mengden brudd på de provisoriske lover og anordninger? Som jeg var inne på i kapittel 4 i delen om høykonjunkturen opplevde man en kraftig pengestrøm til landet, spesielt i krigens første fase. Dette medførte en kraftig høykonjunktur i landet hvor en mindre del av befolkningen fikk enorme beløp mellom hendene. Dette førte igjen til en voldsom spekulasjonsboom, særlig i skipsfarten hvor det var store penger å tjene som følge av de høye fraktprisene. En liten del av befolkningen ble derfor raskt svært rike mens de fleste andre levde under mer kummerlige kår. Nå var riktignok ikke forholdene så ille for den store del av befolkningen i krigens første fase, men spesielt etter innføringen av rasjonerings i begynnelsen av 1918 var det mange som fikk det svært vanskelig. Dette medførte dermed et skarpere klasseskille i landet, mellom de få som hadde blitt søkkrike på aksjespekulasjon og den jevne befolkningen.

Nå var riktignok ikke aksjespekulasjonen den eneste form for spekulasjon man opplevde under krigen. Det fantes nemlig andre former for spekulasjon av mer ulovlig karakter. Dette gjaldt den såkalte dyrtidsspekulasjonen som begynte så smått i 1916 og tok av for alvor i 1918. Dette dreide seg, i hovedsak, om en gruppe mindre og mellomstore kjøpmenn, landhandlere og bønder.

Som jeg tidligere var inne på ble det raskt etter krigens utbrudd innført maksimalpriser på varer fra myndighetenes side, jmf lov av 18.8.1914. Denne ble så lagt vekk en stund og så innført igjen etter hvert som prisene steg og varemangelen ble mer prekær. Målet var å forhindre ulovlig forhøyelse av priser på en rekke livsnødvendige varer. Til tross for dette opplevde man altså en mengde brudd på denne loven om maksimalpriser. Hvis vi ser nærmere på kriminalstatistikken ser vi at det nettopp er brudd på denne loven som er hovedårsaken til de mange bruddene som gjaldt de provisoriske lover og anordninger, totalt sett.

Min påstand er dermed at de var disse nevnte kjøpmenn, landhandlere og bønder som var ansvarlige for bruddene på prisloven gjennom sine ulovlige prisforhøyelser på varer som vanlige forbrukere var avhengige av.

Det virker som denne jobbeånden hadde satt sterkt preg på samfunnet og blir også brukt som forklaring på uønskede ting som i dette eksemplet i en artikkel (Tidsaanden og jobbingen) fra Stavanger Aftenblad 20.4.1918. En fabrikkeier skriver en lengre artikkel hvor han hevder at elevene ved handelsskolen er blitt sløve og ikke legger ned den samme flid i skolen som tidligere. Skulk og dårlige karakterer hevder han er tegn på tidsånden og jobbingen.

Denne typen lovbrudd var vanlig og det finnes en rekke andre lignende eksempler som jeg vil komme nærmere inn på ved gjennomgang av domsprotokollene.

Det fantes også en annen side av denne virksomheten. Etter hvert som varemangelen ble verre og verre besluttet myndighetene å foreta kontroller og registrering av varelagre i landet, også private. Hensikten med dette var å få oversikten over varebeholdningene i landet og deretter fastsette priser på varer etter dette. Det finnes eksempler på at enkelte bønder holdt sine varelagre skjult og nektet det offentlige innsyn i disse. Målet med dette var trolig å oppnå høyere priser på sine varer. Vi kan nå se litt nærmere på sakene i domsprotokollen som gjelder brudd på de provisoriske lover og anordninger. Jeg vil konsentrere meg om bruddene på loven om maksimalpriser av 18.8.1914 som er den klart mest dominerende av disse lovbruddene og dermed mest interessant.

En svært stor andel av bruddene på de provisoriske lover og anordninger gjaldt altså brudd på loven om offentlig fastsettelse av maksimalpriser av 18.8.1914. Lovbruddene gikk da som oftes ut på at bønder, landhandlere og kjøpmenn holdt sine matlagre skjult for myndighetene eller satte prisene sine opp over maksimalgrensen som var satt av myndighetene. Dette var en ulovlig form

for spekulasjon som var ganske vanlig særlig mot slutten av krigen og det var mange domfellelser av brudd mot loven om maksimalpriser spesielt. Vi kan nå se nærmere på noen eksempler på lovbrudd av denne typen og noen andre eksempler på brudd mot andre provisoriske lover og bestemmelser.

Den første saken er fra 13 desember 1918 og dreier seg om tiltale mot tre menn hvis alder ikke er oppgitt. De er tiltalt for forbrytelse mot lov 14.5.1917 nr.5 m.tilleggslover ”for å ha overtrådt de bestemmelser som er truffet for å sikre og ordne landets forsyning med matvarer, samt å ha hindret eller forsøkt å hindre offentlige tjenestemenn i den lovlige utførelse av tjenesten, eller vegret seg med å tillate dem adgang til steder hvor de var berettiget sådan, idet de ved den 14.4.1918 anordnete opptelling 1, nektet å påvise sine potetbeholdninger for tellerne og 2, nektet disse adgang til adgang til beholdningene på Os”. På bakgrunn av dette ble det derfor forlangt påtale fra Statens rasjoneringsdirektorat. De ble idømt straff på 100 kroner, subsidiert 21 dagers fengsel. I formildende retning talte deres tidligere ustraffedeandel, i skjerpene retning mangel av hensyn til foranstaltningenes store samfunnsmessige betydning. [97] Som jeg tidligere nevnte var det en rekke brudd som gjaldt nektelse av offentlig innsyn og telling av private varelagre, noe dette er et eksempel på. Etter innføringen av rasjoneringen ble det nemlig påbudt å tillate det offentlige innsyn i slike lagre etter lov. Hensikten var trolig å oppnå personlig vinning ved å selge disse varene til skyhøye priser på svartebørsmarkedet heller enn at varene skulle bli lagt beslag på av myndighetene og underlagt rasjoneringen.

Det andre eksemplet er fra 14 desember 1918 og dreier seg om tiltale mot en 23 år gammel mann som er tiltalt for overtredelse av loven om maksimalpriser. Retten fant det bevist at tiltalte, som er tjenestedreng ved farens gård, forsøkte å selge et lass poteter til priser som lå langt over den fastsatte maksimalgrensen, og fikk faktisk solgt en del av disse. Tiltalte hadde unnskyldt seg med at han måtte ha adgang, som enhver annen med en frihandelsvare som poteter, å etablere seg som mellomhandler. Retten fant det derfor bevist at tiltalte hadde overtrådt de bestemmelser som gjaldt regulering av priser når han på Torget i Stavanger solgt poteter til for høye priser. Han ble idømt en bot til statskassen på 50 kroner, subsidiert 15 dagers fengsel. I formildende retning gjaldt hans tidligere ustraffedeandel og forholdsvis beskjedne inntekt. I skjerpene retning ”det graverende ved at gripe forstyrrende ind i det offentliges bestræbelse for at regulere priserne i disse trange tider”. [98]

Denne saken er et typisk eksempel på dyrtidsspekulasjon. Tiltalte hadde solgt poteter til langt over maksimalgrensen som myndighetene hadde fastsatt. Dette var en ganske utbredt virksomhet og som denne saken viser, kan det tyde på at det nærmest var legitimt for de som var i besittelse av viktige varer, å utnytte dette til sin egen fordel. Dette forteller noe om den

---

[97] Domsprotokoll; Midthordland 1919-23:12B

[98] Domsprotokoll;Stavanger 1918-20:37-39

jobbeånden som hersket på denne tiden. I tillegg ser vi, med utgangspunkt i denne saken, at mannen faktisk også fikk solgt potetene for disse prisene. Dette tyder dermed på at mange var desperate etter å få fatt i disse varene og var villige til å betale mye. Som jeg tidligere var inne på var det stor potetmangel, spesielt i slutten av krigen.

En annen sak som gjelder overtredelse av maksimalprisene er fra 10.6.1918 og gjelder tiltale mot en 32 år gammel mann som jobbet som landhandler. Han ble tiltalt for å ha solgt poteter til priser langt over den fastsatte maksimalgrensen fra sin landhandel i Stavanger. Han unnskyldte seg med at han var tvunget til å ta så høye priser på potetene for unngå tap ved salg. Produsentens pris på varene hadde nemlig vært så høy at tiltalte måtte kreve priser over den fastsatte grensen for å unngå tap ved salg. Denne forklaringen ble godkjent og han ble frikjent. [99]

Det siste eksemplet som gjelder overtredelse av maksimalprisene er fra 16.9.1919 og gjelder tiltale mot en kvinne, som er tiltalt for forbrytelse mot lov 17.7.1918 og provianteringsdepartementets skrift 1.10. 1918 no.13. Kvinnen jobbet som landhandler i Laksevåg i Bergen. Det mangler opplysninger om alder og tidligere straff. Hun hadde i mai 1918 solgt gammelost og fløtemysost til 5.20 kroner pr kilo, mens maksimalprisen var satt til henholdsvis 4.45 kroner og 4.15 kroner. Lovbruddet var blitt oppdaget ved at to priskontrollører hadde oppsøkt hennes butikk og spurt om prisene på disse varene uten å oppgi sin hensikt. Det hadde da blitt avslørt at hun tok høyere priser enn tillatt på disse varene. [100]

Som jeg tidligere har vært inne på var det relativt vanlig at bøndene skrudde opp prisene på sine råvarer. Bøndene var ofte i besittelse av lagre av nettopp de typer varer det var stor mangel på, og det finnes en del eksempler på spekulasjon fra disse. Ved å holde lagrene skjult for myndighetene kunne de for det første oppnå høyere priser som følge av økt etterspørsel og for det andre å ha større lagre å selge for høye priser på det frie markedet istedenfor at myndighetene skulle legge beslag på og fordele disse varene til befolkningen i henhold til rasjoneringsbestemmelser.

Konsekvensen av dette ble ofte at kjøpmenn, landhandlere og andre selgere måtte sette opp prisene enda mer for å oppnå fortjeneste. Dette førte dermed til at prisnivået generelt steg voldsomt, noe som rammet vanlige forbrukere hardest. Nå var det jo riktignok også slik at mange av disse kjøpmenn, landhandlere og andre selgere satte opp prisene på eget initiativ, men ofte var det bønder og andre som var i besittelse av varene som startet denne prisforhøyningsprosessen.

Selv om bruddene på loven om maksimalpriser av 18.8.1914 var den klart mest dominerende type lovbrudd av de som gjaldt brudd på de provisoriske lover og anordninger, fantes det også andre typer brudd på disse. De nest mest vanlige bruddene på de provisoriske lover og anordninger var bruddene på lovene som gjaldt lovene om forbud mot innførsel, salg

---

[99] Domsprotokoll; Stavanger 1917-18:631-632

[100] Domsprotokoll; Midthordland 1919-23:42B

og skjenkning av brennevin, vin og øl, samt lovene om salg av spiritusholdige kosmetika og parfymier. Vi kan derfor se nærmere på et par eksempler på lovbrudd av denne sorten.

Det første eksemplet er fra 13 august 1918 og gjelder tiltale mot en 52 år gammel mann som er tiltalt for overtredelse av provisorisk anordning av 19.10. 1917. Han ble tiltalt for ulovlig handel med kosmetikk fra november 1917 til april 1918 fra sin butikk i Stavanger. Han hadde solgt disse varene til personer som hadde tenkt å bruke dem som drikkevarer. [101]

Det andre eksemplet er fra 23 oktober 1916 dreier seg om tiltale mot en 43 år gammel kvinne. Hun ble tiltalt for å, fra sin restaurant, å ha solgt øl ulovlig til kunder i følge flere vitner. Hun var gjentatte ganger tidligere tatt for samme forseelse og fikk dermed en skjerpert straff på 120 kroner i bot, subsidiert 15 dagers fengsel. [102]

De typer forseelser som er eksemplifisert over er altså den nest mest vanlige type brudd på de provisoriske lover og anordninger. Disse utgjør likevel en meget liten andel av den totale mengden brudd i denne kategorien. Det er bruddene på lovene om prisregulering som er den klart mest dominerende, men disse sakene er også eksempler på den jobbeånden som hersket under krigen. Det fantes nemlig en mengde forskjellige former for spekulasjon. En annen type var brudd på husleiereguleringen, som eksemplet under viser.

Dette eksemplet fra 28 februar 1919 dreier seg om tiltale mot en kvinne. Hun er tiltalt for å ha tatt for høye leiepriser for sitt utleide værelse over en lengre periode. Retten fant det bevist at hun hadde tatt en leie på 220 kroner som var over grensen for den fastsatte grensen på 133,33 kroner. Hun ble idømt en bot på 25 kroner til statskassen, subsidiert 3 dagers fengsel. [103]

Myndighetene forsøkte å slå ned på disse former for spekulasjon ved å gjennomføre kontroller av landhandlere, butikker og bønders varelagre, både uanmeldt og etter avtale, som det ene eksemplet over viser. Det finnes eksempler fra domsprotokollen på at det ble gjennomført kontroller hvor offentlige tjenestemenn kleddt i sivil oppsøkte butikker for å kontrollere at maksimalprisene ble overholdt. Disse kontrollene av private varelagre ble vedtatt gjennomført fra og med årsskiftet 1917/ 1918 i forbindelse med rasjoneringen. [104]

Nettopp bøndene var en gruppe som gjorde det godt under krigen. Aldri tidligere hadde det vært slik rift etter bondens varer og mange bønder utnyttet dette. Mange byfolk kritiserte denne utnyttelsen og fikk gjerne da slengt tilbake alle historiene om jobbingen i byene og alle de uverdige tilstander som den førte med seg. Dette førte til at motsetningen by -land ble skarpere enn den tidligere hadde vært. Det var ofte stor irritasjon rettet mot bønder og gårdeiere som tok skyhøye priser for sine varer. Denne irritasjonen kom både fra vanlige forbrukere og butikkinnehavere som måtte lide for dette. Det var usedvanlig rift og etterspørsel etter bondens varer, noe

---

[101] Domsprotokoll;Stavanger 1917-18:631-632

[102] Domsprotokoll;Midthordland 1910-18:193B

[103] Domsprotokoll:Midthordland 1919-23:22A

[104] Vogt:1938:124

som gjorde at prisene ble skrudd opp. [105] Som vi så i statistikkapitlet var det også en klart sterkere økning i registrerte lovbrudd på landsbygda sammenlignet med byene. Byene var riktignok ennå sterkest representert i statistikken, men dette bildet var altså i endring under krigen. Grunnen til at kriminaliteten i byene oftest er mer utbredt er at det sosiale kontrollsystemet er svakere der. Byene utgjør oftest mer uoversiktelige, løst sammensatte og foranderlige samfunn enn landsbyene og bondesamfunnene som er mer oversiktelige, sammensveide og stabile samfunn hvor alle kjenner alle, og er nært knyttet til hverandre. Det eksisterer derfor en form for sosial kontroll hvor alle kontrollerer hverandre. [106]

Som vi så i kriminalstatistikken var det altså en kraftigere økning i lovbruddene i landdistriktene sammenlignet med byene. Dette kan dermed utmerket vel skyldes nettopp mange bønders brudd på prisbestemmelsene og tilbakeholdelse av varer. Dette blir nevnt også flere steder i litteraturen om første verdenskrig.

Økningen i tyverier:

Kan så den sterke økningen i antall tyverier, spesielt i årene 1917 og 1918 forklares med nøden som hersket i deler av befolkningen på denne tiden? Kan vi så hevde at det primært var de lavere sosiale lag som stod bak disse lovbruddene?

Litteraturen slår utvetydig fast at en stor del av befolkningen levde under vanskelige kår, spesielt i krigens siste fase. Etter innføringen av rasjoneringen på nyåret 1918 ble det svært vanskelig for mange, spesielt i de lavere sosiale lag, å skaffe seg tilstrekkelige mengder varer. Kan vi så si at denne typen vinningskriminalitet var en direkte konsekvens av dette? Var det slik at mange av de dårligere stilte nærmest ble tvunget til å stjele for å klare seg gjennom hverdagen? Var dette hele forklaringen på økningen i tyverier eller finnes det også andre forklaringer? Disse spørsmålene vil jeg besvare i denne delen ved hjelp av domsprotokollen.

Jeg har altså gjennomgått sakene i Domsprotokollen for Sorenskrivaren i Midthordland i perioden 28.7.1914 til og med 1919 og Domsprotokoll, Straffesaker for Stavanger årene 1917 til og med 1919. Disse domsprotokollene omfatter derfor en ganske stort antall saker. Saksantallet er klart størst i Domsprotokollen for Stavanger.

Når det gjelder sakene i disse domsprotokollene er det snakk om en rekke forskjellige lovbrudd. En stor andel av sakene gjelder tyverier av forskjellig sort, men det finnes også en del tilfeller av annen type vinningskriminalitet som underslag og skattesnusk. Det er riktignok tyverier, altså brudd på §257 og §258 i straffeloven som er den klart dominerende type lovbrudd i begge domsprotokollene. En annen ting som er påfallende er at andelen av tyverier virker å øke år for år,

---

[105] Vogt: 1938: 120-121

[106] Hauge: 2001: 60

noe som stemmer overens med bildet vi fikk fra kriminalstatistikken. Hva var så årsakene til det store antall tyverier.

Først kan vi se nærmere på hva som var de vanligste tyvsobjektene. Tyverien dekker et ganske bredt spekter av gjenstander, men det er noen typer som går oftere igjen. Det finnes mange eksempler på tyverier av diverse verdigjenstander. Dette gjelder gjenstander som gullringer, gullkjeder, ur og lommebøker. I tillegg er det en del tilfeller av tyveri av nødvendighetsartikler som matvarer og klær. Den mest vanlige formen for tyveri i domsprotokollen er tyveri av penger, både større og mindre beløper. I tillegg finnes det enkelte eksempler på tyveri av andre gjenstander som verktøy, jernvarer, og annet. I mange tilfeller er det også snakk om videresalg, altså heleri. Vi kan nå se nærmere på noen typiske eksempler på tyverier i domsprotokollen.

En sak dreier seg om tiltale mot en 20 år gammel mann som er tiltalt for overtredelse av straffelovens paragraf 257, altså tyveri. Han ”har inden retten avgivet en uforbeholden tilstaaelse, hvis riktighet bestyrkes ved de øvrige foreliggende opplysninger og saken vil derfor med hans samtykke bli paadømt av forhørsretten”. Siktede har en gang tidligere vært idømt en bot på 10 kroner for beruselse, men er forøvrig ustraffet. Retten har funnet det bevist at siktede 8 desember 1914 om kvelden ombord på et dampskip i Solheimsviken borttok en skjorte og 30 kroner ”i hensikt at skaffe seg eller andre en uberettiget vinding”. Straffen ble satt til 30 dagers fengsel. [107]

Sak nummer to dreier seg om tiltale mot en 17 år gammel kvinne som er tiltalt for overtredelse av paragraf 257, tyveri. Hun er tidligere idømt en bot på 15 kroner for ulovlig tjenestefravikelse, men er for øvrig ustraffet. Retten har funnet det bevist at hun i november 1914 uten samtykke borttok en silkebluse og et par bukser. Straffen ble satt til 24 dagers fengsel. [108]

Den tredje saken dreier seg om tiltale mot en 17 år gammel mann som er tiltalt for overtredelse av paragraf 257, tyveri. Mannen er tidligere ustraffet. Retten fant det bevist at han den 1.april 1915 på Solheim borttok en seddelbok som inneholdt 51 kroner. Straffen ble fastsatt til 40 dagers betinget fengsel. Formildende omstendigheter var siktedes ungdom, oppriktige tilståelse og tidligere ustraffede vandel, samt at offeret har fått mesteparten av det stjålne tilbake. [109]

Et fjerde eksempel dreier seg om tiltale mot en 19 år gammel murer som er tiltalt for overtredelse av paragraf 257, tyveri. Retten fant det bevist at han den 11. februar 1916 fra et ulåst værelse på en gård stjal et lommeur av sølv og et sølvkjede til verdi av 30 kroner, samt fra en ulåst kommodeskuff i samme værelse stjal 15 kroner i kontanter, alt tilhørende eieren av gården. Mannen var tidligere straffet og fikk derfor en skjerpet dom på 60 dagers fengsel og måtte betale 27 kroner i erstatning. [110]

Et femte eksempel dreier seg om tiltale mot en 18 år gammel mann som er tiltalt for over-

---

[107] Domsprotokoll;Midthordland:1910-18:138A
[108] Domsprotokoll;Midthordland:1910-18:138B

[109] Domsprotokoll;Midthordland:1910-18:159A
[110] Domsprotokoll;Midthordland:1910-18:184B

tredelse av paragraf 257, tyveri. Saken kom opp for retten i begynnelsen av august 1917. Han er tidligere straffet for tyveri og ble da idømt en bot som på tidspunktet for dette lovbruddet ikke var betalt. Retten fant det bevist at han hadde stjålet 175 kroner og en almanakk. Han hadde angitt som motiv for lovbruddet at han befant seg i en vanskelig økonomisk situasjon og ikke kunne betale boten for det forrige lovbruddet. Han ble idømt en straff på 30 dagers fengsel. [111]

Det siste eksemplet som jeg vil trekke fram som gjelder tyveri dreier seg om en tiltale mot tre menn på henholdsvis 16, 20 og 26 år tiltalt for grovt tyveri. Den yngste av de tiltalte er tidligere idømt 70 dagers fengsel for grovt tyveri. De er tiltalt for å ha begått innbruddstyveri i Blomsterdalens handelsforretning den 9. juni 1918. Der hadde de bemektiget seg 68, 80 kroner, 20 pakker sigaretter, klær, 2 portemoneer, 1 lommebok, 1 lommekniv, 1 brødkniv, 3 barberkniver, 2 barbersåper og 1 barberkost. De har alle tre erkjent seg skyldig i grovt tyveri. Straffen ble fastsatt til henholdsvis 90, 50 og 40 dagers fengsel. [112]

Disse eksemplene fra domsprotokollene er typiske eksempler på tyverier under første verdenskrig. Det finnes en masse liknende lovbrudd, men jeg har valgt å ta med disse eksemplene fordi de er ganske representative for hva som var vanlige tyvssaker under krigen. I tillegg sier disse eksemplene litt om hva saksreferatene i domsprotokollene inneholder av opplysninger.

Hvis vi ser på hvilke gjenstander som ble stjålet er det vanligvis penger, klær og matvarer, men også andre gjenstander som kanskje ikke er like nødvendige.

Som vi ser i disse eksemplene er det vanligvis unge menn som står for tyveriene. Dette bildet stemmer godt overens med helhetsinntrykket fra domsprotokollen. Unge menn i aldersgruppen 16 til 25 er overrepresenterte når det gjelder tyverier. Hva kan så årsaken til dette være?

Som Karl O. Christiansen var inne på i artikkelen om forholdet mellom krig og kriminalitet i Danmark i "Krig og Moral" var det en spesielt kraftig stigning i kriminaliteten for de yngre i Danmark under første verdenskrig. Stigningen var spesielt markant i 1917 og 1918, som i Norge. Kriminaliteten i aldersgruppen 18- 20 steg med 120%, for de i aldersgruppen 20-25 med 80% og de i aldersgruppen 25-40 med 40%. [113] Som jeg var inne på tidligere befant de nordiske land seg i en lik situasjon under første verdenskrig. Hvis vi så ser nærmere på statistikken for tyverier blant yngre menn i Norge under første verdenskrig i perioden 1915 til 1918 oppdager vi en utvikling som er noenlunde lik den i Danmark. ?kningen er faktisk noe høyere, nærmere bestemt 150%.

Christiansen sier ingenting om bakgrunnen for denne stigningen blant de yngre. En mulig forklaring kan være at de yngre under krigen fikk større forsørgeransvar enn de tidligere hadde hatt som følge av vareknappheten. Dette virker ganske logisk og naturlig når vi vet hvordan mange slet på denne tiden. Unge menn kan derfor i større grad enn tidligere vært tvunget til å overta forsørgerens rolle. Dette kan derfor også ha ført til at mange har vært tvunget til å stjele for å skaffe tilstrekkelig med nødvendige varer.

---

[111] Domsprotokoll;Midthordland:1910-18:212B

[112] Domsprotokoll;Midthordland:1919-23:12B

[113] Christiansen. 1987:32

En mangel ved domsprotokollene er at de i de aller fleste tilfellene ikke opplyser om tiltaltes yrke i forbindelse med tyverier. Dette kunne bidratt til å klargjøre hvilke sosiale lag som stod bak disse lovbruddene. Disse opplysningene finnes riktignok i noen tilfeller i domsprotokollen i årene 1918 og 1919. Det er da oftest snakk om folk fra arbeiderklassen som står bak disse, men kildegrunnlaget er for tynt til at vi kan si noe sikkert om hvilke sosiale lag som var hovedansvarlig for tyveriene under krigen basert på dette. Det finnes riktignok ting som tyder på at de lavere sosiale lag var høyere representert i denne statistikken.

Kan vi så si noe om motivene for lovbruddene basert på hva som ble stjålet. Som vi så var det oftest penger eller nødvendighetsartikler som mat og klær som ble stjålet. De hyppige tyveriene av mat og klær kan tyde på at denne formen for kriminalitet var en direkte konsekvens av nøden. Vi kan tenke oss at dette var ettertraktede objekter for folk som befant seg i en vanskelig materiell situasjon og ikke folk som levde i velstand.

Det virker derfor som nøden som rammet mange er den mest sannsynlige forklaringen på den sterke økningen i tyverier, spesielt i 1917 og 1918. Den påfallende sammenhengen i statistikken mellom økningen i tyverier og den økende rasjonering og varemangel indikerer dette, sammen med det faktum at det ofte var nødvendighetsartikler som mat og klær som ble stjålet. På den annen side finnes det en del eksempler i domsprotokollene på tyverier av verdigjenstander som ur og smykker. Penger er også blant de vanligste tyvsobjektene, sammen med mat og klær. Om disse tyveriene også hadde en sannsynlig sammenheng med nøden og varemangelen er selvsagt mulig, men ikke sikkert ut i fra informasjonen som finnes i domsprotokollene.

Bakgrunnen for den midlertidige økningen under panikken 1914:

Når det gjelder den kortvarige kriminalitetsøkningen i 1914 har jeg valgt å vie dette et eget avsnitt i dette kapitlet. Ørsaken til dette er at denne økningen trolig skyldtes særegne faktorer som var spesifikke for tiden etter krigsutbruddet og dermed bør drøftes for seg selv og ikke i sammenheng med økningen i 1917 og 1918.

Etter krigsutbruddet i 1914 brøt det ut panikk i landet som førte til omfattende og hysterisk hamstring og stor pågang på bankene av folk som ville ha ut pengene sine. Folk fryktet konsekvensene av krigsutbruddet. Vogt hevder at folk oppførte seg helt ukontrollert, hemningene forsvant og en blanding av redsel og desperasjon herjet i flere dager. [114] I følge Vogt skyldtes panikken høsten 1914 den oppfatning at landet var dårlig forsynt med de nødvendigste varer. Myndighetene reagerte imidlertid raskt, allerede den 4. august kom den første provisoriske anordning. [115]

---

[114] Vogt: 1938: 20

[115] Vogt: 1938: 19

Hvis vi sammenlikner økningen i 1914 med økningen i 1917 og 1918 ser vi at den viktigste forskjellen ligger i hvilke typer forbrytelser som økte. Økningen i 1914 gjaldt nemlig helt andre typer forbrytelser enn i krigens siste fase. Forbrytelser mot den offentlige myndighet, sedelighetsforbrytelser og legemsfornærmelser var de typer lovbrudd som økte mest i denne perioden. I tillegg var det en økning i tyverier, men denne var moderat sammenlignet med de to siste krigsårene. Lovbruddene i panikktiden står dermed i kontrast til lovbruddene som dominerte kriminalstatistikken resten av krigen, nemlig tyveriene og bruddene på de provisoriske lover og anordninger.

En mulig forklaring på den kortvarige økningen i 1914 kan ligge i den psykologiske effekten krigsutbruddet hadde på befolkningen. Som tidligere nevnt kom krigen som en overraskelse på de fleste og vakte stor engstelse. En annen årsak kan ha vært den akutte frykten for varemangel som oppstod.

6.4 Overformynderi og legitimeringsproblem?

Jobbeånden var altså et sentralt trekk under krigen som ga seg utslag, på en rekke områder, deriblant kriminaliteten, som vi har sett. Denne jobbeånden var faktisk så sterk hos enkelte av det nærmest oppstod panikk da krigen tok slutt og mulighetene for fortjeneste dermed ble mindre. [116]

Det virker også som det var synkende respekt for rasjonerings- og prisbestemmelsene i befolkningen:

”Det opplyses at der er en meget sterk økning i antall forbrytelser, og hele økningen faller på overtredelser av rasjonerings- og prisbestemmelsene. Stor begeistring vakte et innbrudd i Vålerengen rasjoneringskontor da ni tusen sukker-, brød-, og kaffekort ble stjålet. Og en vittig mann satte op skilt i sin have: `Vokt dem for hunden- den er på rasjon” [117]

Dette utdraget viser hvor liten respekt disse bestemmelsene hadde i deler av befolkningen. Det virker nærmest som det var legitimt å bryte disse lovene. Det tyder derfor på at den økende kriminaliteten også kan skyldes et moralsk forfall i deler av befolkningen. Det virker som lover som under normale forhold ble respektert av de fleste, nå nærmest ble latterliggjort.

Karl O. Christiansens peker på noe av det samme fenomenet i sin artikkel om krig og kriminalitet i Danmark med utgangspunkt i andre verdenskrig. Han hevder at det skjedde store forandringer i folks holdning til kriminaliteten under krigen. De mange nye særlovene var med på

---

[116] Vogt:1938:140

[117] Vogt:1938:161

å ødelegge respekten for lov og orden. [118] Hva som er årsaken til dette er ikke sikkert. Noe av forklaringen kan finnes i krigens generelle demoraliserende effekt på befolkningen. Ting som under normale forhold ikke blir akseptert blir akseptert på en helt annen måte under disse spesielle forhold. Dette kan skyldes krigens effekt i seg selv, men en annen mulig forklaring på den minskede respekt for lovene kan være misnøye med myndighetenes håndtering av situasjonen.

Det finnes en rekke eksempler på utbredt misnøye med myndighetenes politikk under krigen. En del av misnøyen kom fra næringsdrivende og en del fra vanlige forbrukere. Keilhau påpeker at det i krigens første fase ble rettet kritikk fra handelsstanden mot myndighetenes overtakelse av deres virksomhet som de mente svekket det private initiativ og hindret tilstrekkelig import. [119]

Etter de to første krigsårene, hvor ting ikke var så ille, begynte enstelsen og misnøyen og vokse også hos allmennheten. Regjeringen hadde nemlig holdt mange av vanskelighetene skjult for befolkningen, noe som medførte at folk ikke var forberedt da vanskelighetene etter hvert slo inn. Da dette ble avslørt begynte stemningen overfor regjeringen å snu. [120] Dette skulle bli ytterligere forsterket som følge av rasjoneringen.

Utover året 1917 begynte vareknappheten for alvor å bli merkbar. Mange mente at rasjonene ikke var tilstrekkelige. Samtidig mottok stadig allmennheten forsikringer om at forholdene ville bedre seg, uten at dette skjedde. [121]

Spesielt var det en del misnøye rettet mot maksimalprisene og myndighetenes håndtering av disse. En del handelsmenn klaget over at det ikke var satt særlige maksimalpriser for de forskjellige trinn i omsetningen, noe som førte til at varene ble trukket bort fra den alminnelige handelsvei, idet produsentene så seg best tjent med å selge dem direkte til forbrukerne. Etter hvert bredte denne misnøyen seg også til forbrukerne, da enkelte typer varer, som f.eks smør forsvant helt fra butikkhyllene. Samtidig ble disse varene omsatt på det illegale marked for ukontrollerte priser. Istedenfor å endre denne politikken forsøkte myndighetene å støtte den ved forbud. Forbud av denne typen viste seg umulig å overholde og bidro dermed i stor grad til å svekke respekten for de andre offentlige påbud som var en del av provianteringen. [122] Det Keilhau påpeker her stemmer derfor godt overens med det Karl O. Christiansen hevder var en mulig forklaring på kriminalitetsøkningen i Danmark under andre verdenskrig, nemlig at de provisoriske lover og anordninger førte til minsket respekt for myndighetenes politikk. Dette kan derfor utmerket vel være en forklaring på kriminaliteten i Norge under første verdenskrig også.

Per Vogt understreker også i sin bok om første verdenskrig at det var en del misnøye knyttet direkte til regjeringens politikk. Høsten 1915 begynte denne misnøyen å vise seg i form av

---

[118] Christiansen:1987:36
[119] Keilhau:1927:89
[120] Keilhau:1927:220-221

[121] Keilhau:1927:231-232
[122] Keilhau:1927:273

protestmøter mot den sterke stigningen i husleien, som fant sted i alle byer. Det ble hevdet at myndighetene ikke gjorde nok for å forhindre prisstigningen. [123]

Utover 1917 ble respekten for myndighetenes stadig mindre, noe som ga seg utslag i en rekke klager. På denne tiden begynte jo forholdene på varemarkedet å bli betydelig forverret og mange hadde svært dårlig råd. Klagene ble da i første rekke rettet mot myndighetenes håndtering av dyrtidsspekulantene og provianteringsministeren ble utsatt for voldsomme verbale angrep. Provisjonsvirksomheten ble mer upopulær dag for dag. [124]

Vogt understreker et viktig trekk ved denne tiden som delforklaring på misnøyen med myndighetenes politikk. Han hevder at folket var vant til en stor grad av personlig frihet, også i krisetider. Formynderpolitikken som myndighetene førte kom dermed i konflikt med dette. En konsekvens av denne formynderpolitikken var regjeringens forslag om kneblingslov, en lov som kunne straffe med fengsel opp til 6 måneder og bøter opptil 100000 kroner til den som offentliggjorde saker som stred mot landets interesser. Dette var et sterkt angrep trykkefriheten og vakte sterk harme i opinionen. Forslaget ble for øvrig forkastet. [125]

Argumentet om myndighetenes formynderpolitikk ble også ofte brukt som unnskyldning for lovbruddene, hevder Vogt. Dette gjaldt eksempelvis brennevins- og vinforbudene. Brennevinsforbudet ble noenlunde greit mottatt, men innsrenkningene i vinsalg og skjenking vakte stor irritasjon. Bruddene på disse forbudslovene ble etter hvert ganske alminnelige, en ”forakt for loven” begynte å ta form i 1917, hevder han. Dette resulterte i smugling og svindel med denaturert sprit, samt en kraftig økning i drukkenskapsarrestasjoner [126]

Vogt hevder altså at forbrytelsene under krigen hang sammen med en stadig økende forakt for lovverket som i hovedsak skyldtes det man oppfattet som overformynderi fra myndighetenes side. Denne synkende respekten ga seg ofte utslag i kross kritikk av myndighetene.

Misnøyen kom fra en rekke hold. Blant de lavere sosiale lag var oftest rettet mot spekulantene og myndighetenes håndtering av disse, samt problemene på varemarkedet. Misnøyen i de øvre sosiale lag var derimot i større grad rettet mot det man oppfattet som overformynderi fra myndighetenes side.

Innledningsvis stilte jeg spørsmålet om den eventuelle sammenhengen mellom kriminalitetsutviklingen under krigen og statens rolle. Kan kriminaliteten også ha skyldtes et legitimitetsproblem fra myndighetenes side i forhold til reguleringspolitikken?

Først kan vi se nærmere på hvilke virkemidler som ble brukt av myndighetene for å legitimere tiltakene.

I Bergen Provisjonsrådets Beretning blir de fleste sider ved reguleringspolitikken behandlet og evaluert, inkludert bakgrunnen for, eller formålet med den. I forskriftene for prisreguleringen blir det hevdet at:

---

[123] Vogt:1938:80-81
[124] Vogt:1938:121

[125] Vogt:1938:188
[126] Vogt:1938:190

”Formaalet for prisreguleringen (...) er saavidt mulig at sikre for befolkningens behov alle varer i størst mulig utstrækning til rimelig pris og uten unødige stor forskjell paa importpris og den pris, som producenterne faar, paa den ene side, og den pris, som forbrukerne maa betale, paa den anden side. Det haves for øye, at prisene ikke sættes saa lave, at tilvirkning og tilførsel av varen hemmes”. [127]

Som vi tidligere har sett slo altså denne prispolitikken feil. Prisene steg kraftig og mange vanlige forbrukere fikk problemer med å anskaffe seg de livsnødvendige varer som var underlagt rasjoneringen. Den viktigste årsaken til dette var dyrtidsspekulasjonen og det faktum at store deler av varene ble solgt på svartebørsmarkedet istedenfor å være underlagt myndighetenes priskontrollsystem.

Rasjoneringen av enkelte varer begynte, som tidligere nevnt, høsten 1917, mens den fullstendige rasjonering trådte i kraft fra og med 1. januar 1918. Rasjoneringen blir forsøkt legitimert på følgende måte:

”I løpet av høsten 1917 fra og med september blev der foretat endel meget gjennomgripende foranstaltninger til sikring av landets forsyning med flere viktige næringsmidler m.v i retning av at begrense forbruket og samle omsætningen av disse varer i statens haand”. [128]

Den viktigste forklaringer på reguleringspolitikken var altså å unngå dyrtid og varemangel og sørge for en rettferdig fordeling. Dette er riktignok eksempler på hvordan reguleringspolitikken ble legitimert i etterkant, men jeg vil anta at man brukte noenlunde samme virkemidler under krigen. En annet virkemiddel som ble brukt var at man ønsket å bevare nøytraliteten. [129]

Keilhau påpeker at formålet med prisreguleringen var å forhindre at spekulanter misbrukte vareknappheten. [130] Til tross for dette var altså dyrtidsspekulasjonen et stadig voksende problem utover krigen og førte til at tilliten til myndighetene var synkende, som jeg tidligere var inne på. Vi kan kanskje dermed si at myndighetene fikk et legitimitetsproblem knyttet til reguleringspolitikken som følge av at denne slo feil på en rekke områder. Dette legitimitetsproblemet kan dermed også ha vært en bidragende årsak til kriminaliteten.

6.5 Avslutning

Jeg har i dette kapitlet forsøkt å vise sammenhengen mellom utvidelsen av statens myndighet, de sosiale forhold under krigen, og kriminalitetsøkningen. Disse slutningene bygger på utvalget av litteratur og kilder som tidligere har blitt omtalt.

---

[127] Bergen Provianteringsraads Beretning:1924:67

[129] Keilhau:1927:285

[128] Bergen Provianteringsraads Beretning:1924:61

[130] Keilhau:1927:274

Som vi så økte mengden forbrytelser dramatisk i de to siste årene av krigen. Denne økningen sammenfalt med den økende mengden statlige tiltak i denne perioden, med varerasjoneringen som den mest sentrale. Med utgangspunkt i hvilke lovbrudd det var snakk om kan vi nok si at disse i hovedsak virker å være økonomisk motivert.

Om man tidligere hadde opplevde økte forskjeller i levestandard som følge av høykonjunktur og spekulasjon, bidro rasjoneringen til å forsterke disse tendensene ytterligere. Det var vanlig at mange som var i besittelse av varer skrudde prisene ulovlig opp. Denne formen for dyrtidsspekulasjon var særlig utbredt de siste to krigsårene og det var mange domfellelser og sannsynligvis også høye mørketall.

Mange fikk det betydelig verre krigen sett under ett, og det gjaldt spesielt de lavere sosiale lag som led under varemangel og høye varepriser. Det finnes ting som tyder på, med grunnlag i domsprotokoller, kriminalstatistikk og litteratur, at de lavere sosiale lag var høyere representert når det gjaldt tyverier. Dette er i hovedsak basert på de tiltaltes yrke i domsprotokoller og objektene for tyveriene som i mange tilfeller var livsnødvendige varer som mat og klær. Dette er dermed en indikasjon, men man ikke trekke en sikker slutning på denne basis siden opplysninger om yrke er manglende i såpass mange tilfeller i domsprotokollene.

Vi kan nok dermed si at myndighetenes politikk under krigen i større grad kom de velstående til gode. Det var gode muligheter for stor fortjeneste gjennom diverse former for spekulasjon, og mange bygget seg opp store formuer. Som vi så i avisene var det sterk misnøye med myndighetenes håndtering av både varemangelen og spesielt den passive holdning overfor spekulantene. Mange i de lavere sosiale lag ønsket derfor mer regulering og maksimalpriser på flere varer.

Her lå mye av kimen til den økte tilspissing av klassekampen under krigen. Det var, vel og merke, liten prinsipiell motstand mot reguleringspolitikken. Det var dermed en motsetningenes tid i landet, nød hos mange, og enorm velstand hos noen få.

En annen mulig delforklaring kan være krigens generelle virkning på moralen. Takala refererer til et sitat av kriminologen Bonger som hevder, med utgangspunkt i andre verdenskrig, at krigen syntes å føre til en allmenn demoralisering i befolkningen. Handlinger som under normale forhold ble fordømt var nå, mer eller mindre akseptert av mange. [131] På grunnlag av dette kan vi kanskje hevde at de psykologiske virkninger av krig også påvirker kriminaliteten.

Det finnes altså tegn som tyder på at myndighetenes politikk i større grad kom de øvre sosiale lag til gode. Hvorvidt dette skyldtes en bevisst politikk eller ikke er vanskelig å si.

Myndighetene gjorde en rekke ting for å bedre levekårene for de dårligst stilte, bl.a gjennom dyrtidsbidrag. [132] Men i hovedsak var det slik at de som var i besittelse av varer eller

---

[131] Takala:1987:7

[132] Bergen Provianteringsraads Beretning:1924:242

kapital var tjent med forholdene slik de var. Myndighetene gjorde tydeligvis ikke nok for å gjøre levekårene bedre for de dårligst stilte.

Mange mente at krigen og jobbingen hadde ført til at det kun var egeninteresser som stod i fokus og at solidariteten var borte, jmf. artikkel ”Egeninteressen” i Stavanger Aftenblad 27.4.1918. Dette kan være en del sannhet i dette, men det fantes også tegn på solidaritet, som det blir påpekt i Bergen Provianteringsraads Beretning. I krigens første to år fantes det nemlig en del tilfeller hvor firmaer og enkeltpersoner hadde gitt nødvendighetsartikler og penger i gave til fattige og trengende, som ble fordelt til disse gjennom komiteen. [133]

Som vi tidligere har sett slo altså denne prispolitikken feil. Prisene steg kraftig og mange vanlige forbrukere fikk problemer med å anskaffe seg de livsnødvendige varer som var underlagt prisreguleringen. Den viktigste årsaken til dette var dyrtidsspekulasjonen og det faktum at store deler av varene ble solgt på svartebørsmarkedet istedenfor å være underlagt myndighetenes priskontrollsystem.

Rasjoneringen av enkelte varer begynte, som tidligere nevnt, høsten 1917, mens den fullstendige rasjonering trådte i kraft fra og med 1. januar 1918. Rasjoneringen blir forsøkt legitimert på følgende måte:

”I løpet av høsten 1917 fra og med september blev der foretat endel meget gjennemgripende foranstaltninger til sikring av landets forsyning med flere viktige næringsmidler m.v i retning av at begrænse forbruket og samle omsætningen av disse varer i statens haand”. [134]

Den viktigste legitimering for reguleringspolitikken var altså å unngå dyrtid og vare mangel og sørge for en rettferdig fordeling. Dette er riktignok eksempler på hvordan reguleringspolitikken ble legitimert i etterkant, men jeg vil anta at man brukte noenlunde samme virkemidler under krigen. En annet virkemiddel som ble brukt var at man ønsket å bevare nøytraliteten. [135]

Keilhau påpeker at formålet med prisreguleringen var å forhindre at spekulanter misbrukte vareknappheten. [136] Til tross for dette var altså dyrtidsspekulasjonen et stadig voksende problem utover krigen og førte til at tilliten til myndighetene var synkende, som jeg tidligere var inne på. Vi kan kanskje dermed si at myndighetene fikk et legitimitetsproblem knyttet til reguleringspolitikken som følge av at denne slo feil på en rekke områder. Dette legitimitetsproblemet kan dermed også ha vært en bidragende årsak til kriminaliteten.

---

[133] Bergen Provianteringsraads Beretning: 1924: 99
[134] Bjørnson: 1990: 501

[135] Keilhau: 1927: 281
[136] Keilhau: 1927: 274

KAPITTEL 7: OPPSUMMERING

7.1 Sammenfatning

Dette avsluttende kapitlet vil inneholde en oppsummering av det jeg har kommet fram til i arbeidet med oppgaven. Jeg vil si litt generelt om hva som var utgangspunktet og hvilke funn jeg har gjort.

Utgangspunktet for denne drøftingen var kriminalstatistikken som viste at det var en kraftig økning i den registrerte kriminaliteten i Norge under første verdenskrig. De klart hyppigste lovbruddene var tyverier og brudd på provisoriske lover og anordninger. Disse lovbruddene utgjorde nemlig nesten hele den totale økning alene. Siden økningen var spesielt kraftig i de to siste krigsårene har jeg valgt å konsentrere meg mest om disse.

Problemstillingen var dermed å drøfte årsakene til denne økningen i registrerte lovbrudd med hovedfokus på disse typer lovbrudd. I den forbindelse lanserte jeg hypotesen om at denne økningen hang sammen med den statlige reguleringspolitikken og høykonjunkturen under krigen. Bakgrunnen for dette var nemlig at det syntes å være en sammenfallende utvikling mellom økning i lovbrudd og utvidelsen av det statlige myndighetsområde. Dette gjelder spesielt etter at rasjoneringen ble iverksatt for fullt ved årsskiftet 1917/1918.

I arbeidet med kilder og litteratur kom jeg fram til at den viktigste forklaringen på økningen i tyverier var varemangelen og rasjoneringen, som rammet de dårligst stilte i befolkningen hardest. Varemangelen var nemlig spesielt prekær i årene 1917 og 1918 og sammenfaller dermed med utviklingen når det gjelder tyverier. Avisartikler fra første halvdel av 1918 uttrykker dessuten også ofte svært sterk misnøye og frustrasjon med mangelen på varer.

Den sterkeste indikasjonen på at det var sammenheng mellom varemangelen og økningen i tyverier fant jeg i domsprotokollene. Det viste seg nemlig at mat og klær var blant de vanligste tyvsobjektene, noe som dermed kan ha sammenheng med nød. I tillegg var det mange tilfeller av tyverier av penger som kan ha sammenheng med nød, men det kan også ha vært andre motiver for disse lovbruddene. En annen indikasjon på dette er at mange av de som ble dømt for tyverier kom fra arbeiderklassen. Dette er basert på de tilfeller hvor den tiltaltes yrke er oppgitt i domsprotokollen. Denne informasjonen er riktignok såpass mangelfull i domsprotokollen at man ikke kan trekke noen sikre konklusjoner ut fra dette, men det gir hvertfall en viss indikasjon.

Opplevde man så direkte nød i Norge under første verdenskrig? Det spørres hvordan kan definerer nød. Med utgangspunkt i kilder og litteratur finnes det liten tvil om at mange hadde det svært vanskelig under krigen, noe som særlig gjaldt de som var dårligst stilt fra før. Hvor sterk

denne nøden var er vanskelig å svare på, men det var utvilsomt mange som opplevde sterk knapphet på varer, som det blir uttrykt i avisene fra denne perioden.

I tillegg til tyveriene utgjorde altså bruddene på de krigsspesifikke lover og anordninger en meget stor andel av den totale økningen i de to siste krigsårene. En svært stor andel av disse var brudd på maksimalprisene på forskjellige typer varer.

Den første uken i august 1914 har i ettertid blitt kalt ”panikktiden”. Bakgrunnen for dette er den stemning av panikk som rådde blant folk og som var en direkte konsekvens av krigsutbruddet. Da folk først forstod at det var alvor, var den første tanke hos mange å sikre seg selv og sin familie de viktigste livsfornødenheter. Alle visste jo hvor små lagrene var og hvor avhengige vi var av forsyninger utenfra. Noen, særlig i de større byene, kjøpte inn og hamstret langt utover rimelighetens grenser. Den tredje august begynte det store rusket på matvarebutikker og på bankene for å skaffe kontanter til innkjøpene. Prisene føk i været, men forretningene ble likevel ribbet for de mest etterspurte varene. Etter en uke var panikken over, sinnene falt til ro og livet gikk tilbake til det normale. Noe av bakgrunnen for panikktiden var nok usikkerhet og engstelse om hva man kunne vente seg. Vi må huske at dette var en ny og ukjent situasjon for de aller fleste her til lands.

Under denne panikktiden opplevde man også en kortvarig økning i lovbrudd, sa særlig tyverier og drukkenskapsforseelser. Forklaringen på denne økningen finnes nok delvis i de psykologiske virkninger av krigsutbruddet med den engstelse og frykt det innebar og delvis frykten knyttet til varetilgangen. Mange fryktet nemlig at butikkhyllene ville tømmes raskt og ble derfor desperate etter å skaffe seg mest mulig varer.

Ved hjelp av kilder og litteratur kom jeg fram til at bakgrunnen for denne økningen var de ulovlige former for spekulasjon som fantes særlig i de to siste krigsårene. Det var nemlig en rekke bønder, kjøpmenn, landhandlere, og andre som var i besittelse av livsnødvendige varer som ulovlig holdt sine lagre skjult for myndighetene eller satte prisene opp over den grensen som var fastsatt av myndighetene i henhold til loven om maksimalpriser. Dette førte i praksis til at prisene steg ytterligere og mange vanlige forbrukere fikk problemer med å anskaffe seg disse varene. Dette medførte også at forskjellene økte.

Myndighetene forsøkte å kontrollere dette ved å gjennomføre jevnlig kontroll og varetellinger, men klarte tydeligvis ikke å få bukt med denne ulovlige dyrtidsspekulasjonen, noe som de mange bruddene i denne kategorien indikerer. Bakgrunnen for de mange tilfellene av brudd innenfor kategorien andre forbrytelser i kriminalstatistikken er dermed lovbrudd av nettopp denne typen. En mulig årsak til at man ikke fikk slått ned på denne ulovlige spekulasjonen i tilstrekkelig grad kan ha vært manglende ressurser eller en prioritering av andre områder, som f.eks varereguleringen.

Første verdenskrig var ellers kjennetegnet ved en krafittig jobbeånd som var en konsekvens av pengeflommen som hadde nådd landet i krigens første fase. Dette medførte en rekke former for spekulasjon som først ga seg utslag i aksjespekulasjon, men senere også tok andre former, som vi har sett. De som hadde midler å investere med hadde dermed svært gode muligheter til å tjene store summer. Denne spekulasjonsånden hadde tydeligvis en smitteeffekt i landet og mange mener at den brakte med seg et moralsk forfall, som bl.a ga seg utslag i flere lovbrudd enn normalt.

En annen side ved krigen var de økte klassemessige motsetningene den førte med seg. Spekulasjon, dyrtid og varemangel førte nemlig til økt splittelse mellom klassene i landet. Dette hang nok delvis også sammen med påvirkningene fra den nylig gjennomførte revolusjonen i Russland. Man opplevde dermed en liknende utvikling i Norge som i Finland under første verdenskrig. Retorikken i mange artikler i arbeideravisen "1 ste Mai" fra denne perioden tyder også på at det var revolusjonære strømninger i arbeiderklassen. Økningen i kriminaliteten kan dermed ha vært et uttrykk for denne tilspissede klassestriden.

Vi kan dermed si at første verdenskrig skapte nye, og forsterket allerede eksisterende motsetninger i landet. Overklassens velstand og luksus stod i skarp kontrast til underklassens nød. Noen få ble mye rikere, de fleste fikk det betydelig verre. Krigen brakte fram en del negative trekk hos mange som egoisme, grådighet og misunnelse.

Det finnes ingen tvil om at denne klassestriden under første verdenskrig var en videreføring av en utvikling som hadde begynt før krigen og dermed ikke var direkte knyttet til den. Men vi kan utvilsomt si at forholdene under krigen bidro sterkt til å skjerpe denne striden.

Under dyrtiden ble forskjellene på folk større. Mange spekulerte i aksjer og tjente store penger. De la heller ikke skjul på at de hadde god råd. Rasjoneringsbestemmelsene og maksimalprisene gjaldt tydeligvis ikke disse, og kontrasten mellom de nyrike og de som led under rasjoneringen var enorm. Krigen førte dermed ikke til nasjonal forbrødring, men til at klasse motsetningene ble større. En rekke demonstrasjoner og aksjoner, hvor dyrtidsaksjonen i 1917 er den mest kjente, var uttrykk for disse motsetningen som forholdene under krigen bidro til å øke sterkt.

Arbeiderklassens frustrasjon var både rettet mot disse jobberne og myndighetene som man mente ikke gjorde tilstrekkelig for å slå ned på denne ulovlige virksomheten. Om dette skyldtes manglende evne eller vilje hos myndighetene er vanskelig å si med sikkerhet. Ut i fra litteraturen virker det som om ønsket om gjennomføre en rettferdig rasjonerings var tilstede. Når vi tenker på at denne ulovlige virksomheten sannsynligvis både var utbredt og vanskelig å kontrollere kan det godt være tilfellet at det var manglende ressurser som var årsaken til at man ikke fikk slått ned på dette i tilstrekkelig grad.

7.2 Konsekvenser for ettertiden

Krigen og de offentlige tiltak som fulgte i kjølvannet av den var begynnelsen på en ny epoke hva gjaldt omfanget av statlig inngripen og regulering. Aldri før hadde man opplevd en lignende grad av statlig kontroll og regulering av det private markedet. Denne virksomheten satte også spor for ettertiden.

Mange karakteriserte helheten av de foranstaltninger som ble gjort i de to siste krigsårene som utslag av en sosialistisk eller halv sosialistisk politikk. Keilhau mener at denne karakteristikken er feil. Det finnes nemlig ingen dokumentasjon på at det fantes antydninger til sosialistiske eller kommunistiske ideer hos regjeringen. Det forholdt seg derimot slik at de norske statsmyndigheter ikke hadde lagt noen bestemt linje for sin økonomiske politikk i krigsårene. Lederne var ikke teoretikere, de tok ganske enkelt opp de forskjellige oppgaver etter hvert som utviklingen krevde det. Videre hevder han at det ikke var i regjeringens ønske å føre en slik omfattende regulering, den søkte faktisk i det lengste å unngå det.

Etter mitt syn virker denne vurderingen fornuftig. Som vi tidligere har sett, var det ofte slik at myndighetene ventet for lenge før de foretok de nødvendige tiltak, i følge noen. Kravet om offentlig inngripen var størst i de lavere sosiale lag, virker det som. Utdrag fra arbeideravisen "1ste Mai" viser tydelig at folk fra arbeiderklassen var misfornøyde med myndighetenes passive holdning, særlig overfor dyrtidsspekulantene. Man mente at det offentlige burde gjøre mer for å bekjempe denne virksomheten.

Hos de mer velstående lag av befolkningen og de som hadde muligheter for å drive med spekulasjon var ofte synet et annet. Mange av disse mente at myndighetene drev med overformynderi og at ønsket større grad av fri handel. Formynderpolitikken ble også brukt som unnskyldning for lovbrudd i en rekke tilfeller, som Vogt peker på. Noe av bakgrunnen for kritikken mot reguleringspolitikken fra enkelte hold, hang også sammen med det faktum at Norge var preget av en gammelliberalistisk holdning, som Vogt kaller det. Det var dermed helt utenkelig med en sterkere statlig inngripen enn det som ble gjort de aller første krigsdagene. Man forstod heller ikke på dette tidspunktet hvilke gjennomgripende forandringer et samfunn ville gjennomgå som følge av krig, siden man manglet erfaring fra tidligere.

Krigen sluttet i november 1918, men det betydde ikke at de forskjellige foranstaltninger ble umiddelbart avvirket. Flere av de provisoriske lover og anordninger gikk over til å bli permanente. Den mest kjente av disse er alkoholloven av 1916, som fikk massiv folkelig oppslutning ved folkeavstemningen i 1919.

Året 1919 var preget av en gradvis lettelse av importforholdene og opphevelse av de

fleste av krisetidens restriksjoner. Allerede i årets første halvdel ble flere av de krigførende lands eksportforbud på næringsmidler opphevet, noe som også medførte opphevelse av en stor del av de innenlandske restriksjoner. Rasjoneringen av korn, mel og sukker ble opphevet sommeren 1919. Dette førte til at situasjonen på varemarkedet bedret seg betydelig. Fra høsten 1919 ble også potetsituasjonen forbedret. Det eneste markedet som forverret seg var kullmarkedet som, p.g.a streiketrusler som førte til eksportrestriksjoner og høye priser. Rasjoneringen ble avviklet sommeren 1920.

Prisene fortsatte riktignok å stige en stund etter krigen, til tross for kraftig bedring i varesituasjonen. Den viktigste årsaken til denne prisstigningen var den store etterspørselen av varer til Europa, som skyldtes at land som hadde hatt rasjonering, gjerne ville få denne opphevet. I tillegg kom de vanskelige arbeidsforhold, stigende produksjonsomkostninger og stadig verre valutaforhold. De fleste fikk det riktignok betydelig bedre siden lønningene begynte å stige. Krigsreguleringer på handel og produksjon ble i hovedsak opphevet og importen økte raskt. Etterkrigskrisen satte først inn høsten 1920 og markerte begynnelsen på en periode med økonomiske vanskeligheter og arbeidsløshet i landet.

Kriminaliteten var fortsatt høy i 1919, men sank jevnt og trutt etter hvert som rasjoneringen av varer ble avviklet og de fleste fikk det bedre gjennom at lønningene steg. Ut på 1920- tallet nådde kriminalitetsstatistikken "normalt" nivå, det vil si det nivå den hadde ligget på før krigen. Kriminalitetsstatistikken hadde økt i takt med omfanget av de statlige inngrep under krigen, og etter hvert som disse ble avviklet etter krigen sank denne statistikken i takt med dette.

Den kanskje viktigste konsekvensen var det nye synet på statens rolle som fulgte i krigens kjølvann. Som Vogt nevnte, var det norske samfunnet før krigen preget av liberalisme og stor tro på det frie markedet. Krigen førte til et radikalt nytt syn på statens rolle. Problemene med høye priser, lav inntekt, varemangel og store forskjeller i levestandard hadde ført til at mange hadde endret syn på forholdet mellom stat og næringsliv. Etterkrigskrisen, som satte inn høsten 1920, bidro selvsagt også til at staten måtte ta på seg større ansvar. Det var riktignok delte meninger om graden av statlig inblanding, mange mente at dette hadde preg av overformynderi og ønsket seg tilbake til slik forholdene var før krigen.

Vi kan dermed si at utvidelsen av statens myndighet under krigen markerte begynnelsen på en ny epoke hva gjaldt forholdet mellom stat og næringsliv. Statlig regulering ble nå i større grad enn tidligere akseptert som et virkemiddel både under krisetid og normale forhold.

VEDLEGG:

De provisoriske lover og anordninger:

Vedlagt følger en detaljert oversikt over de provisoriske lover og anordninger som ble inført under krigen:

Oversikt over de aktuelle lovene:

- **Lov 18.8.1914 nr. 1**
- **Lov 14.5 1917 nr. 5 med tilleggslover**
- **Lov 6.7. 1917 nr. 1**
- **Lov 17.7.1918**
- **Lov 20.8. 1915 nr. 8**
- **Lov 25.5 1917 nr. 1**
- **Provisorisk anordning 19.10. 1917**
- **Lov 12.7.1918 nr. 3**
- **Lov 29.4. 1915 nr. 3 ?? 19-22**
- **Lov 25.5. 1917 nr. 2**
- **Lov 19.5. 1917 nr. 2**
- **Provisorisk anordning 26. 8. 1916**
- **Lov 10.5. 1916**

Lov 18.8.1914 nr. 1

Lov om salg og utførsel av fødevarer m.v. 18. aug. nr. 1

§ 1:

- 1 Om maksimalpriser
- 2 Om plikt til å melde om lager
- 3 Taushetskrav til medlemmer i kommisjoner

§ 2: Det offentliges rett til å kreve varer (mot betaling)

§ 3: Forbud mot å bruke korn og poteter til alkohol

§ 4: Forbud knyttet til utførsel

§ 6: Brudd kan føre til bøter eller fengsel inntil 6 mnd.

Lov 14.5. 1917 nr. 5 med tilleggslover

Lov om foranstaltning til at sikre og ordne landets forsyning med livsfornødenheter og andre varer, 14. 5. 1917 nr. 5.

Om monopol på innførsel og distribuering av en del livsnødvendige varer. Forbud mot framstilling av visse varer. Plikt til å oppgi opplysning om forråd. Plikt for enkelte virksomheter å framstille bestemte varesorter. Rett til ettersyn av forråd og dokumenter.

Lov 6. 7. 1917 nr. 1

Lov om regulering av vareprisene, 6.7. 1917 nr. 1

§1: For å regulere priser på ..., kan Kongen ... utfærdige forskrifter for producenter og handlende angaaende salget av saadanne gjenstande og angaaende den fortjeneste , som sælgere og mellem-mænd kan beregne sig.

§2: Straff med bøter eller fengsel inntil 6 mnd.

Lov 17.7. 1918

Lov om regulering av vareprisene, 17.7. 1917 (samtidig ble §§1 og 2 i Lov 18.8. 1914 med tilleggslov av 14.5. 1917 nr. 2 opphevet , sammen med §§4 og 7 i tilleggslov av 14.5. 1917 nr. 1, lov 6.7. 1917 og provisorisk anordning 25.10. 1917).

Lov 20.8. 1915 nr. 8

Lov om forbud mot innførsel av brennevin, vin og øl m.v., lov 20.8.1917 nr. 8.

Lov 25.5. 1917 nr. 1

Lov om tillæg til lov om salg og skjænkning av brændevin, øl, vin, fruktvin og mjød av 17. mai 1904, 25.5. 1917 nr. 1.

Provisorisk anordning 19.10.1917

Provisorisk anordning om salg m.v. av spiritusholdige kosmetika og parfymier, 19.10.1917.

Lov 12.7.1918 nr. 3

Midlertidig lov om salg m.v. av spiritusholdige kosmetika og parfymier, 12.7.1918 nr. 3.

Lov 29.4.1915 nr. 3 §§19-22

Lov om stempelavgift av cigarer, cigaretter, cigaretthylser, snus m.v., 29.4.1915 nr.3.

§19: Den som ikke sier i fra om tilvirking av avgiftspliktige varer eller starter på slik tilvirking uten tillatelse, straffes med bøter, men med bøter eller fengsel inntil 1 år om det ikke var hensikten å betale slik avgift.

§21: Om importører og fabrikanter som ikke pakker sigaretter forskriftsmessig med stempel.

§22: Om forfalsking av stempelmerker.

Lov 25.5.1917 nr. 2: Lov om tvungen avstaaelse av bruksrett til husrom.

§1: Naar boligforholdene i en by gjør det paakrævet, kan Kongen, efter ansøgning fra bystyret, bestemme at kommunen efter beslutning av magistrat of formandskap skal kunne kræve avstaat mot erstatning bruken av forenings- og forsamlingslokaler inden byens grænser for at anvende dem til herberge for husvilde.

(...)

§2: Bestemmelsen i §1 første led faar tilsvarende anvendelse paa ledige beboelsesleiligheter.

(...)

§8: Efter anragende fra herredsstyret eller sognestyret kan Kongen bestemme, at reglerne i foranstaaende paragrafer ogsaa skal faa tilsvarende anvendelse i et herred eller sogn i tilfælde i en del av herredet eller sognet, hva enten denne del utgjør en egen kommune i bygningsvæsenets anliggender eller ikke. (...)

Lov 19.5.1917 nr. 2: Midlertidig lov om tvungen avstaaelse til kommuner av myr m. v. til tilveiebringelse av brændsel.

Provisorisk anordning 26.8.1916: Provisorisk anordning om forbud mot opsigelse av leieboere.

Lov 10.5.1916: Lov om kommunal regulering av husleie.

§1: Naar et kommunestyre finder, at husleieforholdene i kommunen eller deler av kommunen kræver det, kan det beslutte, at husleien, herunder indbefattet fremleie, skal være undergit regulering ved en av kommunestyret valgt husleienævnd.

LITTERATUR OG KILDER:

Litteratur:

Keilhau, Wilhelm "Norge og Verdenskrigen"

Aschehoug & Co, 1927

Takala, Hannu og Tham, Henrik (red.) "Krig og Moral- Kriminalitet og kontroll i Norden under andre verdenskrig"

Universitetsforlaget AS 1987

Anttila, Inkeri og Tørnudd, Patrik "Kriminologi: I kriminalpolitisktt perspektiv- En lærebok"

P. A. Norstedt & Sønners forlag, Stockholm, 1973

Hauge, Ragnar "Kriminalitetens Årsaker"

Universitetsforlaget, 2001

Seip, Anne-Lise "Sosialhjelpstaten Blir Til- Norsk Sosialpolitikk 1740- 1920"

Gyldendal, 1984

Vogt, Per "Jerntid og Jobbetid- En skildring av Norge under verdenskrigen"

Oslo, 1938

Bjørnson, Øyvind "Arbeiderbevegelsens Historie i Norge; bd. 2 På klassekampens grunn 1900-1920"

Tiden Norsk Forlag, 1990

Furre, Berge "Norsk Historie 1905-1990"

Det Norske Samlaget, 1992

Mykland, Knut (red) "Norges Historie (bd 12) – Norge i støpeskjeen"

Cappelen, 1978

Kilder:

Norges Offisielle Statistikk: Kriminalstatistikk 1910-1959

Domsprotokoll; Sorenskrivaren i Midthordland

Offentlige Saker, 1914- 1919

Domsprotokoll for Stavanger

Straffesaker, 1917-1919

Avisartikler i ”1 ste Mai”

Avisartikler i Stavanger Aftenblad

Bergens Provianteringsraads Beretning: Omfattende virksomheten i tiden

1 ste august 1914 til 30 te juni 1922

Handelstrykkeriet AS Bergen, 1924